

हिन्दी स्वरा के सयतानी रागयं. वगेरं.

सं. ७११२ —

भा. ७११२ ७११२ ७११२

त "३, ३०८ ७११२ ७११२," "श्रीवाण,"
"गोदान ७१२," "अद्वैतिका," "गुलशन,"
"हनुमान नारायण," "नशीबना
नशीब," "अद्वैतिका ७११२,"
वजरे पुरे ७११२ ७११२.
७११२ ७११२, ७११२, ७११२

८८२२

कीमत—
आरंभ ७११२ }
७११२ ७११२

७११२ ७११२ ७११२ ७११२ —
भी ७११२ ७११२ ७११२ ७११२,
आपकी ७११२, ७११२ ७११२,
७११२, ७११२ ७११२.

પ્રસ્તાવના.

“ આકાશમાં અરધ્યાન ” ની વાતોના રૂપ માં પાવા અને તથા “ કરોડ રૂપમાં ” ના રૂપમાંના સ્વરૂપ પર પુનઃપ્રાપ્તિ કરવામાં છે. ઉપરાંત બાદ રાખવું કરવાનું છે. એકાદ ઉદેશ રચના ઉદેશ ત્રીજા ઉદેશ રાખીને ઉદેશ હાથમાં વચે નાચકારે બેસી ત્રીજા સુધી નેત્ર કરાવવી, કીચકારોને કીચકાર લક્ષણી તેમજ પેટાપેટા મહા બાજન કીચકારોને સાથે નાખવામાં આવ્યો છે અને એ કીચકારોને કીચકાર હાથમાં દેવામાં મોટા પારો લેવા છે. વચે વચે આ તથા બીજા તરફ રચના લક્ષણમાં આ ત્રીજી કીચકારોમાં દેવામાં આવે છે. વચે વચે પરીણાસ, પરદેશી તવારીખોના અનુભવથી, એવાવતાં રહવા અને તે એવાવતાં રૂપી અનુભવી છેવટા તરફ વચે (સરકારની પીકી દોરોને કીચકાર) કેટલી અધી પરી પડી છે તે કામ પણ સરકારનાર તોલ કરી શકશે. ગરીબ કીચકારોને રક્ષણ કરવાની બળવે કીચકાર સરકારે આપે છે. વાજાની માર્ગ પકડી ચોક્કસ મુખ્ય-ઓને પણ હવે “ આરામ લેવા ” અને “ દુપાની દરોજ બંગાળમાંથી છુટકા કરવા ” હાથ લગાડે છે. એક સર્વ શાંતીને ખરેખર આજનારી પણ ખુશીય થઈ છે, પણ તેજ વખતે સરકાર કરે છે કે તેમના બીજા મદાર ચોક્કસમાં જા માટે કંઈ છુટા કરવા કે છે. યુરોપ, અમેરીકા, જાપાન વગેરેથી, પીકીય તથા હાતાગ મચે, ખુરેજ ચકાવવા અને કીચકાર ગાળ ઉઠુ વાગવા માટે ચોક્કસીક કરે બચાવે વચેમાં થુ કંઈ નાહું આવતું નહી હોય કે પીકીયની એક અવલોકન સરકારની સત્તાની તપાસ આવતામાં મગજમાં હસાવવાની ચોક્કસીક પ્રકારી છે. મારા આગમાં દેહ દરખાસી ઉતર પુરકો માટે દેશી વર્તમાન પત્રોમાં ચોક્કસ મને આ છુટકાં મોળ માતા પર છાપેલાં બહુથી.

“ જોન-ચોક્કસના દેશી એકાદ હોવાની કીચકારોમાં એક છે તે કીચકારી લગભગ તેજીક કરોડની વચેમાંથી ત્રીજા કરોડ કીચકારી વચેમાંના ચોક્કસ બાગને હાથ કરી તેમનાં તમામ જાતીમાંઓને અની મોઢા હાથે અને ધેરાયા પડી જલદીથી કીચકાર મા કોઢી જાય તેવું ” રહેથી “ કાપક લેવાની આનંદથી કરજ પાડી મોટા આકાશમાં હાતાવતું આપ્રમાણીક પણ આ કીચકારી શાહમાં એક રહેલ કાપક મચાવે છે. પણ તરન, જાજામાં હવે અને સરનાં સાથે સરન પરખ કાપક બનાવનારાં વેલાત વાગાઓનું એ શીકારે કાચો થાય ત્યાં સુધી પ્રમાણીક દેવું અત નહી કરવાની દેશી હુચકારના પચેમાંથી દરેક દેશીઓને હવે ખમવું પડે છે. કારણ કે આ બેજારમ હુચકારના પ્રતાપે યુરોપ અમેરીકાના કારખાનાવાઓ અને વેપારીઓને કારખાના આપવાનું લગભગ બંધ કીધું છે. એથી દર વચે અમજો રૂપા કીચકારી અનુભવા વચે થયા. સત્તામાં એકે આ કારણે પાસેથી મેચે બચાવે હવે વેપારીઓને નાહું મેચવડ પડવાથી બીજો બચવડ સરનાં માલ મજાએ અટકી પડ્યો છે. હાત નાચ તારે “ રહેથીને કીચકાર અચી ” પણ સાથે તેમનાં બીજાં તર કરી કેટલી મેઢા ? પચેમાં કાંચ દાંધા “ રચકારો ” અચતોને ઉતરે છે કે રચના પાસે નાહું ક્યા છે કે અહીં હવે મોઢો ? પણ આ બેજારમ પ્રકારી છે. કારણ પ્રતાપે બેજારમીક સરકાર બચે છાપમાં લકાઈ છે છે કે “ કોઈકાન, વચેમાં વચેમાં વચે વચેમાં વચેમાં નાહું ત્યાં આહું જામવો મારકને રચના કરવામાં આવે છે. ” કાણ ખર ?

ચોક્કસીક ચોક્કસીક

સર, ખપાટીયા અહીં, લકાઈવાચવળી વાડીમાં આવેલા “ જોન વિજય ” પ્રીન્સીપ કીચકારી મુજબ કચનનાં કાપકીમાં બે છાપું અને મુજબ, કાચકારી રેડ કાંવા બિલિ માર્ગે પોલિસ પબ્લીકિય કચની કીચકાર અને પોલિસમાંએ પ્રકાર કરી.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાખિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૨૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ઇ.સ. ૨૦૨૧ જી.

વિષય ૬-૬

કરોડ રૂપ્યામાં સ્વરાજ !

મરાઠા તવારીખનો ગર્થ સદીનો એક સફા.

લખનાર—માણેકજી એદલજી વાઘા.

તે “કલ્હીક હાફન-અલ-રશીદ.” “બાહીરજી બખવંત.” “પાંદુરંબ હરી.” “બાપુ બ્રાહ્મજી,” “૧૮૫૭ નો બખવો,” “નાખા નોવેલો,” ઇત્યાદીના કર્તા.

કલમ તથા છુટક વ્યવહાર—

મીઠ પીરોજશાહ મુકદ્દમ, મુકસેલર, અર્થજેટ સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબઈ, ૧.

ખુલાસો.

સ્વરાજ રાજીશોનો બાજ કરાવતી “અક્ષયમંદ અરધવાન”ની ચોરસ પાનાની નવમ કલા પાઠી વીસસો વર્ષ આગાંનો ઇરાની કીરસો રજુ કરે છે. એ પરથી અત્યાર આમમ્ય ચમલી દી “સ્વરાજ” હીલચાલોની સંક્ષેપ તવારીખ પણ એ વાર્તા સાથે જા માટે દાખલ નહીં. તેના વીચારમાં હવે, તેટલાં પછેકે કેમલેથી “સ્વરાજીઓ” લખજી પોતાને જોડાવવા તરફથીને મ્હોડેથી આગલા હીંદી ઇતીહાસ માટે તદ્દન જોડી જમાસો બીન અમીતમારોના નન પર પોતાની ચોક્કસ મતલબો માટે હમ્મવતાં જોઇ ખૂબ આશ્ચર્યમાં જાહેરાત આપણ મેં નહીં કીધું. બખવાન મયાયુ કીરીશોની આગમ્ય અહીં રાજકારનાર કેમ માનને તેનો થેડો જોડો સુપડે રજા પચીસ ત્રીસ વરસથી હુંક તવારીખમાં આપવા અર્થે આ આમદ લખી છે. વાર્તાના શોખીનોને “કરોડ રૂપ્યામાં સ્વરાજ !” તેના જોડવા “અક્ષયમંદ અરધવાન”ની વાર્તા સાથે જોડીવાસી પાનામાં ચાર આનાની કીમતે આપેલી જણાશે, જ્યારે ફક્ત તવારીખનાં શોખીનો માટે આ “કરોડ રૂપ્યામાં સ્વરાજ” વીસ પાનામાં ચાર આનાની કીમતે જાહેર પાઠી છે.

આતલી બીના પાનામાં રાખી કે દાલની હીલચાલતું વર્ણન જતી અતુભવથી તરે હવાર કોમોનો વીચારો સમજી ટપકાવ્યું છે. ફક્ત વર્તમાન ખેતો પરજ આધાર રાખ્યો નથી, પણ રસ્તે, સેરીએ, કલ્મો, ત્રેનો, ત્રામે, જાઝરો વગેરે કેમલે સુપસુપ ફરી સાંભળીને કીધું છે. ખરેખરી સતત જ કલમ આ લેખકની વાજબી વગાઇ છે. છતાં, પેલાના પુનઃ “સ્વરાજીઓ” તેમની ચાલુ જાહેર રીતીઓ પ્રમાણે ગમે તે બોલી અર્થ કહારે તેની રતીબાર દરમર નહીં. હમમાજી કેઈ દી છુપી રહી નથી અને રહેનાર નથીજ. એટલું પાનામાં રાખવું કે અમદાવાદ હીંદી રાજકર્તાઓ અને દાલના પુરોષ્પતોના સમાગમમાં આવેલા અને બીજા રાજ્ય કેસી આવી પેડે સુસેવન કેળવણી લીધેલા બાકેલા રાજકર્તાઓ અને દેશી મોઢા અમલદારોમાં એટલે ફરક છે, અને તેથીજ આજના “સ્વરાજીઓ”ની બદલીયા અમલગ વધી લખતી નથી, એ હીંદ માટે મારી આજાવું કીરજી છે. એટલું જણાવી કાઢી પહેલો વિષય કરે કમળ.

1940

મુસ્તીઓનો મહાન નાશ કરનાર અને સુરતી મુજકોની નાહક કતલ કરાવનાર ઇસ્લામી
 ક્રિસ્તીય પાદશહે [જન્મ તા. ૨૪ મી ઓક્ટોબર ૧૬૧૮-મરણ તા. ૨૦ મી ફેબ્રુ

મુસ્તીઓનો મહાન નાશ કરનાર અને મુસ્તી પુનઃકોની નાબૂદ કલ્પ કરાવનાર હરલાખી
અધિરંજન પાદશહે [જન્મ તા. ૨૪ મી અગસ્ટ ૧૯૧૮-મરણ તા. ૨૦ મી ફેબ્રુ-
આરી ૧૯૭૭.] નરમદા નદીની ઉત્તરે સંપુર્ણ અને દક્ષીણે મહારાષ્ટ્રના થોડે બાજે ઇસ્લામી
ફિરકે ભેટાયો, ત્યારે પણ તે વખતના ઇસ્લામીઓને મનસે “ સ્વારાજ ” હતું. ત્યાર પછી
૬૦ સં ૧૯૪૪ માં અયરાસીઆથ ખાન વગેરે ઇસ્લામી મહાન પુરુષોની કમકમાત બચેલી
કલ્પે પછી સીધ્યા, તે વખતના દીલ્લીના નખળા તથા નાખના પાદશાહ પાસેથી પુનાના
સંકલ્પ કરતા મરાઠા માટે વફીલાએ-મુતલક માને પેશવાઈ (વડા પ્રધાન પદ) મેળવી
સંકલ્પ, અને જે આપખુદ પેશવાઈ સત્તાની બરકતથી પેશવાઈ જે ગમે તે દાર ચલાવવા
લાગ્યા, તે વખતને પણ હિંદુઓએ “ સ્વારાજ ” મંગલું મળ્યું. આ પેશવાઈ હકુમત દર-
યાન (હુમ્મ્યા લાંગા બદગાસી શીવાય) રોક તવગર તેમજ નરખન ચેત પર કેવા
કમકમાત બચાં આજીઓ દશી હરકત વગર ગુજરતા, તે વાંચનારને ખુદ હિંદુ તથા ઇસ્લા-
મીઓએ બંનેમાં દરતો પરથી જણાશે. “ જ્ઞાન વર્ધકમાં ” દાલ આવતી “ બાહીરજી
બળવંત, ” તથા “ પાંદુરંગ દરી, ” “ આમીર અલી ” વગેરે ગુજરાતી કથાઓ થોડે હિસસે
પણ ખ્યાલ આપી શકાશે. દાહમાં “ સ્વારાજનો ” હિંદ-ઇસ્લામીઓ જે અર્થ બાતેનમાં
કરે છે તે એવોજ છે તેમાં દશી સ્ક નથી. ૬૦ સં ૧૯૪૦-૪૨ ના બાલગામ, ધારવાર,
ચલ્પાગ, મુંબઈ, મધરાસ, ચંદરા ચકરી, વગેરે ડેકાણના બળાઓ અને ફૂલકો છવતા
લાખલા છે. માપલા “ સ્વારાજના ” મુખીઓ તેમની વીરુદ્ધના હિંદુ વગેરે પર ખુનરેજી,
હુડ, બગેરેના ત્રાસ વરસાવી રહ્યા, અને આખરે “ રાજ ” સાતને ગણાવવા લાગ્યા, -તે
મનાચને તેમના ખુદ હિંદુ “ સ્વારાજના ” હીમાવતીઓએ અને ખુદ તેમના બાઈમંત્ર મુખી-
ઓએ આ હીમકારાં ખુતી કામો માટે, ધીકાર દરશાવવાને બદલે, સામી ખુલાસી બહેર કીધી
હતી. એજ સ્પષ્ટ દેખાડે છે કે જે મહાઓ, સંતો અને ગણુનોના “ ખોરદેહ અવરતા ” પડના-
રાઓનો બાતેનના વીચાર કેવા છે. જખરદસ્તી, હુકકાઈ તથા ખુનરેજી કરવા કરાવવાડું
પણ રાજ ચક પડે, તેને તેઓ “ સ્વારાજ ” ગણાવે છે. દમદારી, બેર જુલમ, “ ખુનરેજી”
અપ્રકાર રાજ જે મહાન ઢગો ખાજા સ્થાપા રૂકા માંગે છે. મુંબઈના ફૂલક દરખાન કીધેલી
ખુનરેજી અને હુકકાઈ માટે બહેર ટુંગી ખખર બાહેર પાડવામાં આસી હતી કે કેટલાક સ્વ-
રાજના મુખીઓ રહ્યા ! (પારસી સ્વારાજીઓએ પણ તેમ કીધું કે તે “ જણાવનાં બાઈ”
નથી) પણ ખરેખર રહ્યા હોય તો કોણ માટે ? શું તેમના દૃષ્ટ વીચારોની સમજે ચનાસા-
ઓના નાશ માટે ? ખચ્ચીજ નહી ! રૂકા બેવકુફના બેવકુફાજ તે માની સંકલ્પ, જે તો

સ્વરાજ પહેલે રચેલાં કાયદાનાં તેમનીજ પક્ષસાક્ષીઓ વાળખી બીટીશ લશ્કરી શિક્ષાથી ભાગ થયા અને પકડાયા, તેમનેજ માટે; પણ જે ખરેખર રડયાં હોય તો પછી જે રીતીએને લીધે એવું પરીણામ નીપજ્યું હતું, તેજ રીતીએ પાછો ચાલુ કેમ રાખે છે? શું તેઓ પોતે સંભાલ સખી સપડાતાં નથી તે માટે? એક માપલા ખુબી વડામંત્રી જાણવું કે તેણે પંચોતેર હીંદુઓનાં ખુબી કીધાં. શું આ “તેજ” કામ? વળી કેલકાક ઉંધી અકલનાં યા મતલબીઓએ કહે છે કે સ્વરાજ મુખીઓની પુરે ચાલનારાં ભાષા બુલામડાંએ છે. હશે! તેમ તો કરીજી નાના સાહેબ યા હોંડું પંત, વાસુદેવ અગવંત, ધીમરા વગેરેનાં. શું થોડા હીમાયતીઓ હતા? નીરો અને જોડાકના પચુ શું કમી હતા? હડતાલો, દમદમી, હુડકા અને લાગાસે તેમના અજીવન ફોડામાં વધારો કરવાની તેમની રીતીએ લગભગ દરેક દેશીને માલમ હોવીજ જોઈએ. તેઓ જાણે છે કે તેમની પેડેલી અને છેલ્લી રીતીથી અરીમ માણસોના ખાધા પીધાની દરરોજની જરૂરયાત ચીન્નેરા બાવોમાં કેટલેક અંશે વધારો થયો છે. જોઈ દેખાડે છે કે સ્વરાજ મુખીઓ ખરેખરા કેવા દેશ હીતકારી છે. જરૂરયાતનાકાં ભાગ! આગલથી સ્વરાજએજ રચેલાં બહુવો દાખી દેવા વાળખી રીતે અલગપોરોને સીક્ષી કીધી (સેક્રીન, બલવાખોરો દારી જ્યારે પાછા ફરતા હતા ત્યારે વધુ શીક્ષા અટકાવવી જોઈતી હતી. એ દરેક કમુલ કરશે છતાં) પણ એ બહુવો જમાડવા જે અદમાસોએ આગમયથી ઉઠા કરેલીઓ કીધી, તાગરો રચો, લખાણો કીધાં, તેમને માટે ચુપકીડી કેમ અખતાર કરવામાં આવી છે? ખુદ મુંબઈમાં જે મલવાની સતર દહાડા અગાડી તે તરફ ચનારાં કાંઈ અપખીત રમખાણોની અફવાઓ ચાલુ રહેલી હતી, તેજ દેખાડે છે કે જે અછમ યુનાહના કરાવનારાઓ મુંબઈમાંનાજ હોવા જોઈએ. તા. ૧૭ મી નવંમ્બર ૧૯૨૧ના મુંબઈના ચનારાં દુહાડની અફવાઓ દોઢ અઠવાડયાં (તા. ૫મી) આગમય મુંબઈના દેશીઓમાં ફેલાયલી હતી, પણ તે દીવસ તા. ૧૮ મી માટે બોલાતો હતો, એ પણ શું દેખાડે છે? કે ખુદ મુંબઈજ એવાં પ્રપંચોતું ધામ હોવું જોઈએ.

પણ જે બીનાઓ હાલ તરત પડતી મેલી “એક કરોડ રૂપિયામાં સ્વરાજ!” ની મુળ ખાગત પર આવીયું. આ એક ૬૦ સં. ૧૮૧૬-૧૮માં અનેલો મરાઠા તવાસીખો સંદે છે.

તા. ૨૫ મી અક્ટોબર ૧૮૦૨ માં લોની અને હડપધર વચ્ચે યજ્ઞવંતરાવ હોલકર અને સીંધીઓ વચ્ચે ચાલેલી લડાઈને પરીણામે હોલકરની છત થવાથી બીજો માછનાર પેશવા પોતાના સાત હજાર મરાઠા લશ્કર સાથે સીંહમદ નાસી ગયો હતો, અને લડાઈના દંડતરીકે હોલકરે મહિના સુધી જુના શેઠને હતું; છેલ્લાં, જાણીતા ચીત્રપંત તથા ચીત્રપંતપંતને કામે લગાડી પેસાદારો તથા મધ્યમ વર્ગ પાસેથી મોટી રકમે મેલચા પછીજ હુડાણું બંધ કરાવ્યું હતું.

સીંધા સાથે હોલકર લડતો પુના નજીક સાથે આગળ જઈ લાગે, જ્યાં હુશીઆરી વાપરી બહુ સરસ રીતે કરનલ કસોએ રેસીડ-પ્રોનો બીટીશ વાવરો સં જેવ તેમ દડકાવાં મેલ્યો હતો. આ જોઈ થેડેરવાર હરીફ લશ્કરોએ વધુ આગલ પગલાં બરવાવું પડ્યું બેસ્યું. બીજા હાથ પર સીંહમદના અછત ગણાતા ઉંચા કીસ્સામાં વધુ દીવસ આપરાં લઈ ગાંધારાવે રાખવડ તરફ કડમ ફરળો, ત્યાંથી તે મહાડ નાડે, અને ત્યાંથી બીટીશ સંચારને આસરે લેવા માટે મુંબઈમાં રડા મોલ્યો. હોલકરનું લશ્કર તેની પુરે લાગેલું સમજી સોરન ફરેળા

કોલેસામાં પોતાના લક્ષ્ય સારી બાજુએ જઈ બસાયો. અહીં પણ થોડા દિન પછી તેવીજ અવસ્થા સંભળી રવાણાં નાહો. અહીં પેશવાની આજીવનથી મુખ્યત્વે બ્રીટીશ સરકારે તેને અને તેના માણસોને લઈ આવવા એક બારકસ મોકલ્યું હતું, તેમાં સ્વામી યજ્ઞ તા. ૧૬ દીસેમ્બર ૧૮૦૨માં વસંત ખાતે બ્રીટીશ પનાહ હેઠલ જઈ લાગ્યો, જ્યાં તેજ દિને કરનલ કલોઝ પણ તેને જઈ મળ્યો. આ દેકાણે બાજુએ પેશવાને મરાઠા તખ્ત પર લાવી બેસાડવા મદદ કરવા માટે તા. ૩૧મી દીસેમ્બર ૧૮૦૨માં પેશવાએ કેટલીક સરતો કબુલ કરી બ્રીટીશ સાથે કરારનામું કીધું, જેને વસંતખું કરારનામું કહે છે. પણ આ કરારનામું કર્યા પછી અંતે બ્રીટીશ પનાહમાં રહેવા છતાં તેના ખવાસ પ્રમાણે કરારનામું ઉલંગન કરી સૌધ્યા અને રમુજ બોરલે પર છુપી રીતે પુના પર ધસી જવા હુકમે મોકલ્યા જે પાલકથી ખરકીની લડાઈ પછી ચનવાર વાડાના મેહેલમાંથી બ્રીટીશ હાથ આવ્યા હતા. તેણે ધાર્ક કે વસાહના કરારનામોને સંદર્ભ આપી સૌધ્યા તથા બોસલે કર્યા વગર રહેશે નહીં, અને તે રીતે, વખત આવે, આ ખતપતી પેશવા તેના લાભ લઈ રહ્યા હતા. ઉરવશે. પેશવાઓનાં છળ કપટો અને દમાજાજી કયો તવારીખ જાણનાર નથી જાણતો ? બ્રીટીશ સામે બોસલેનો ધીકાર તો જાણીતોજ હતો. એટલે પેશવા તરફથી રમેલા કુખા સંદેશોને આધારે સૌધ્યાએ પોતાના વડા પ્રધાન ચાવરવા બાજુએ બોસલાની છાવણીમાં મરાઠા રાજ્યોનું એક જ નેડાણ કરી બ્રીટીશને હાંકી કાઢવા જોડવણ કરવા મોકલ્યો. અને જાણીને બ્રીટીશને ડાપ આપી ચાલુ રાખીને ગુપ્ત્યુલ લક્ષ્યે નૈયારીઓ કરતા ગયા.

બીજા હાથ પર બીજા કરારનામોની સરતોની રૂએ નિઝામની મદદ સાથે કરનલ સ્ટીવનસન અને જેનરલ વેલેરલીના ઉપરીપણા હેઠળ બ્રીટીશ લક્ષ્ય બાજુએ પાડો પુનાના મસનદ પર બેસાડવા તે તરફ કુચ કરી ગયું. બીજી કલાકની કુચમાં સાદર મેલ જેનરલ વેલેરલીએ લક્ષ્ય સાથે કાપ્યા અને તા. ૨૦ મી એપ્રિલે પુને પુજ્યો; બારસો યુરોપિયન અને અંગ્રેજો દેસી પામલ લક્ષ્ય સાથે વસંતથી ઉપડેલો બાજુએ પુને ગયો અને બ્રીટીશોની પનાહ હેઠળ તા. ૧૩ મી મે ૧૮૦૩ માં પેશવા દાખલ મસનદ પર આખરે બેઠો. હવે પછીના ખવાસ માટે એ સમજી જાણવા જરૂરું હોવાથી આ કુંક તવારીખ અને નીચલો વાક્ય લખ્યો છે.

૬૦ સં ૧૭૮૮ માં દાહલીની મોગલ શહેરનાહો પાદશાહત દરબારી માહોમાહેની ખટપટને લીધે, એટલી તો નળણી પહી હતી કે તે વસંતની અધવચ્ચે ગોલામ કાદીર નામના સરદારે ખળતો, પાદશાહી જનાનો તથા મેહેલ ઉપ્રાંત દાહલી શહેર જે માસ સુધી છુટી તથા ત્યાં બચકાર ખુનરેજ ચલાવીને નહીં ધરાવતાં ચાહબાલમ પાદશાહને તખ્ત પરથી દહાડી મેલી તે બાપડાની જાને આપ્યો. પોતાના મંજરથી ખાંચાઓમાંથી ખેંચી કાઢી, એટલુંજ નહીં પણ આ રાક્ષસે બાપડા પાદશાહના ઝનાનાતી કમનસીબ બાનુઓ પર બર રસતે અને મેદાને આજીવ ગુજરાતી બેહુરમત કીધી હતી; આખરે જ્યારે મરાઠા લક્ષ્ય ત્યાં જઈ લાગ્યું ત્યારે જ બાપડાઓનો છુટકો થયો હતો. આ વખત પછી દહાડે દહાડે કરેલામો પાદશાહત વધુ નળણી થતી ચાલી અને મરાઠા તથા બીજા હાંકુઓ વધુ પગબર થતા ચાલ્યા; તે વખતે હાંકુઓ “સ્વચ્છ” મળ્યું કરી જાણવા લાગ્યા. પણ એ “સ્વચ્છ” કરવાનું કેટલી અસંખ્ય પુના મરકીઓ, કુરકારો, જાનરલો, ૬૦ દરેજો ચાલ્યા કીધી તે તો તે વખતે

તના ખુદ ધરણી તેમજ હીંદુ લખનારાઓ જે હેવાલ લખી ગયા છે તે પરથી જણાયો. વાંચો ધર્મીયત્વ “ હિસ્તોરીઅન્સ હિસ્તરી; ” ઑટ દરસ “ હિસ્તરી ઓવ મરાઠા; ” પરસેનીસ, સરકાર, કશીખાન, બંદારકર, રાનાડે, કાભાડે વગેરેના પુરતકા.

બ્રીટીશ આજરાવ પેશવાને મસનદ પર બેસાડવા તે વખતે સર્વોત્તમ દીક્ષી પાદશાહત નહીં જેવી હતી તે આપણે જોઇ ચુક્યાં છીએ; તેને લીધેજ પેશવાઓ ઉપ્રાંત બ્રાહ્મણી તેમજ બીજા કશર અંમલદારો નોક રેચત પર જેમ ગમે તેમ જબરદસ્તી અને ખુનો કરાવતા હતા, એટલુંજ નહીં પણ માણસાઇ દુશ્મનો-પીંદારીઓ તથા હજો-સાથે ખાનગી રીતે આગ સખતા હતા. દહાડે દહાડે પેશવા અને તેના અમલદારોની આપખુદી અને ખુનરેણ એટલી વધી ગઇ કે તેથી હિમતવાન બની ખુદ બ્રીટીશોને હીંદુસ્થાનમાંથી હાંકી કાઢવા પેશવા, તેના સેનાપતી ગોકલા, ત્રીમ્બકજી દાંગલીઆ, પીંદારા તથા હજોની ટોલીઓના સરદારો, નાગપુર, ખીરાર, જોધપુર, હોલકર, સીંધ્યા, માધસોરના હીંદુ રાજાઓ, સરદારો વગેરે સાથે યુધ્ધ યુધ્ધ, કાવ-તજ ગોકલા સેનાપતીની આજોરાની હેંડલ રચવામાં આવ્યું (૪૦ સં. ૧૮૧૨-૧૮), અને આ “ સ્વરાજ ”ના કામ માટે બ્રીટીશ વગેરે લશ્કરો તથા પોલીસ ફોર્સ અને દેશી બ્રીટીશ ઓધેદારોમાં લાંચ આપવા એક કરોડ રૂપ્યા નીમકકદરામ પેશવાએ ખાનગી રીતે આપુ ગોકલાને આપ્યા. આ “ સ્વરાજ ”ના કામની શરૂઆત પારવતી ટેકડીના પરીવ ગણુતાં શીખર પરથી કરવામાં આવી, કે જે શીખર તક્ષેટીથી ખસેા સોલ શીટ ઉઝા છે, અને એ ટેકડા પુનાની હાલની વડી ટપાલ ઓફીસથી સાડાત્રણ મૈલ પર કંકર શેઠ રોડને છેડે આવેલી છે.

દશરોનો તે દીવસ (તા. ૫ મી નવેમ્બર ૧૮૧૭) હતો. ઉદ્યો પેશવા આજરાવ આ પારવતીના દેહરામાં પુન કરતો અને બ્રાહ્મણો પાસે કરાવતો હતો, ત્યારે તેના સેનાપતી ગોકલાની સલાહને આધીન થઇ બ્રીટીશ લશ્કરની પોતાના ખચાવમાં ઉભું રહેવાની નવી ગોડવણ નીરમુજ કરાવવા બ્રીટીશ રેસીડન્ટ મોનરટુઅરટ એક્ષીન્ડન પર, તે અટકાવવા માટે, અપમાન બરો પેગમ મોકલ્યો; આ પેલા “ સ્વરાજ ”નું પહેલું અને મરાઠા દેશ માટે આકૃતકારક પગલું હતું. જે બ્રીટીશ રાજે તેને દમ્પથી આસરો આપ્યો તેનેજ એવકા થયો. માયાલુ બ્રીટીશ રેસીડન્ટની ધણી આખદોમાં નાખતીને તે, દેશી રીત પ્રમાણે, નખલાઇ સમજ્યો. હાલ પણ તેવોજ મામલો આપણે જોઇએ છીએ. બ્રીટીશોની સમ્પ્રદા મરાઠા લશ્કર આગળ સરખાવતાં ધડમાં કાંકરા મીસાલ હતી, તેથી સનાધીપતી ગોકલા તેના લાભ લેવા તલપી રહેલો હતો. વળી બ્રીટીશોને હીંદમાંથી હાંકી કાઢવાની મરાઠા રાજ્યોની એક સંપીતું કળ ચાખવાતું હતું. શું આ ટેકડી પરનાં દેવ દેવીએ તે માટે મદદ નહીં આપે ? બ્રાહ્મણો અને ગોકલા સાથે, કશર પણ વેહેમી, બીજા આજરાવની પણ તે માટે પુર ખાતરીજ હતી કે જે વખત જતો તેમાં બ્રીટીશ સત્તાના દહાડા ગણુઇ ચુક્યા હતા. દેવ દેવીએને બાંગી તોડી નખાવનાર એસ્પાતીક ધરણીઓની ખીના તેઓ તલન ભુલીજ ગયા હતા, મા નવી બદનપ્તાની હેંડલમાં ભુલી જવાનો દેખાર કરી રહ્યા હતા. પણ બીજા બાજુ બ્રીટીશ રેસીડન્ટ બાહોશ મીઠ એક્ષીન્સન (જે પાછલેથી મુંબઈના ગવર્નર થયો હતો) કાંઇ ખાંડ્યો જાન તેમ નહીં હતું. તેને સેજસાજ માલમ હતું કે તેના જુજ દેશી લશ્કરીઓને મોટી લાંચો પેલા એક કરોડ રૂપ્યામાંથી આપી ફોડવાની યાને ના ફરમાન થવાની કોશિસ કરવામાં આવી હતી. તેણે પેશવાને પારવતી પર સામે જવાન મોકલ્યો કે

પીંઢારીએને જે કરવા કબુલત મુજબ પેશવા જે લશ્કર મોકલવાનો હતો, ત્યાં મોકલી પેશવાએ લશ્કરનું મન તેમાં રહેલું રાખતું; જો કે ઓટીસ લશ્કરના કેટલાક અમલદારોને જેન આગમય વાતથી મળી હતી કે પેલા એક કરોડ કૃષીચર્યાનો તો એ પીંઢારીએને જરૂરી વખતે પેશવા તરફથી લડવા આવવા તેવાર રાખેલા હતા. તે વખતે રેસીડંટ તે માટે કલમંદ હતો. તો પણ આરબ, સીદી, ફરંગ, મોઘળ, મુસલમાન, યુજરાતી, હિંદીઓ અને મરાઠાઓથી રચાયેલા પેશવાએ લશ્કરની બધી મોટી સંખ્યા અને ચડક મોટી તેણી જોઈ રેસીડંટની મઠક હોડી બચાવું વાળી પગલું એકદીનસતને લીધું, અને ખરકી આમલ પેશવાનું નહીં જેવું નાતું લશ્કર લાઇ ગયો. આસપાસની સરવે ટેકડીઓ પર પેશવાએ લશ્કર છતની હોશમાં ધમાધમી કરી રહ્યું હતું. પારવતી પરથી તથા શનવારવાડાનાં તમારાં ખાંનાંમાંથી બખરદરત નંબારોએ ડોકાતાં હતાં. “બરી પત્તા” અને “નાના” ભેગવા છતાં “વાવટા”એ ફડફડી રહ્યા હતા. આ દીવસે ખેતરોમાં અનાજ વગેરે વાવેતર તેવાર થઇ દાંડાઓ પર જુમાઇ રહેલું હતું. શેઢેરમાં દાંધીઓ અને ઘોડાઓની અલગાર પર અલગાર ચાલુ રહી હતી. બાલણો અને ગોસાંવીઓ, [ત્રીકબાજી દાંગસ્યા અને ગોકલા વગેરેની પેટોઝ,] મુખ્ય પર તાવ દેતા ફરતા યા લુટતા હતા; નીચેસોની ખુનરેજ ચલાવવામાં પણ કમી નહીં હતા. તમામ રહેવાસીઓ સોલમે વરસે પાછી પારવતી પરથી નીકળેલી આ ન પારેલી આફલ જેમ હેખત મારી ગયાં હતાં. કેટલાંક તો પારતીના મારીઆં યા આગળ ખુનરવાથી ચેલોમણી થઇ આમતેમ ફરતાં હતાં, જો કે હજી પેશવાએ રાજ હતું.

ખીજ દાથ પર કેપ્ટન ફોરડ, બેફટનન્ટ કરનલ બર્ડ, વગેરે જેવા પહોંદર ઓટીસી હોમ્મતથી પેશવાએ સરહાર શરૂ કરી દીધેલો, નાશપત આપે, માહદુરાવ રાસ્ટીઆ, આખા પુરંદરી, ત્રીકબાજી, ગોકલા, પ્રધાન મોરો દીક્ષિત વગેરે સામે પોતાનું જીવ લશ્કર છતાં લડ્યા. ઉપસા મરાઠા જોદાઓ ‘બરી પત્તા’ સાથે છ દળર યુનંદા ઘોરવારોની ટુકડીઓ સાથે પેહેલાં લડવા આવ્યા હતા. અફતા તફડીમાં ખેતરોમાં વાવેતર નો જાણે સફાયક થયું હતું. પેશવાએ અમલદાર હિંદી ડી પેન્તાએ લશ્કરો કંબળાઇ ધણીએ ચલાવી, છતાં તે દેહરિના અન્નમ માટે ગોકલાનાંજ સખ્દો પ્રસંગોપાત થઇ પડશે. પ્રજા તે અગાડી કલમને ઘોડા આ ખુનખાર ગપાડીયું ખ્યાન આપવા આગલ કલપટાવીયું.

“હર હર માહાદેવ ! અલ્લાહો અકબર ! દીન ! દીન !” પીંઢારીથી તમામ પેશવાએ લશ્કરજાણે લીડોનાં ટેલાં માફક ટેકડીઓ અને છુપાવાની બચાઓમાંથી ઓટીસીને હોંદમાંથી હોડી કાઢવા બહેર આવી મેળને પડ્યું. પારવતી દેવી અને તેની સાથના ખીજ દેવો ઉંચળ બચેથી આનંદમાં તેમના ચાલક કરમેક શું જ્ઞેતાં નહીં હશે ? એ ગોરાઓ કોણ ? બાજીસવ ખીજને બસે ઓટીસીએ પોતાનું ભેલકી રેડી પેશવાએ મદદી પર બેસડયો, પણ મુજે મહોંડે દુઃખ સહન કરનારા દેશીઓને પેશવાએ દેશી અમલદારોના જીવમતમાંથી કિમ્મતનાં ઓટીસીને શો હક ? દેશીઓના બાળમાં એ તો પાંડવ કોરવનાં વખતથી ચતુર્જ બાંધ્યું છે. પેશવા મહારાજે એક કરોડ રૂપા ગોકલાને આપ્યા પણ સાથે વળી તે એકલાને મને તે હર તે માટે પોતાની સહી સાથેનાં દસ્તાવેજ લખી આપી તેને તે જુમાખડો પંડીક બન્ધો તે શું ફેફટ ? ગોકલા, ત્રીકબાજી અને બાજીરાવના ત્રીશુભે અત્યાર સુધી સર માલકમ અને એકદીનસત સાહેબોને પીંઢારીએની બાળમાં રૂપા પ્રિયો, તે શું ફેફટ બપ ? ફેફટને માલક

નદી હતું, પણ દેશીઓને તો માલમલ હતું કે આ નતરસી ખુની પીઠાશીઓને શ્રીદીશ સામે લડાઈ કરવા સાત મહીના બેઠેલા પ્રમાર આંગ પર આવેલા હતા; પણ તેજ વખતે ડાલ પાલી મરાઠા બચ્ચાઓએ એ પીધારાઓ સામે બહેરમાં તીરસાર દેખાડવાનું અને તેમને ઢાળી નાખવાના હોજો ચાલુ રાખ્યા હતા. એ તો હલકા દેશીઓના આખમાં આવડેથી ચાલો આવ્યું છે અને આત્માર કુધી છેજ. વળી હોલકર, સીંધા, બીરાર, સતારા, નાયપુર, માહસેર, જોધપુર, ૪૦ હીંદુ રાજ્યોના અછત લશ્કરો કયારે અપા ? ઇંગ્રેજ સરકાર તરફથીજ એક હજાર રૂપાનું માસીક પેન્શન ખાનાસ જેસવંતરાવ ધોરપુરને મોટી લાંચ આપી છુપી રીતે કામે લગાડી શ્રીદીશ મોટા અમલદારોને ઠાપ આપવી જે ચાલુ રાખી હતી તેના અંત આખરે તે દીવસની અફઠા તફડીએ અપ્પો. બીજા હાથ પર મરાઠા રાજ્યના ખરા ખેરખાદો પણ હતા, પણ તે બહુજ જુજ. દાખલા તરીકે આલાજ પંત નાંધુ તદન સ્વતંત્ર અવાસનો આલાજુજ હતો, જેણે આવતી આવત માટે અગાડીથી પોતાના એળખીતા શ્રીદીશ અમલદારો આગળ ઇશારાઓ કરવા ચાલુ રાખ્યું હતું. તે વરસના દશરાના દીવસથી એ ભોળા અગ્યાન અમલદારોની ચુઢી ઉઘડી. જ્યારે મારફો ઉદ્દેશ પાતલે થયો ત્યારે ! કે જે વેળા તે વેળાની હંરત છંદવા કંપનીનું તે બાજુ ફક્ત આઠસો યુરોપીયન અને અઠાવીસસો દેશી લશ્કર શાંતીથી ઊવણી નાખી પડેલું હતું બીજા હાથ પર તે વેળા પચંગી કોમોથી પીધારાઓ સાથે—અનેલુ મરાઠા લશ્કર છવીશ હજારનું બનેલું મરાઠા જખખરો ચાને દક્તરો જણાવે છે. કહે છે કે ઉપર દખેલા દીવસની આગલે દીને (ચાને તા. ૪ થી નવેમ્બર ૧૮૧૭) કેપ્ટન ફોર્ડ અને કોલ્ટસ ફોર્સ શીવાય દરેક શ્રીદીશને તરફવાર રીતે સારી નખાવવા છુપો પેશરાઇ હુકમ નંકલ્યો હતો કેપ્ટન ફોર્ડને બાપુ ગોઠલા સાથે સારી દોરતી હતી તેથી, અને તખીય કાસે પેશવાની ખોગારોએ વખતે નારો કીધો હતો તેથી ! ફોર્ડને જેવી આ કાવતરાની ખખર મળી કે ધરતે ફોર્ડણે ગુપચુપ ખુલ્લું કરવાના ઝપ્પી લલાળે તેણે લીધા. જેનરલ સ્મીટને પણ ચાર દીવસ આગમ્યથી છુપી ખાતમી મળ્યાથી ધન્યુધન્ય વડી સત્તાના હુકમની રાહ જેવા બદલે હુશીઆરોથી તેણે અચાત માટે તત્કાળ લપાયો લીધા. તેણે ગોઠાવરી પરના પ્રલટામખા ખાતે નાનું લશ્કર રેગું કીધું અને એક હુકડીને સોરર તરફ રવાને કીધી. રેસીડંટ એલ્ફીન્સ્ટનને કહેવાડ્યું કે તેમની વચ્ચેના ચીદીવત્તો વહેવાર જે અટકે તો પેશવાઇ લશ્કરે લડાઇ શરૂ કંધી કરી માની લશ્ક. તા. ૩ ૧૭ નવેમ્બરે એલ્ફીન્સ્ટને શ્રીદીશ લશ્કરના સોરર ઊવણી નાખી પડેલા મોટા ભાગને પુને બોલાવ્યો; તેની લીલચાલની ખખર શ્રીમખજ અને ગોઠલા તરફથી પેશવાને પારવતી દેહેડા પર મળી અને તેને આધારે વધુ વખત ધીલ નહી કરવાના ઇરાદાથી લડાઇ માટે નમારો ઠોકવામાં આવ્યાં, પણ તેજ વેળા પેશામચીઓ મેઢવી એલ્ફીન્સ્ટનને વધુ ઠાપ આપવાનું ચાલુજ રાખ્યું. પણ આ તખતે રેસીડંટ વગેરે શ્રીદીશ અમલદારોની આખરો ખુદશી ઉઘડી હતી. મોટા અચાત, કેટલાક કમતી દેશીઓ પર ફેલકે મરેસીસ સુકવો તે તેમને હવેજ માલમ પડ્યું, ભલે ભોળા દીલ્લો સર. જેજ આપકમ પણ કહે અમરદાર બન્યો. તે એક મહાત સુસાદર હતો. છતાં આ મરાઠા ખુદ એકસથી માટે કમ બેપરવા રહેવો તે સમજી શકાતું થયો. દેશીઓની ઠાપ આપવાની તરફવાર રીતેનું તે યત્ન ખરીકાય હતું.

તે દીવસની ખુનખાર ઝપાઝપીને વીમતવાર હેઠાલ વાંચનારને સર જેન માલકમ, માંદ દશ, ઠીન્કેક, ખરસખીસ, સરકાર, વગેરેના પુસ્તકોથી મળશે.

દેશના બહોળા જમીનના ઉપકારો કરવો પુરતો થઈ પડે છે ત્રાસી પ્રખ્યાત કુટુંબ “જરી પત્તા” (કરાની “કાળ્યાની કુંડા” જેવો) લગાડના મેદાનમાં લઈ જતો વેળા સરખાતમાં તેની કાઠી આગળથી બાંધે, અને વેડેથી મરાહાઓએ અપસંગન ગળ્યા. પણ ખરેખર! તે દીવસની ઝપાઝપીઓથી અછૂત્ય ગણુતા મરાહા રાજ્યના ખરડાનો કાઠો બાંધી ગયો હતો, અને તે પણ ખીટીશો કરતાં સામાસાત પણ વધારે લકઠર અને જખરદસ્ત ખાનખરાખીના હથારો છતાં, કરનલ ખરનની એક બાજુ લકવાથી પીડાતી હતી, છતાં લગાડની હરોલમાં તે અજાણ્યો હતો. તેની નબ્લીકમાં તેના એ ખીદમતગારો માર્યા ગયા; તેનાં પોતાના ઘોડાના આંખો પર ગોળી લાગી અને ખીજ તેની ટોપીમાંથી પસાર થઈ હતી. કપ્ટન ફોર્ડની ટુકડીમાંથી લાંચ ફરવત અને તેમના કુટુંબો સાથે વડેવાર નહીં રાખવાની માને બસલકાર કરવાની દેશી જદમાસોથી ધમકીથી ડરી જઈ મરાહાઓ બેવફા બની ચાલી ગયા, એટલાંજ નહીં પણ નવા રહેલા દેશીઓ પણ અળગા થવાથી તેમને એ બહાદુર સરદારે પુરતા પુરત રખસુ આપી. ખરકીની આ લગાડમાં આકસો યુરોપનો અને ધનુમાં ગણા અઢારીસ સો દેલી લકઠરીઓએ ખીટીશો તરફથી ભાગ લઈ ચઢે મોટી ટોપો વાલો છરીસ હજાર માણ સખ મરાહા લકઠરને સખ સીકસત આપી હતી. ખીટીશોના છેવાથી જોડાઓ માર્યા ગયા હતા, જેમાં ઝાલી બધીથી લડતા છપન દેશીઓ હતા. ખીજ હથ પર માર્યા ગયલા વધા માયલ થયલા મરાહા પાયસો લકઠરીઓની ખુવારી મરાહા બખખરામાં નોંધાવતી છે. ખીટારો મોરો દક્ષીત પોતાનાજ મીન કપ્ટન ફોર્ડના લકઠરની એક ગોળીથી ધાયલ થયો હતો, જે રાજ કાયદા મુજબ પેશવા તરફથી લગાડમાં જોડાયો હતો.

ખીટીશ એલચી ખાતું તો તેમાંના સરસ દેશી પુસ્તકખાના સાથે આ લગાડ આગમય કુંડીને બાળી નાખવામાં આવ્યું હતું. હીંદ વવારીખના પુસ્તકલ કામખતી હાથ પુસ્તકો એમાં હતાં. ખીટીશ દેશી લકઠરના જે પણ કુટુંબીઓ શહેરમાં મરાહાઓ અને તેમની પક્ષનાઓના હાથમાં આવતાં તેમને કુંડી એ ધડકા છાતકા રીતે મારી નાખતાં હતાં. ખુદ ખીટીશોની ઘેરો વતીક ઉમેડી નાખી ચુકી પીખો નાખવામાં આ જદમાસ દેલીઓ મળક માનતા હતાં એ સમજી પેશ્વ પ્રખ્યાત એક કરાડ રૂપીયાના પ્રતાપે હતું. છતાં જાંજરા દાખત પકડાયલા અને શહેરમાં ઘેરવલા ગણતરીના થોડા જાણીતાઓને ચોક્કસ શરતોએ ખીટીશ હાવણીમાં પાટો ફેરવા દાવકા પેશ્વાએ પરવાનગી આપી હતી. પુણા શહેરમાં ઘેરાયલાઓમાં એલચી એલચીસવનને મુનશી હતો. પોતાના ધરના અચાવ અરથે રખેવાથી દાખલ તેણે આરખોની એક ટુકડી રાખી હતી. લગાડ તાંકણે બ્યારે તેના પર પર હુમ્મસા લઈ આવ્યોએ હરથા સર કાંધે ત્યારે થોડા દહાડા સુધી તેઓએ કીમ્મતથી ખચાવ કીધો; આખરે ચોક્કસ સેનાપતીએ મુનશીને કબુલાત આપી પોતા આગળ બેલાવ્યો. મુલાકાત વેળા ધણા કામ્પો હાજર હતા. મુનશીને ચોક્કસ એક દસ્તાવેજ નાંદેલા પેશ્વના બાજરાવતી સહી સાથેનો દેખાડ્યો, જેમાં આ સેનાપતીને મને તે કરવાની છુટ આપી હતી. આ મુલાકાત ખત દેખાડવા પછી થોડીક પરચુરણ વાત કરી કહ્યું:— “તારો શેઠ મારો જીનો મીન હેવાથી શહેરમાં મેં તુંને આલસે આપ્યો. હવે આપણે અંકેકના દુશ્મનો છીએ. કાણુ ફાલે છે તે હવે જોવાતું છે. ઘાસો નખાઈ ચુક્યો છે (માને ખરકીની લગાડ થઈ ચુકી હતી). અને કે હું ધારતો હતો તે કરતાં ઉલટું પરીણામ સરખાવમાં આવ્યું છે, પણ તારા શેઠને જાણીય કે દેહ વેર અને પુરા

પડીયું. તલવારો હાથમાં રાખી છત્ર જરી ત્યાં સુધી આવે-હડીયું, હડીયું અને હડીયું. " એક કરોડ રૂપામાં હિંદમાંથી ખંડીશીને હાંકી કાઢવાનો કાંકો રાખનાર પહેલાં એ અક્ષર ધરાવતા આ ગોકલાના રાખે હતા. કાચના વખતનું કેવું વળાંકપણું ? વળી ગુલામી આવ પણું । ખોટીશો કરોડો રૂપા ખરચી તમામ દુન્યાના માણસાં મુલમોને છુટાપણું બહીને જીવેલા નામના સુકી ગયા છે, જ્યારે હાલના વખતના અગાને કહો યા બદમાશો કહો યા આપ મતલબી કહો ગુલામો મનના આતુર બોલાં જણાવવામાં આવે છે.

આજે ખરડાની લશ્કરી ચાર દીસ આમમયથી ખાતમી મેગરનાર જેનરલ સ્મીડ માટે ઉપર લખી ગયા છીએ. એકથી સાથેના ફ્લાવેલ સંપન્ન તુડી મંથરો જણાતાંજ તે શુરો સીધર છોડી પુને આવવા નીકળે. રસ્તામાં મરાઠા ઘોડેસાર લશ્કરીઓ સાથે જાન-ઝંપીઓ થયા હોય. તેની પાસે ઘોડેસારોની અછત હતી. આખરે તે તા. ૧૩ મીએ પુનાની સરહદે જઈ લાગ્યો. અહીં પેશવાઝ જેર જુલમથી ત્રાસ પામી ગયલા કેટલાક જામીરદારો પોતાના લશ્કરીઓ સાથે સામેલ થયા. તા. ૧૬ મીની સાંજે નાળું એજાંગી વેરપુરે ગામમાં જવા એક દુકાનીને તેણે રવાના કીધી, જેમ કરતાં મારીયા મપલા તથા માપલ મપલા ચોરીયાઓ માણસ તેને ગુમાવવા પડ્યા, પણ રાત્રીએ તેમને કાંઈએ હેરાન કીધા નહી. ખીજે દીને સહવારના ધુમસ વીખાવા માંડતાં તે આમળ વધ્યા, અને પેશવાઝ લશ્કરની છાવણી આમળ જઈ પુગતાં તેને તે પેશવાઝ લશ્કરીઓએ છોડી દીધેલી જણાઈ. ખોટીશોને હિંદમાંથી હાંકી કાઢવાનો કાંકો રાખનાર ગોકલા અને ખાજસવ બન્ને (હિમાલયને બદલે) સતારાના હંચા પહાડ પર નાશી ગયા હતા. તે દીને ચાને તારીખ સરરમી નવેમ્બરે (એટલે ખરડાની લશ્કા પછી બારમે દીને) તમામ શહેરો કપળે. જેનરલ સ્મીથે કોઈ. થોડા વખતમાં તેની બાહોશીયા ખુનો અને હુડાકાટથી ધારતી આજ મપલા પુનાવાલોઓમાં આસાનું કોરણ પ્રગટી નીકળ્યું. જાંતી અને સજાક સંપન્ન થોડા કલાકમાંજ મોટે ભાગે પંદરમ્ મઠ. ૧૧૫૫, કરે ખુતી ક્લાલજો, ગોસાંવીઓ અને જાનુન કામે કરવા કામે લગાડેલા પર કોમી થા એકા એક હપટ મારી ગયા. જેનરલ સ્મીડ યાંતી પડી, પાંચ દીસ પુને રહી, સીંઢ ૨૮ થાને કોનકાનાના હંચા કીલાની આસપાસની કેટલીક તોપો પકડી. સતારાના રાજાને જેર જુલમ મર્યા પેશવા માજાત પોના સાથે રાખતો હતો તે ખીનાની આડીની બોટીશોને પડેલી હતી, તેથી બાહોશી આને પેશવાની પુટે એક દુકાડી તા. ૨૨ મી નવેમ્બરે મોકલી, અને વાસેલા ખાનેથી સતારાના રાજા, તેની મા અને બાંધમેને પોતાની છાવણીમાં લાવવા જેનરલ સ્મીડ લશ્કરી દુકાડીઓ રવાના કીધી; પણ રાજા આવી યુગે તે આમમય પેશવાની પુટે સ્મીડ માહેલી છોડી ગયો, જે પનારપુર બાજો. ત્યાંથી પેશવા નાશી જુનેરની ઉતરે આવેલ લામ ઘાંટ ચડી મામનવરીનાં બરખ બેડો. આ ઠેકાણેની ખીજોમાં રોમ્મકણ હાંપલાએ લશ્કર આણી બચાવ કરવાનું બીડું ઝડપ્યું. અહીં સતારાના રાજા અને તેના કુટુંબને પણ તેમની ખરજી ઉપરાંત લાસ્તમાં આવ્યું. તરફવાર ઠેકાણેની નાખરે આખરે પેશવા આજરે પચોશ હજાર આરમ, ગોસાંવી, મરાઠા વગેરેના લશ્કર સાથે બીમા નદીના કીનારા પર આવેલાં કોરનામ આમળ તા. ૧ લી જાન્યારી ૧૮૧૮ એ સર સમારી જમી કામી બાળુએ હંચી સહમત જગે જોગો મેડો. વચ્ચમાં બીમા નદી હતી. હંચેલ લશ્કર સાંચસો માણસનું બનીલું હતું, તેનાં ત્રણસો તે નસ બાહુતીઓ હજા. આ પુનાખર જમમાં ફેરન ફરાન્સીસ સ્વાફીનલન, બરજબન વી-જેક, ફેરનન્ટ સ્વાનસન, સરજબન વાઈલી, વેરન-

નથી ચીકડોમ. હોમાસ પેતીસન, જ્વેનસ, વગેરેએ બધી બહાદુરી દેખાડી. જે પણ ખીટીશ થાયલ, અમલો આ અમલ પામેલો પેરવાઇ લશ્કરીઓના હાથમાં સપડાતો તે તેણે બડ શરીરથી છુટાં પાડી નાખતા અને શરીર ચુડી પીળી નાખતા. ખીટીશ તરફ પોતી બસોની ભરણ વધા જમ્મીની ખુવારી-ચામ, જ્યારે પેશવાઇમાં પાંચસોથી છસો માણસોની હતી. કોરેમાંવડું મુનખાર જાન જ્યારે નવાં વરસ દહાડે ચાલતું હતું, ત્યારે પેરવા માછરાવ અધીરાઇથી પોતાની નજીદીના અમલદારોને તાણુ મારતો “પેશા ગોકલા, આપા દેશાઇ અને ત્રાંમગકજી (જેઓ જામમાં મેદાને પડ્યા હતા) ની મોટે મ્હોની દફાંય ક્યાં મધ? પાંચસો ખીટીશોને જોર કરી નથી ચડતા તે હાંદમાંથી ક્યાંથી હંકી હાથવાના હતા?” સતારાના રાજાને પોતા સમી રાખેલો હતો તેણે તપતા મુગથી બચવા આક્રમતામગીર માને પડદો મુંક્યો, જે જોઇ તે કોણી નાખવા પેરવાએ કહ્યું: “આ જોઇ દંત્રેને તરતજ એક ગોળા આ બાણુ છોડી મીંધી નાખશે.”

કોરેમાંવડી પેરવા નાસી કરનાટીક તરફ નાઠો, જેની પુઠે જનરલ પ્રીટજનર પણ સાધવીપાટ આજગી થયો. પણ ચુટપુરળા ખાતે પેરવા જઇ લાગતાં તે તરફનો મોટો વીસ્તાર દંત્રેનેએ રવાધીન લીધેલો જોઇ અજાન થયો. આ કામ પેરવાઇ બેદાદીથી દાખર લાગી દેશી રૈયતની મદદથી બંગેડીઅર-જનરલ મનરોએ બળબળુ હતું. અહીંથી નાઠેલો એક સંપીમાં જોડાયેલા માઇસોરના રાજાની પનાહમાં આસરો શોધવા પેરવા તે તરફ ગયો, પણ માર્ગમાં જનરલો મનરો, પ્રીટજનર અને રમીદના સપાટામાં ઘેરાયેલો જોઇ સાધવીપાટ આજગી સોલાપુર તરફ નાઠો.

પણ પેરવાની અનેક દાંત્રમાજી અને દાપયાજીન સર્વ બાબદો હવે પુરાવાઓ સાથે જ્યારે વાઇસરોય મારકવીસ એવ હેરતીંગ્સને રળી, ત્યારેજ તે બાહેશ ખીટીશો બેનો સમુલગો નાશ કરવાના દહાપંચુ. બર્મા દરાવથી પેરવાઇ રાજ્યના અંત લાગવા નકરી કીડી. દેશી રાજ્યો અને દેશી મોટા અમલદારો અને સર્વ ગુરુઓના જીલ્લાત ક્યાં કામોથી તમામ રૈયત કાયર લાગીજી હતી. એટલે જાંતી રથાપવા માટે રઇવત અત્યાર આગમ્ય પ્રખ્યાત થયેલા ખીટીશોને પનાહમાં જવા આતુરમંદ હતી. અવરખંધ, બદમાસો અને ખુનિઓ સોવાય, દરેક રાંક રઇવત પામે થોડી બધી દોલત સંધવાતી તે રાજા સાથે દેશી મોટા નાના અમલદારો જુટી લેવા, એટલુંજ નહીં પણ બે બડક કથી સગા વગર ખુન વટીક કરતાં, તેનો તેમને કહેલો, અવજન શું નહીં હતા? તેને લીધેજ તે બાપડાંઓ જમીન ખરીદવામાં દહાપંચુ સમજતાં. નાહવા પેરવાની પુઠે એક હાથ પર જ્યારે ખીટીશ લશ્કરોનો એક ભાગ રોકાયેલો હતો, ત્યારે બીજા હાથ પર મહા રાજ્યની ધજાનું બાંજુ મુખ્ય અંક મણા સતારાને જાના માટે બીજા ખીટીશ દુકડી જનરલ રમીદના ઉપરીમણા હેકલ તા. ૭મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૧૮ એ તે તરફ મધ્ય મરાઠાઓની નજરમાં આ કીલ્લો અજીત રહ્યોતો હતો. પણ તા. ૧૦ ફેબ્રુઆરીએ માને વજુ દાસમાં તે તે પુત્રાની પેઠે ખીટીશોને તામે થયે, કે તુરંત કીલ્લા પર ખીટીશ વારો ઉરાડવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે પોતાની સર્વેસરી સત્તા દેખાડી બીર કીને તે ત્રાવડો ઉતારી, પેશવા સત્તા નાણુદ દાખલ ઠેરવી, શીવાજી અને તેની પેઢેડીને “મગવા જીન્દા” વારડો કીલ્લા પર ખીટીશોએ મોટું ફોલ દેખાડી ઉડેલો કીધો. તેજ વખતે ખીટીશ સરકારે ટંકારો બાહેર પાડી માછરાવ પેરવાની સધળી જમાનજીએ દુકમાં વીરપારી તર્ફ સત્તા પાશી તેને નાણુદ કીધો. દખનના કોઇ પણ જાતના

રાજવહીવટમાં તેની યા તેના કોઇ પણ કુટુંબની સામેલગીરી નાણુદ થયતી ઠેરતી અને સર્વ સત્તા પોતા હસ્તક રાજેષી બહેર કીધી. શીરાજી વંશના સત્તાસના રાજ માટે થોડો કામ બલાહેદો કાઢ્યો. સર્વને પોતપોતાનો ગમે તે ધર્મ બેધકક પાળવાની છુટ બહી. બુદ્ધાગ્રેને છુટાપણુ બહેલું બહેર કાંધું. સતીના દવાહીન રવાબ બંધ પાડ્યે. જોરવર માતેસા કંઈ જોર જુલમ અને જપરદસ્તી કરતા પ્રબલ ગણાતા બહણો અને ગોસાંવીઓ, પીંઠાસગો, હગો, તથા ખુનીઓના હાળાં આધો ગમકી ગયાં હોય તેમાં નુરાંઇ નથી; સખત તેમની બહેર ઢોંગી હીલચાલોને આખરે ઓટીશોએ વાળખી સખત ફટકો માર્યો, જેનો ચચરાવ બે દેશી કરપોતોના વંશજોમાં હજી કેટલો બધો છે તે તો ઓટીશ સામેની દુશ્મની તરેહવાર આખરે આપણે જોઇએ છીએ. ઓટીશો જે હાંદમાંથી વીંધાય થાય તો બે ધારમીક વગેરેનાં ડોલ ધાલગણુ પીંઠારઓ પાંદવ કોરવચી તે પેશવાઇ વખત સુધીનું જમકી કરર જનરો જેવું જોર ચાલુ કરે. ઓટીશો વહીવત લીધા તે આગમચના સર્વ ખરેખરાં વતન, ઇનામી જગ્યાઓ, સાધવાના અને લરાજમો એક સરતે ચાલુ રાખતા ઠેરજી અને તે એકે ઢંઢરાના દીનથી બે મહીનામાં બે સઘળાઓએ કોઇ પણ કીસમનો સંબંધ બહેર વા ખાનગી રીતે બાહરાવ વા તેની ટોલથી સાથે રાખવો નહી. બે વતનદારો તે છતાં ખાનગી રીતે પેશવાને વા પેશવાઇ અમલદારોને મરણુ આપે તો તેમનો જમીન પરનો હક ચુમાવેલો ગણાય. આ ઢંઢરાથી ઓટીશો સામેના સર્વ છુપા બંદખોરો ગમરાતમાં પડ્યા અને તેજ વખતે તેમની આશા સંકટર નાણુદ કરવા નાહસ્તા પેશવાને પકડતા વધુ ચાંપતા છલાજે લીધા, એટલુંજ નહી પણ તેને હસ્તકના સર્વ કીલાઓ એક હાથ કરવા જીદી જીદી ટુકડીઓને રવાના કીધી. જનરલ સ્મીઠ પણ ભાગતા પેશવા બાહરાવ પાછળ મંડ્યો. આ સર્વ બનાવો ખનતા હતા ત્યારે શાહા-પુર નજદીક બાહરાવ ડોમી મરદુમ શીયુડેશ બાઉ માન્કેસરના કારકુ પાસેથી જોર જુલમ મથી તે મરનારની નાણાની મોટી રકમ ખુચવી શક્યો. આ માન્કેસર ખરકીની લકાઇ અમલ મય ખુદ બાહરાવનો એક સલાહકારી પ્રધાન હતો અને મરણુ પામ્યો હતો. જે પ્રમણુ તા. ૧૦ મી કીસેમ્બર ૧૬૭૮ માં બેરમજેમે પોતાના એક વહીવાર બેધપુરના મહારાજ સેનાધીપતી જસવંત સીંગની તેની તરફથી જમરડ ખાતે લઇતાં થયલાં મરણુ પછો સરવ અરકેયામત કલાં કારણુ વખર જપત કીધી, તેજ પ્રમણુ બાહરાવે કીધું. નીમકદગાલ નોક-રીના અદલામાં તેમની બીવકતોના કેવા હાલ હીદી રાજકર્તાઓ તે વેળા કરતા, તેમાંનું અસંખ્ય નમુનાઓમાં આ બે તંપકાગ્યા છીએ. સર્વ બંધુઓના આ ખાનીતો માન્કેસર બહેર પુરખ હતો અને નાના ફડનવીશ સાથે તેણે પણ ઓટીશો સાથે સાર સાખયા બાહરાવ પેશવાને સલાહ આપી; એટલુંજ નહી પણ બંદ હિંદાવવાના પ્રયત્નને તેણે જીયુન કામ બહેર કીધું હતું અને તેમાંથી સારો નતીજો નહીં મળશે કરી આગાહી કીધી હતી. તેના મરણુ બાદ કુંક વખતમાં તેની આગાહી કેટલી બધી ખરી પડી ? તેના આ વીચારો બધી લીલા પછી પેશવા તથા એકલાએ તેને પણ કમ્મા કીધો. પણ એકાએક જ્યારે તેમની હેતરવં-દીધી આ મહાન પુરખ જગીતો થયો ત્યારે બેધકક શીરકાર નાખતા ચુક્યો નહીં. ખરે-ખરો મરાઠો મહાત્મા ! હેતરવંડી અને ખુનરજનો ખરો કટોર વેરી. તુટેલાં છાંચે તે મરણુ પામ્યો. શાંતી ! બેવા સારી નીંજાના ખરેખર દેશબજો દીદ તવારીખમાં જનજેજ જણાશે. હમચુના બાહેરના દેખાવ કરનારાં ખાલા દેખી દેશ હીવકરીઓમાં ખપનારાં અને તેને માન આપનારાં ચુમામડાઓ અમલખ નહરે પડશે. હીદ ! એટલાં વારાં હીન બાખુ !

જેવાં જ્યાં સુધી નાણુદ થયે નહીં ત્યાં સુધી હંમેશાં સપાટી પર આ દેશ યુગી શકશે નહીં. “દેશ સેવા” આગ્રહ તો ખાલી શબ્દો રૂપી હોમ છે. તેઓ ખુદ પોતાના ખોદાને ઠગે છે તો અગત્યે કંઈ નહીં તેમની છેતરપીંટી યુગાલમાં ફસે?

પોતાના નિમગ્નલાલ અને મરણ સલાહકારી માન કેમરની અસહજામત હુડી લાંબા પછી બાહ્યરતને નામપુરના રાજા તરફથી લશ્કરી મદદ મળી. જેની સરકારી મતપટરાવે લીધેલી હતી. તે છતાં પેસવા ત્યાંથી નાસીને જંદરપુર તરફ ગયો. જેનરલ રમીંડ તેની પુઠે દોડ્યો. અહીંથી તે વળી આશંકાદ નાહો, પણ તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરીએ સહવારના સાંઝા આઠ વાગ્યે ચુરો સમીંડ નાની દુકડી સાથે પેસવા છાવણીની નજરે પડ્યો. પેસનએ ગોઠલાને તાણો મારી કહેવાકયું કે પેશવાઈ પીંડના લશ્કર અને અસહજામતો તું આ રીતે અવાવ કરે છે કે? ગોઠલાએ ધીરજ રાખવાનો સંધેસો કહેવાડ્યો, અને આપા દેશાઈ નેપાનકુંડના સ્વાધીનમાં આર દળર લશ્કરીઓને લડવા તૈયાર રાખવા કહી પોતે ત્રણસો ઘોડો રવાર લશ્કરીઓની દુકડી સાથે ચરખાતમાં આવેલી રમીંડની દુકડી સામે બાહોગાઠ લડવા તૈયાર હોયો. ગોઠલાના સલાહકારોએ તેને આ કામથી વાળે, પણ બ્રીટીશોના યુનદા એક સરદારને જર કશાની હાંથમાં સંકળવશે નહીં. “જે તે નીવેડો હવે લાવવા માંચું છું.” તેણે હત્તર વાળ્યો. દોડતી માણ મુસાફરીને લીધે નાતું બ્રીટીશ લશ્કર તદન કાંદાની તેણે અંધારી કાઢી હતી; તેણે ધસી જવડું બીડું ઝડપું. યુનદા ત્રણસો ઘોડેસારોને લઇ તે એક જમ સ્થિતિની દુકડી પર બસારો લઇ ગયો, પણ કેપ્ટન ડેએસે તેને કાવવા દીધો નહીં; તે પણ પોતાની વધુ નાની દુકડીને ધસી આવતા મરાઠાઓની વચ્ચેવચ્ચ હુસાડી લઇ ગયો, અને થોડી મીનિટના અરસામાં તેમને વીખેરી નાખ્યા. એક બ્રીટીશ સ્વારને હાથે ગોઠલા જમીન પર સ્કેડેલાયો. જરવાની દેહલી ધડી સુધી તે પોતાના હમનખન્દ સામે બાહોગાઠ લડ્યો, અને પોતે કંધિલી વડાઇ મુજબ હાથમાં કલમ નહીં પણ તરવાર સાથે આખરે મુન્ડું થઇ પડ્યો. તેની સાથે તેના એ સરદારો ગોવીંદરાવ ગોરપુર અને આનંદરાવ બાયુર પણ માર્યા ગયા. મરાઠાઓમાં નાલભામ અલી, કેટલાક હાથીઓ, થોડો લાગમક સામાન અને થોડાંજો બ્રીટીશ હુલનસરમ હાથમાં ગયા; પણ સહીશ અગત્યનો બનાવ તો ખુશાલી વચ્ચે ‘મકાન’ શીવાળ વચ્ચેના જાલરાના રાજા, તેની મા, તથા તેના બન્ને બાઇએ બ્રીટીશ છાવણીમાં કેદીઓ કાપલ મકાનમાંને! હતો. કોંઈએ બાદમણે અને બ્રીટીશ તરફ એન્ડા લવલા બાહરાવ પેસવાના સંકળમાંથી તેમનો આખરે બ્રીટીશજ છુટકો કંધો હતો. એક કરોડ રૂપાથી બ્રીટીશોને લીંદમાંથી હાંડી કાઢવાને કંઈ રાખનાર ગોઠલાની કવલ થવાથી મરાઠા રાજ્યોએ રચેલી સર્વ બાળ હુલે રમોલાલાઈ, જાકલાઈની આ લાગાઈ નાની હતી, પણ તેતું પરિણામ બાલચી પેસવાઈ રાજ માટે તદન અસહકરક નીવડ્યું, અને તે ફક્ત બ્રીટીશ બોરડુએ એક માફસ માર્યો જવાથી તથા મીસ જમ્મી થવાથી થયું હતું. નારરતા મનાહાઓની પુનરી સેા માર્યા જવામાં થઈ.

દોહટરી મદદ કોપરગાંવ આગળ મળશે એમ ધારી બાહરાવ તે તરફ બાકીના લશ્કર સાથે નહો. અહીં સરદારો પતવરધને તેને છોડી ગયા. ત્યાંથી દોહટરના લશ્કર બેગો તે બાહોરથી લઇ નાગપુર નાહો. અહીં આલણી રીત પ્રમાણે બ્રીટીશોને કાપ આપ્યા કરવાર માગપુરી આપ્યો સહિજ પોતાના ખરા જામરમાં અત્યાર આચમય બાહરે પડ્યો હતો. પેસવાને સેનાપતી લાખલ પ્રખ્યાત “જયી પટકા” ફરકડાવી બેઠાને પડ્યો, અને પેસવા સાથની પુષી આમથી એકવચ્ચ અમણે બ્રીટીશ રેસીડેન્સી (જે શહેરની પશ્ચિમ તરફ સેતા ગાદી ટેકરી

તરફ હતી તે) પર પસારો લઈ ગયો. જેમણે ડોલેટન વધુ લશ્કર સાથે તા. ૨૬મી નવેમ્બર ૧૮૧૭માં નીકળેલો આવી પુગે તે આગમ્ય કંપનો સેક્ટર અને કોર્પસથી વધુ પડેલી પાણીની બચાવ લીધી. જ્યારે પુનરેણ લડાઈ પુર પાઠરમાં હતી ત્યારે કરનલ સ્ટોટની વળા મેલની શુરા શીઝરલેડે એકદમ પસારો લઈ બધા ગુમાસ્તેલી ટોપો પાછી મેલવી. વધુમથલ વળાડનાર સ્પીડે પણ અવધી કરી મેલી. લેફ્ટનન્ટ જેન ગ્રંટ પણ ખસડાયો ગયો નહીં હતો. આ સ્ત્રીતા અડીની લડાઈમાં એકસો બ્રીટીશ લશ્કર અને અઠાર હજાર બેવકા અપા સાહેબના લશ્કરે ભાગ લીધો હતો, જેમાં સાડા ત્રણ હજાર તો આરખો આપા વરદથી બહારથી લડ્યા હતા. પોતાની લુચ્ચાઈ ભરેલી દગાબાજમાં પેશવાની પેટે ફાવેલો નહીં. જેમ બિલગખરડીના ખેલે આપાએ ચાલુ કરતા માટે ડાળી નાગપુરીઓને મી. જેન્ડીનલ અમલ સત્તા કરવા મહે મોકલ્યા. “પેટેલમાં તમારા લશ્કરને વીખેરી નાખો, પછી મારી આગલ આવો!” જેન્ડીનલે લાવક રોકડો જવાબ પરખાવ્યો. તા. ૧૫મી એ બ્રીટીશ લશ્કરની વધુ મદદ મલાંજર કરી પણ સરત વગર તામે થવા આપ્યા પર કંઈક મોકલ્યું, પણ તેજ વખતે કેલેકાકુડ કે. જે તેમ કરશે તો રાજનો સારો જેવો ભાગ હજી તેને મળશે. બીજા દીને સાંજનો છ વાગેતે દરેલેલો વખત પસાર થવા પછી સોલાખાનાની તોપો રવાખીન કરવામાં આવી, પણ બીજી તોપો જ્યારે લેવા બ્રીટીશ આગલ વધ્યા કે એકાએક તેમની પર તોપોનો મારો ભલ્લવવામાં આવ્યો. મનપતરાવ અને મુનબટ સરદારોએ આ મારો ચલાવ્યો હતો. પણ બ્રીટીશના એકસે એકતાલીશ માણસોની પુવારી સાથે સર્વ તોપો હાથ કરવામાં આવી કે મનપતરાવ નાસીને પેશવા સાથે સોલાપુર ખાતે જોડાયો, જે આપણે ઉપર જેમ મયાં છીએ. લશ્કર સાથે મુનબટ નાગપુરના દીક્ષામાં ભરાયો. પણ તે કીલ્લો તા. ૨૪મી ડીસેમ્બરે અપાગતી પછી તામે થયો. પેશવાઈ રાજ પેટે આપાનું નાગપુરી રાજ પણ લડાઈમાં બ્રીટીશોને હાર મળ્યું.

આગલ આપણે જેમ મયાં તેમ ચીતુ. રામદીન કરીમખાં અને વાસીલ મહેમંદ નામના દગો તથા પીંધારાઓના સરદારોને પેલા કરોડ રૂપિયામાંથી ડોર અને સમરની વચ્ચે બ્રીટીશ સામે લડવા પેશવાઈ દરખારે છુપી રીતે તૈયાર રાખેલા હતા, અને ખરડાની લડાઈમાં તથા ત્યાર પછીની ખાજરાવની નાજબાગ વખતની નાનો લડાઈઓમાં તેઓએ ભાગ લીધો હતો. તેમને લગભગ દરેક હાંડ નાના મોટાં રાજ્યોએ (બ્રીટીશોને હાંડમાંથી હાંડી કાઢવાના ઇરાદાથી યો પેશવાઈ આપણીથી,) મદદ આપવા છુપા તૈયાર રાખેલા હતા. પણ કરીમ અને વાસીલ વચ્ચે કાંઈ જાજી મહેમંદ જણાઈ નહીં, કડાચ સરસ કાણું નો હમેજનો બધડો હોય. સાગર આગલ વાસીલનું પીંધારી લશ્કર નાની અપાગતીમાં બ્રીટીશથી હારી માળવાના જંગલોમાં પાછું ભરાઈ બેઠું હતું. આ બનાવ આપાની બેવકાઈ અપા આકારમાં હાંધી પડી તે આગમ્ય બન્યો હતો. ઉપલા ત્રણ પીંધારી લશ્કરનાં સરદારોને તેમના લશ્કર સાથે ધેરવાનું કામ બ્રીટીશોએ હવે ઉમંગથી ઉપાડ્યું. પીંધારીઓને ગમલખર શીખ્યા તેમજ હોલારની પણ અંદરખાનેથી મદદ હતી તે ખોના હવે બ્રીટીશોને માલમ પડી ચુકી હતી. યેડીક અપાગતીઓથી બચી પીંધારો ચીતુ આખરે હોલકરી લશ્કર સાથે જોડાયો. હોલકરની ખુદ દરખારમાં મારામારીને લીધે વઝીર ખાજારામનું ખુન કરવામાં આવ્યો. તા. ૧૫ જોધના હાથમાં દીવાનની ખરેખરી સત્તા મળી હતી. મનપતરાવ દીવાન વચ્ચે રીખત તુગ-ખાધને દીક હતું. મનપતરાવ ફક્ત નામે દીવાન હતો. એકલાએ પેલી છુપી એક અપામાં જોડાવા બુને સાગ સાખી ટોલકીઓને આમ ત્રણ કીલ્લું હતું. રાણી દુલસીયાએ પોતાને

અને નાની વયના મહાદારાને ઓટીસ પનાહમાં જવા ખાનગી સંધિમાં તરેખરડી અપ-
વચ્ચે ચલાવ્યા હતાં. હોલકરી લશ્કરના સરદારોને મેલમાં પેશાથી એક દાખ કરી પેલી
કુખી એક સંપીમાં નેડેલી હોવાથી ઘટ્ટર ખાનગી સરદારી હેઠળ ઓટીસો સાથે સલાહ
કરવા મસે હોલકરીઓએ દાખ બાજુ ચાલુ રાખ્યા કીધી હતી, પણ તા. ૨૦ મી ડિસેમ્બર
૧૮૧૭ એ રાત્રે અચાનક ધરાધાપી તુળસીયાઇની બાજુ વાળાઓ જરૂર ઓટીસો સાથે
સલાહ કરશે એમ બહુશ આભવાથી દીવાન અને રીઝની સામેની ગેલકા ટોચકીએ દીવાન
મનપટરાવને એકાએક બંદીવાન કીધા અને રાણી તુળસીયાઇનું ઘટ્ટરખાનના લશ્કરી
અંગસદારોએ તલવારથી ઘડ કરતાથી છુટું પાડી સીપાઈ નહીં કીનારે તેણીને ફેંકી દીધી.
પેલાં એક કરોડ રૂપિયામાં અગવવામાં આવનારા તાંગરામાં આ પછી નાતરસ તાંગરા હતો, જે
એ દયાકીણોએ અમલમાં મુક્યો હતો. બીજે દીને સર જેન માલકમ, સર ડોમસ હીરસોપ,
વગેરે ઓટીસ શુરાઓએ નાના લશ્કર છતાં વીસ હજાર હોલકરી અને પીઠારી લશ્કર
રીઝોને દરાવી તુળસીયાઇ રાણીના ખુનનું વેર લીધું. હીંદુ-મુસલમાન એક સંપીના
લશ્કરના ત્રણ હજાર માણસો મહીદપુર આગળની સીપરાહ નદી આગલના એ ખુનખાર
જંગમાં માર્યા ગયા, કે જે નદીમાં આમલેજ દીને તેઓએ પોતાની રાણી માતાને કતલ કરી
ફેંકી દીધી હતી. ઓટીસોની ખુવારી ૭૭૮ માણસોની હતી. તા. ૧૦મી જાનેવારી ૧૮૧૮માં
રોમ્પુરાહ આગળ રાજાન બેગની સરદારી હેઠલના હોલકરી લશ્કરે જારલ આક્રમને હાથે
વધુ હાર ખમી. જાણીતા કાવતરાંબાર જોનારકીસ્તે સંત રામદીન અહીંથી નાસી કોપરગામ
આગળ નાહરતા બાજુના પેશવાને જમ મલ્યો. તા. ૬ દી જાનેવારી ૧૮૧૮ એ હોલકર
દરબારે ઓટીસો સાથે ધણેક મુલક આપી દઇ આખરે સલાહ કીધી. હોલકર દરબારની અને
પેશવાઇ નામોશી બરી હાર બેધ સીધ્યા દરબાર નમી મધ, પણ તેના કેટલાક લશ્કરી વગેરે
સરદારો નવી આરાખે પીઠારા ચીતુ સાથે જોડાઇ જાવના રાજા જોશવંતરાવ ખાંડ સાથે જોડાયા.
તા. ૨૮મી જાન્યુઆરી ૧૮૧૮ એ ઓટીસોએ જાવના હીસ્તાતા બારણાઓ ઉરાડી મેલ્યાં
અને શેહેર સ્વાધીન લીધું. ઉદેપુરના રાખાની નમલાઇના લામ લાઇ આ જોશવંતરાવ ધણી
થઇ બેઠેલો હતો. તેને હરવકના બીજા કીલ્લાઓ પણ ઓટીસોએ ઉરાડી મેલો કમળે મેલ્યો
હતો. પણ ચીતુ પીઠારીના લશ્કરને કાંઇ પડતું મેલ્યું નહીં હતું. તા. ૨૫મી જાન્યુઆરી
૧૮૧૮માં તેની મુખ્ય ટોલકી પર એકાએક હલ્લો કરવામાં આવ્યો. માર્યા ગયા તથા બંધવા
દાખલ પકડાયલા સીવાય જોઓ જેમ ગમે તેમ વીખરાઇ નાહ, તેમનો આકો બીચે અને
બરાકીઆઓએ વેર બાવમાં લાવી મેલ્યો, જેમને પીઠારોએ અમાઈ ધણી હેરાન કીધા
હતા. ખસો માણસો સાથે ચીતુ નાહો. ભોપાલના નવાબની મારફતે ઓટીસો સાથે સલાહ
કરવા યત્ન કીધી પણ તેમાં ફાલો નહીં; તેના મલયાઓ એક પછી એક ખરતા ચલ્યા.
ધણેક હાડેસા ચીતુએ નાસ બાગમાં અમ્યા પછી આખરે આસીરમદમાં જંગલમાં વીકરાસ
ચીતાના ડાઆમાં બસ થયો. સરદારોની ગેરકાજરીમાં પીઠારોએ વીખરાઇ ગયા અને
ઓટીસો જમની પેઠે લાગેલા બેધ આખરે તેઓમાંના ધણેકો પાંડા ખેતીકાર થઇ આસાન
જીંદગી ઓટીસ રાજમાં જોગવવા લાગ્યા. એક કરોડ રૂપિયાથી ઓટીસોને કાંકી
કાપવા મહેલાઓમાં આ પીઠારોમાંના હોલકર પેઠે આખરે અંત આવ્યો. વાસીજ મહમદને
આસીપુર ખાતે ઓટીસોના હુકમથી સાંધાએ કેંદ કીધા. પણ ત્યાંથી છતકવાની બાજુ નીચકળ

* આબોલીમાં " માલકમ ગામમાં " જે રહેલો હતો, તે એજ મહાન પુરુષ હતો.

નીવડવાથી તેણે ઝેર ખાઈ આપવાત કીધી. કરીમખાં પણ કોતાહના ઝાલીમસીંગને સરણે થઈ પડી બન્યો હતો. તા. ૨ જાન્યુઆરી જોધપુર દરવારે પણ પેશવાઈ કાવતરાંથી છુટા પડી બીટીશ સાથે સલાહ કીધી. પણ ખીજા હાથ પર યુદ્ધ અને ભોજાલ દરવારે બીટીશ સાથે પેટેબેથીજ વફાદારીથી રહ્યાં, માટે એક કરોડ રૂપિયામાં બીટીશને હોંઠાંથી હાંકી કાઢવાની બાજુ રમનારાં દરેક દેશી રાજાના કેટલાક ભાગે જીતનાર બીટીશને સલાહ રૂબે હાથમાં મળ્યા હતા, તેમાંથી કેટલોક તેમને અગત્ય જણાતો ભાગ બીટીશએ ઉપસાં વફાદાર ભોજાલ અને યુદ્ધને અલગ દાખલ આપ્યો. આ કામથી દેશીઓમાં બીટીશની પ્રતિષ્ઠા ઘણી વધી ગઈ. તેઓએ કમનસીબ સવારાના રાજના પાળમાં પણ તેમજ જોધુ હતું. નાગપુરી બેવડા આપ્પાએ સલાહ કરીને કેટલાક કીલ્લાઓ તથા રાજમીલકતો જીતનાર બીટીશને સ્વાધીન કરવા સાડું કીધું હતું, પણ તેજ વખતે એ દમાખાને ખાનગીમાં કીલ્લીદારો અને જમીનદારોને તે નહીં સ્વાધીન કરવા ફરમાન યુગયુગ સવાના કીધેલું જણાયું, જે કે બીટીશની ફક્ત મેહેરમાનીથી એ આપ્પાને પાટો મસનદ પર બેસાડ્યો હતો. તાલુકીમરના આવા એક કીલ્લીદારે હાગાથી બીટીશની કેટલીક ખુરાલી કીધી, જેનું પગલાંમ કીલ્લામાંના ત્રણસો ભાડુની ખુની આરખોની સંર ઠોભાસ હીરચોપનો ટુકડીને હાથે ખુવારીમાં આવ્યું; ફક્ત એકજ આરખ કીલ્લાની દીવાલ પરથી કુદકા મારી જીવ બચાવી શક્યો. વળી નાગપુરના એ રાજાએ કીધેલી છુપી ગોઠવણની રૂબે જંગલી ગોઆંદ લોકે બીટીશ સામે બલવો જમાવ્યો આ સર્વ ખમર તેણે ખાસ હલકારાઓ મારફત શેલાપુર ખાતે નાસી મયલા પેશવા અને મનપતરાવને પુગાડી; છેલ્લા આપણે ચંદોર બહો નાસબાગ કરતા બાજુના પેશવાને જોધ ગયાં છોએ. પણ બીટીશ, ઉપર લખેલાં એકસંખી રાજ્યોને ઝેર કરવા, મેલ્યા છતાં પોતા પાછલ પણ લાગેલા જોધ, કોપરખામ, બીર, ચંદાલ, પાંડેર કહિતા થઈ રચુની ખાતે પેશવા જઈ લાગ્યો. આ ઠેકાણે તેને ખમર મહી કે બળવાખોર નાગપુરી રાજાને મીં ને-કીસે ખીજ વખત કેંદ કીધો, અને પેશવાઈ જમીનદારોમાંના ઘણાઓએ પોતાનો સલામતી માટે પાછળથી એકસંખીને હાકલ મારી. આપ્પાને કેંદ રહ્યાં છતાં તેના લશ્કરે બીટીશને યુમ પગાડવા ચાલુ રાખ્યું. આ સમયી નામોશી બરી હારો છતાં બાજુરાવને સીધા લશ્કર તરફથી મદદની આશા હતી. તા. ૫ મી મેએ તે દાપટી નદી જોળંગી ગયો; આખરે આસીરખદની નંગદીકે લેલેલટ આમળ છાવણી નાખી આનંદરાવ ચંદાવરકર અને બીજાને રલાલ કરવા માટે મદદની બીટીશ છાવણીઓમાં સર જોન માલકમ આમળ મોકલ્યા. આ વખતે સીધા કાચની સલાહ મુજબ આ કીલ્લો બીટીશને સ્વાધીન થવો જોઈએ, પણ કીલ્લદારે તેર કરવા ના પાડી અને બાજુરાવ આઠ દમર માણસો સાથે પડાવ નાખી ત્યાં રહ્યો. નરમન્દીલતા સર જોન માલકમે દેખટનટો લો અને મેકડોનલ્ડને સલાહની સરતો સામે બાજુરાવ આમળ મોકલ્યા, તેમાં બાજુરાવ તથા તેના કોષ પણ વંચતો મરાઠા રાજાઓની પરતો હક સહનો લેડી. જવા કરમાવ્યું, માને મરાઠા મહારાજ રૂબે સર્વ બીટીશની મીલકત હાખલ સ્વાધીન કરવા કહી, સર્વ રાજ સત્તા પણ હોડી દેવા કરમાવ્યું; મેકેરપાનીતી કહત રાહે પેશવાની આજીજી આઠ લાખ રૂપિયાનું સાલ્માનું તેણે ત્યાં સુધી આપત અને બીટીશ કહે તેઠેકાણે રહેવા કહુલાત માંગી. પેશવાના પા આટપટીઆ મરાઠાઓવા કુલે જોતાં આ હિદાર હીલની બીટીશની સરલ હતી. એટલું માદ સાંખવાનું કે દીલ્હી સરોવન મોગસ સત્તાપી નગમણ જોધ તથા તેના ચહે-નસાલને હામની અપાંચ જુલુઓ જોધ પેશવાઓ મહારાજવાં જોહાંકો દકુમત કરવા લાગ્યા

હતા. તે બાપુને હિંદુઓ "સ્વરાજ" મેળવ્યું કરી વક્તવ્ય હતા. હજી પણ કેટલાકોને, મુખ્યત્વે તેમ ભોક્તા સાંભળાએ હોય. એ સરતો ઉપરાંત રામદેવ તથા બીજા પીર-રીઓ તથા હોમ સાથેના સંબંધ તે યદીથી છુટા કરવા બાજુમાં હરમાવ્યું. ધણીક દીર્ઘા બાહનાં કોટી અને પોતાને સર્વ બાજુથી ઘેરાઈ મથાએ જોઈ બાજુમાં તા. ૩ જી જુન ૧૮૧૮ માં સરજે ગયો. મરાઠા પેશવાઈ સત્તા તે સાથે તદ્દન છુટા મળી ગઈ. એક કરોડ રૂપિયાથી બીજીશીને હિંદમાંથી હાંકી કાઢવાની તેની સેનાને બરાબર જવાબ મળ્યો, અને જે બીજીશીને બીજાદારનાર, તેને જ પનાહ તથા તેની જ તરફતું આદેશ લાખતું વારસીક પેનશન ખાતે કાનપોર નજીક પીંડુરમાં પોતાની લાંબી જીંદગી ભોગવી તા. ૨૮ મી જાન્યુઆરી ૧૮૫૧ માં "મચી સાથે મતી" થયો અને તે સાથે તેની રાજ વંશાવળી અંતમ થઈ.

પણ પારવતી ટેકડી હજી હજી બનાવેલી સરખાત માટે યાદ આપતી ખડી છે. તેની પર દક્ષીણ તરફ મોઢો કરી ઉભેલા જોનારને પડત પેશવાઈ મેહેલની બાગીચી દીવાલો, ઉત્તર બાજુએ લીલી હરીયાળી વચ્ચે પુષ્પા શહેર અને કેમ્પ, તેની અધ્યે પ્રખ્યાત જગ કપટથી પુર થયેલાં જનસંચાર વાડા, મુળા મુઠા નવીના વહેતાં પાણી અને તેની પર હાતમ દીલના પહેલા સર જમદેઈજી જીભાઈએ જાંધાવેલો બંદ જણાય છે, જ્યારે પુર્વ તરફ ચતુર્સીંગીના દહેડાં સાથેના ટેકડી, તેની નીચાનમાં અનેક ખીંડનો મેહેલ, જ્યારે ડેહ દક્ષિણે શીવાજીના માનીતો લોરના કીલ્લો અને તાનજી બાલુસરના મરજીથી અને ધણીકે જપાઝીયા માટે પ્રખ્યાત થયેલી લીંદગદ (પંડાના) અને એ બે દીલાઓ વચ્ચે ખંડવારલાનો નીરમળ પાણીનો ગંગાવર-સરોવર કુદરતી દેખાવની બાબદમાં જોનારને હેરાત કરે છે. એક કરોડ રૂપિયામાં હોમો કરવામાં આવેલો જમશેદ તો તેને લાયક ફેર પુગી છે. પણ હજી ટેકડી હેવાત છે. તે વખતના ખટપટીયાઓ અને કપીણીતા કામોથી થયેલી વાજબી દશા માટે તે ચીલાવ કરે છે.

એક કરોડ રૂપિયાની મદદથી હિંદમાંથી બીજીશીને હાંકી કાઢવાની "સ્વરાજ" આવી તવારીખનો આ ખરો અનેલો મરાઠા સફા છે. તે દીલચાલનો વડો-જેકલા-તો મુગ સરદારને જાજે તેમ હાથમાં નાગી તલવાર સાથે ખુદ જાતે લડીને મરણ પામ્યો હતો, જ્યારે આ સદીના એ દીલચાલના મુખીઓ તો માર્યા જવાની ધાર્ત્તિને લીધે હતા પોતાની સલામતી માટે પોતેજ રચાવેલા બખેડા યા બલવાઓ વેળા દુરના દુર રહી મરાઠા છુપાતા ફરે છે યા સલામતી માટે "આરામ આપનાર" જેલમાં રહેવા પસંદ કરે છે. તેમજ જણાવે છે કે તેમને મરવા ગમે છે, પણ તેવી જગે જવાના સસેજા ટીન પાંકે કરે છે! એ બહારગઝમ! તું જીવતો હતો તો આ "મહાદૂર શુરાઓ" તું શું કરતે? હોંદ તવારીખના ખરા અભ્યાસીઓ તો ખરી અટકલ કરી શકેજી. રચેલી ખુનામરજીમાં માર્યા જવાની ધાર્ત્તિને લીધે એક ધરજાની મુખી તો પાછો બીજીશીની જેલમાં રહેવા પસંદ કરે છે! ખુનો, હુચાઈ, લઈમાઈ અને બીજાં કરપીણ કામોના વેરી બીજીશીને તલવારથી ગામલા વજેરે હાંકી નહી શકયા, તો અસહ્ય જલ કપડી ખુનવાર રાજ પાંકું ચાલુ કરવાને હોંસીલા થયેલાઓ પરદેશી કપડાં બહારી નાખીને ખાંધ પી મઠેલાં હતાં અને છે. પરીણામ શું? દરેક હિંદી અંતઃકરણથી એવાંબીને માટે હાથ આરવો હશે. અગાનેને ઉઠકેરવાનો આ બહીષ્કારથી ડેંગી દીલચાલનું કુદરતે નવુંજ વણું આપી તેમજ પેલીજ અહારી ક્રોડ દેખી બાહ્યધીને દુશીલા કીધો. કેવો રીતે? કપડાની અતીસ મેંચવાને લીધે કારણ કે જેટલું બાહ્ય પરદેશી મરણ કપડાં આને વેરકી

હીંમતી અમલ થાય અને કરીદાસ જેવું નહીં રંભાચી દેશમાં વસતાં આપનો આજ સ્થાની મેલવા મેલ વાળાઓ અને દેશી વેપારીઓ યુગમાં નથી. નામ ત્યારે રસ્તેદારને ઉત્તરજી ! પણ દુભાષણાં ખીસાં વધુ તર કરવાની બાને યુક્તી ! સ્વરાજ કડોમાં એવાઓ પાસેથી આપણે પેલા અરાવવાની પેટની ! મરીય આપણાં હીંદીઓ ! તમારું કલ્યાણ કરાવો આ દાખરો જુઓ !

ખીજો દાખરો એ “સ્વરાજ” ના હીમાયતીઓ, દેશી પરબણી વેપારીઓ અને માથેતુલકરે લોકરક્ષીઓમાં આપનારાં ધરાના માથેકોનો જુઓ : લોકને રાક્ષ આપવા માટે માથાલુ મુખપટ્ટી સરકારે દાઢ ધરેલી “બેક એ” ઇંગ્લેન્ડ યોજનાઓથી જરૂર મેંધાં બાકાંમાં પર કાપ પરીજ, એમ એ બેહેલી બગેટની ખાનગી દોરાચી તરેવાર સદર ખોટાં કાચોથી સરકારના આ લોક-મુખ આપનારાં કામને કેવી રીતે કરતો કર્યા કરે છે તેનો આ ખીજો તાજો દાખરો આપણે જોઈએ છીએ. અચાને ઉઘડેલી તેમને ખોટાં મારો દોરવાની તેમથી વચ્ચે માટે જેટલું બોલીએ તેટલું બોલું ગણીએ.

ત્રીજો દાખરો—ધરામાં અને દુકાનોનું પીકેટીંગ ! લોકને સુધારવાના દેગી દેખાત હેલ પીકેટરો ત્યાંના દુકાનદારો અને ધરાના વકરા અને દર દાગીના સુકવાની જગ્યાએ જોઈ લે છે. જ્યારે દુલ્લેડાં કરવામાં આવે છે ત્યારે એ “સ્વરાજ બમતો” જરૂર પેદેલમાં એ રોકક તથા દગ્ગામીના છુટે છે. તેમાંની રોકકનાં ચોક્કસ જાગ કેટલાકો “સ્વરાજ” વગેરે કડોમાં બરી પોતાનું અંતરજી સમ કરે કરાવે છે, જ્યારે કહે છે કે છુટેલાં દર દાગીના દારાજ મોટા વેપારીઓ અને સ્વરાજ શેઠાઓએ ત્યાં ગીરવી મેલી આવે છે, જે જુજ હીમનમાં આપરે એ રાખનારોએને જલમ લઈ જાય છે ને મલાઈ જાય છે. નામ ત્યારે પીકેટીંગ ! માટે ત્યાં માટે બેહેલી બમતો તે પાછું ચાલુ કરાવ્યા કલાહોલ નહીં કરે ? સઉ પોત પોતાની મતલબમાં લોટે છે, અને જાહેરમાં લોક-રક્ષીઓમાં ખવાવે છે ! હીંદ ! એટલાં તારાં હીન બામ ! વળી પીકેટીંગથી ‘અરકારની નમજાઈ’ અચાનેને દેખાડે છે.

પણ જિરા તો અસંખ્ય દાખલાઓ આજકાલ ખોટીલ સરકારની ખીસી દોગીને જોઈ આપણે જોઈએ છીએ. હીંદની આગલો ઈતિહાસ જાણનાર યુવરાતનો મહાન કરી દલસતગમ ખોટીશાના અમલ માટે લખી મરો છે કે—

દીવસ મયા ડગ્ગા ને દુખના,

સુખના હીનું દીધું દાન.

પણ એ ખોટીશાની આગમચનું અપકર સજ એ “રાજા” ના મુખ્ય હીમાયતીઓ પોતાની મતલબ માટે પાછું સ્થાપના માથે છે.

“પારસી”માં અપનાં સ્વરાજો ! ખોટીશાની આગમચ તમારા આપણાઓ કમ સ્થિતિએ પડી ડોહણે લાગ્યા. તેની ટમોને કાંઈ સુરેલો છે ? એકલ ડોહલ જરથોસ્તી તે વેલા જરા માન મરતઓ પાચે, પણ તે પોતા પાછલ થું નામના ચા અરેઅમિત મુરી મરો છે ! બાહરો વગેરેની નાસજામ અને વરસોનાં જરથોસ્તી હીમચતવાન બાનુઓને નહીંમાં આ સરે નખ્ખવી દીધું તે જરા કહેશે ! તમારાં આંતર બહેંગોમે અને કરેલો તે રખને થું તદન જજાઓ, લાગા, વગેરે વગેરે, સલામત કરતાં કે ? અને ખીનહેરને આટલાં મયાં લઈ કે ? કસલો : અચાન લોકમાં છુટકા અને ખુનરેજ ચલાવનાર જાનકરમાં અપકર આ જોઈ જાહેરથી નીરેલો જણાવ બાણું દટાર ! જ્યારે જ્યારે આપણે સુરેલ આંકનારાં લોકના અમલકી કહેલાં સરકાર એ સ્વરાજ બમતોનાં લોકેલકર કોનો મનપૂર્વ કરે અપર લેવા

તેવાર થય છે. ત્યારેજ તેમની દુધ યોજના પડતી મેલવાનું ડાહ્ય દેખાડી પાણી ખુનરેણ અને છુટકાટ સાથે તેની નર્મ નામની યોજના આ સ્વચ્છતા રચના મેલસેવીઓની પેટ બાહર પડે છે; સલાહ સંપત્તી રહેવા માગતી રેલતના સુખમાં ખલલ નાખતા ફરે છે, અને આદકતરી રીતે જરમની રચના વગેરે દેખણેથી મહેલાં અને મલતાં હીરા મોતીના છાપીના તથા નાણાની મદદથી હોદ્દાઓએનો નાશ કરાવે છે તે વ્યુદ્ધ. ચેટ બેંકનના કાયદા પ્રમાણે સરકાર ધીલી દોરી મેલે છે, પણ ત્યાંની રેલતમાં અને હોદ્દાની સેંકડો કોમોથી બનેલી રેલતમાં આસમાન જમીનનો ફરક છે તે ગરમીમાં સારા હવાના બોલા મોટા ખીટીશ અમલદારો ભેતા નથી, એ કમનથીથી ઠીજ ખીના છે.

આજે દુધ જરમનો અને મેલસેવીની રચના માટે ઉપલા ફકરામાં ઇસારો કરી ગયા છે. નેહી ભેડા જેમ એ છે કે દુધની છેલ્લી ખુખાર જાણ સવાચાર વરસો કુધી જરમનોએ જાણી, ત્યારે જેઓ તે વખતે જરમનોની ફેદ છમ્મી આજીટીશ માટે હલકાં વેણુ મેલતાં હતાં તેઓમાંના અતિ મોટા હાલનો હવાત બાગ "સ્વચ્છ" એનો જણાય છે. તે વખતે પણ એ લોક તરેવનાર હલકી અફવાઓ ફેલાવતાં રહ્યાં હતાં, એટલુંજ નહીં પણ તેમના બાઇબો, અમેરીકન-જરમનોની માગરતે, તે વેલા અમેરીકાના સાં ફ્રાંસીસકો ખાતે રહી હોદ્દામાં મોટા પાંધા પર ખલવા જાડવા બાઇ પી રહેલાં હતાં. ફ્રાંસ ઉપાંત ૪૦ સં ૧૯૧૦-૧૮ માં એવા ૪૪૯૯ દંડો વગેરેની સાં ફ્રાંસીસકો ખાતે અમેરીકાએ ચલાવેલી તપાસ દરમ્યાન તેમના આ બોપલાં બાહર પડ્યાં હતાં. તેઓએ ત્યાંના જરમન કોનસલ-જનરલની મદદથી ૧૯૧૫માં એક મોટું બારકસ બરાય તેટલાં ખાના ખરાબીના કથ્યારો તથા ખારકસ પણ ખરીદી હોદ્દાની ગુપચુપ મોકલ્યાં હતાં. ગોઠવણ એવી હતી કે કહર દરમ્યાન અમેરીકન સરકારને વખતે ખમર પડે અને પકડાવે તેવા આધારથી એક બેંચુ બારકસ "સાફે સી" માં તેવાર રખાવ્યું હતું કે તેમાં એ ફર્વ ખાના ખરાબીના સામાન ગુપચુપ ખાલી કરે; પણ તેમની રમ છુપાં કરાવે ખાતાંએ ઉધી કરી નાખી અને, ખરીદામાં તપાસ દરમ્યાન, એક જીદી બધવાએ બર કોર્ટમાં (ખાન તેના બાઇ બધે વીરહ જમાની આપવાથી) બંદુક કોડી ખુન કીધું, અને નાસવાની તેવારીમાં હતો તેટલાં અહાલતના એક પેહંગીરે તાંજ તેને હાર માર્યો. (જુઓ "ટાઇમ્સ હીરતરી બોવ વોર"—પુસ્તક ૨૧-૫૫. ૨૧૩-૨૧૪.)

"સ્વચ્છ" કામ દી જન જુદાં નામો ધરાવનાર ફોડોમાં કુપર પહેલી નાણાની મોટી રકમ રચના મેલસેવી સરકારે ભે.હીયા ખંદાયલુ. જર જરીયાન ઉપરાંવ કરોડો રૂબ લોની સંખ્યામાં અફમલરના. અમલદાર વગેરે દેખણેથી મેલસેવી દેશીઓમાં છડે છોક મેલસેવી હતી. અને નરદેણ રચના ભે.હીયા અફાવલું આ નાણું "સ્વચ્છ" ફોડોને મદદ થઇ પડ્યું હતું. તે ટપાલ મારફતે થોડું, પણ દેશી વેરી ઉતારેઓ, કહે છે કે, લઇ આગ્યા હતા, અને સત્તો ચલતી હીદી રોકડમાં ફેરવી નાંખી આ ફોડો ખેલવ્યાં હતાં, કે જે ફોડો ફૂલડો, ચોરીઓ, દાગ દમાન, લાગા, ગોરક્ષા વગેરે તરફવાર યુક્તોએથી ખેલવી તેનો અતી મોક્ષ બામ હલકરી અને પોલીસમાંના દેશીઓને બેવકા કરવામાં, સ્વચ્છ "મહેનતના ખલલામાં" ખાતો તર કરવામાં, પીકીમ મસે ફૂલડો અને તેના કુદરતી ખરીદાઓ દાખલ ખુનો અને છુટકાટ, જખરદસ્તી વગેરે કરાવવામાં વાપર્યાં, અને ટોળી નામો હેડમ હજી વાપરે છે. એના એકે એક પણ માણસાઇ ભે.હીયા ખલસાથી છે. ખુખારને બેખના ગુપચુપ

“તેજની” નકલમાં બરી ઉપજાં આપે છે. નાનકડાના, અમદાવાદ, ખેરી, વીરમગામ, માલે-
ગામ, ધારવાર, મુંબઈ, મહારાષ્ટ્ર, ચંદ્રપ્રાસાદ, વગેરે ઉદાહરણો અપાતાં હોય તો ખુબી જોઈએ. આજના
અને બુદ્ધિનોની જોઈએવીક રીતીઓથી બાતેનમાં ખરે ખરા મધન થતા દેખાય છે; જે તેમ
નહી હોય તો જુદાં જુદાં જોડાં હેઠળ નવી યુક્તિઓ કહી પણ ચાલુ રાખે નહીં અપ-
વાસો! અહરેણુ મા કમળાત થવાથી દરેક માણસ પોતાની જાંદગીમાં તે અસંખ્ય વચ્ચે
પાલતો હશે. પણ શું તેથી જ લોકોનાં કર્મથી નીરોહીતાના ચપલાં ખુબી વીરવાર જોઈતાં
હશે? મા પાપ કપાતાં હશે? મુંબઈનાં સ્વરાજ્યોએ કરાવેલી ખુબી જોઈથી પોતાનાં
જાત બાઈઓ માંથી ગયા ત્યારે જોઈલા દીવસો અપવાસજ પાડ્યા, ત્યારે મતગર વાસીઓ
જાહેર છાપામાં સવાસો કરે છે કે માપલાઓએ ચલાવેલી અસંખ્ય કતરો માટે એ ધરની
કેટલા મહીનાઓનો અપવાસ પાળવા છુટકે છે? પણ દાનેશખંદ વાંચનાર! ઇસ્લામી “શૈખ”
અને હીંદી “અપવાસમાં” આસમાન જમીની ફરક છે તે પણ જ્ઞાનમાં રાખવા
[જુઓ “ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયાના” તા. ૨૦ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૨ના અંકમાં “તુઝારામ”
ચર્ચા મત. વળી એક ૨૨૨જ માપલા પત્રોતર હીંદીઓને કતલ કરવા તેની પોતે હાકલી
વડાઈ. વળી “સ્વરાજ” ફોડો ઉપસવનારાઓને હાથોએ ચીકડાં શુંદરથી લેવા તાજ બીજામાં
જતાં નાણાની જાણીતી આમદ.]

[illegible]

કરના એવઠાએને હીદી પોલીસ કારર પાહેર આની સખતમાં સખત શીક્ષા લોક સહાયતી
મટે કરવે. "વેસ્લેન ઇડયા લીપરલ કેસોડેશીએલન" સીવાય બીજા કોઇ પણ રાજકવારી
મંડેશીમાં નાણું આપવું નહીં ના જોડાવું નહીં, એ દરેક સ્વરાજ દેશભક્ત વધાર દેશીની
પોતાના મર્મ અને કુટુંબની સહાયતી મટે કરવ છે. આજકાલના કહેવાતા: "મોડરેટર"
પર ભરેલો નહીં મુકત ત્રામવર સરકારને મદદ કરવામાં પોતાની સાથે કુટુંબની સહાયતી છે.
"હીદી મોડરેટર" નો મોટો ભાગ નામેજ "મોડરેટર" છે. તે આપ મલખી છે.
વળી કબરો નાથો એવાની તથા છાપવાના મેચે કામે કામે આપવાની મોડરેટર કુનેહથી
આપણે વચ્ચે મધ્યાં દેશી તેમજ ઉત્તરમાં છપાતાં હીદી એવઠા વર્તમાનપત્રો છે. તેઓ માનવત
આમણાં સખનારાંઓના નામે વાપરી શોખાઈથી નીરદોશીના લોકીના પૈસાયા છેવે છે. લંડ-
નમાં પોતાને સ્વતંત્ર મજાવવું કમદાર વર્ગનું મજાવવું "દેલીહેરલ્ડ" અને ફ્રાંસમાં મેલો પાશા-
ક્લાર "મેનેટરજ" ના કામણાઓ (જુઓ "ટાઇમ્સ હીસ્તરી ઓવર-વોર"-૨૨ મુ પુસ્તક
આજકાલ ૨૧૩-૪ અને ૩૨૪) કદી બુધી જવાશે નહીં. દેશને ઉચી દશાએ લઇ જવાના
કમલસર કામેને ઉત્તેજન આપવાને મદદે બીવી મલતી લાવચોથી દેશી દુનિયાનું આ દેગી
નશીતીક નીહીવીત "દેશ બંડો" નખોદ વાળતાં આવ્યાં છે. જેલમાં "આરામ લેવા"
મજા "નામરો" વાજખી સજા ભોગવી પાછાં પાહેર આવે તેટલો, તેમજ સરકારની
દાલની વાજખી કહેણાથી કરી જઇ, ખુના મરકીયાં બરપુર હડતાલો અને પીકેટીંગો દાલ
તરત મેકુક રખેલાં છે. મટે દરેક સાચ્યા વધાર દેશી ના યુરોપને આ નીચ મુકતીયાથી
સાપ્ષિત રહી વસતો સ્વાક ચખાડવા "ઇન્ડયન રેડીયોરિયલ" તેમજ "એકઝીકીયરી"
દેશીમાં જોડાવું એલખે.

અણોને બમવવા આ "દેશ બંડો" ને ને મુકતિયા રચતાં રહ્યાં તેમાં દરેક
દરેકમાં કહેતો વાજખી દટકા માર્યા તેથી હવે હડતાલોને મસે હુંલડો, ખુનો અને છુટાખુટા
લેજ દાવી ગદલા મારો તક સાંધી પાછા જામવાવાની મુકતીઆ રચી રહ્યાં છે. સરકારી
લેહેણું નહીં બરવા એલશીયીક મુકતીઆ અણા ખેડુતો વગેરેમાં જામવા, કમદાટી વડીક
કીધી, પણ તેજ સરકારી અને મ્યુનીસીપલ રેલો યાને લેહેણા પોતે મુપચુપ બરવાં મયાં અને
બર છે. કદાચ અણોના રાજ રચીલાં અને જમીનો અતી સરતે આવે બીજાં આ મારફતે
હજમ કરવાની મુકતિ પણ હોય, કે જેમ મુદબરીનોના ગાજમાં થયું જોઇ ગયા છીએ. કેવાં
"દેશ બંડો?" હીંદ! એવા કારમાંજો તારી ધરતી પરથી ગયારે નાણુદ ધરો? નાશતીક
"નોન-વાયોલેન્સ"—અણા રચતની આખોમાં કુળ છાટવા ચોખેલો ના પણ દેગી સખ
છે. કોને લીધે "લોકીની નદીઓ વહેતી થાય" તો મુજાક નહીં, પણ તે "નોન-વાયોલેન્સ
મજાવું!" રહે છે કે માજસાઇ ખુને, છુટકારો દો થી ફક્ત કમતાવ ખુજી થાય છે; એટલે
અપણે "સમવાની નોન-વાયોલેન્સ" કહીય તો ખોટો નહીં. એ દેગી યોજનાથીજ આપણે
મેલો મજા વરસો જ્યાં હડતાલો અને તેના કુદરતી પરીણામે ખુત્રેજી લુંડાણું હોય થવું જોતાં આવ્યાં
છીએ. જેલમાં "આરામ લેવા" મજા "નામરો" નાં મોટા જમણાનાં છુટવાનાં હડત તેઓ
વાર જોતાં જામવામાં આવે છે. જે કે પાહેરથી હમેજા મુજા જુદાં ડોળ દેખાયું છે.
જોજોજા મંડેલો દાખલ સરકાર વાજખીપણે એમની "કેસેઝ", "કમીટીઓ", "મીટીંગો",
"એક્સીએનો" (જ્યાં કમીટીજ નામે હો!) ને જાહેર કરે અને તેથી તેના કરતા

કાવતરણી પોતે સંપાદકોમાં નહીં આવે તે સમયે સર હવે નવી હીકમત આ દુગીઓએ શોધી કાઢી છે, તે એ કે છુટા છુટા સપ્તમેં બોલશેવીક મંજોરી "ટીકોટ" લઈ, ટેલ-કીઓ ખની, કાપડા બંધ કરવાં, પણ "આરામ લેવા" (એક મુખીના આ શબ્દો છે.) જેલમાં રેડીયો થા ચરખો ચલાવવા થા પટ્ટરો બાંધવા છં માટે એ બાકીઓ બધાં તે તે વેળા (તેમને નહીં પણ) તેના કુટુંબીઓને આ "આરામ લેનારોઓની" ગેરહાજરી દરમ્યાન નાણાની રકમો "ધમકા" થા "બક્ષીસ" દાખલ છુપી રીતે આપવી. ખુનો માટે મજાનમાં, સ્વરાજ ચલાવવા બધાં તે વધુ આપવી. જહાડા બદલાસોના રમખાણો માટે પણ તેમજ! કોણના આપવી દીવાળી અને શું નાદર કામ? પોતાની જાતવાલાં કરોડો બીખારીઓ પુરતાં વજ વગર અને અર્થ જુએ મરે છે તેમને એ કરોડોમાંથી મદદ કરી કામ ધંધે જમાડવાના આપાડા! કહાય તેમના નવીન પ્રકારના કોષ પરમેશ્વરની બાધ દશે! પણ કહાય તેથી નાજલીક બોલશેવીક નાણું બંધ પડવા થા બોલું સલામતી ધારતી દશે! "તોન-વાયોલસ" ના સપ્તમેં ટોંગના પરીણામે પારકાંઓની "લોહી" નદીઓ વેડવાયે તે અડચણ નહિ! કરોડોમાં એટલાં ઓછાં! પણ તેજ વેળા પોતે સલામત રહેવાં જોઈએ! અને પેલી પ્રખ્યાત ચલવી "પ્રેમાપામના બેપાલાં" થા નાટકી કાસની પેઠે પેંડ, બરફો, હલચા, લાઠવા તથા હજો ખાઈ "અપવાસ"! વાતચીતમાં એક ચતુર બાટીઆ મકસ્યે બજાવું તેમ એ તે "કળીયુગના કાળોં કમોં!" એવી શોખામોના ખરા ઉતાર દાખત દરેક વધારે દેશી બચાને "ઇન્ડયન ટેરીટોરીઅલ" અને "એક્ઝીકીયીમરી ફોર્સ" માં જોડાઈ પોતાનાં, પોતાનાં કુટુંબનાં, તેમજ માતાપ ગણાતા સતાવાલાઓના હાથ મળ્યુત કયાંયો દેશની સલામતી છે. સરકારે હવે વધુ વખત ધીલી દોરી મુદલ છોડી દેવી જોઈએ. એ નાજકારક "તોન-વાયોલસ" ના ટોંગથી કુદરતી રીતે વધુ લશકર અને પોલીસ રાખવી પડે છે, જેના બારી કરોના બોળ રૈયત પરજ એવાઓને લીધે પડે છે તે કેમ આ "દેશ બડો" જણાવતાં નથી? નવી સુધારેલી રાજ સમાજો:- એમાં પણ ચોક્કસ ધાંધલા અને મુરખાઓ છુટી ગયલા હોવાજ જોઈએ; આપ મતલબી મોડરેટરોનો પણ સારો બધ્યો હોવોજ જોઈએ. તેમના દાખલાઓ: કાઉન્સીલમાંના, મુખ્ય કરી મોલકતદારોની, નેમેલી રેન્ટએક્ટ સુધારવાની કમીટીનો "ગરીબોની દાજ" માટેનો નાદર રીપોર્ટ! (૨) આજકાલ કાપડ સુતરની મોલો એક વરસમાં ખરા ટેલા આપ્યા પછી પચોતેરથી ત્રણસો ટકા નફા કરે છે, છતાં "બરીસ" ની ટોંગો એકલપદો ચાત વચ્ચે લાવી તેમની આવકના નજવા ટેલોમાં કરવા ધારેલા વધુ નજવા વધારા માટે ધરપચ સરપચ! (૩) તરતને તરત રેલ્વેમાં મલોહીદાર બોલાઓ ખીન અનુભવી દેશીઓને મંડતા વાગળી પણે રહી જાય છે, તેના મતલબી ચચરાટને લીધે છે. આઇ. પી. વગેરે રેલ્વેઓ આખી મોટી ખરીકવા માટે અફડાતફડીનો વધુ નાદર નખુનો! છે. આઇ. પી. રેલ્વેને દાખલે લઈએ. તેના મજા ખરા શેર હોલડરો ફક્ત છપ્રેએ છે. છં સં ૧૯૦૦ સાલમાં તેનું પેકેજું સાદું "ખજાલ ચડુ" અને વાગળીપણે એ ઈંગ્રેજોએ પોતાના પૈસા સાથે સુખ્ય પાછા મંગાં ને પ્રીવી કાઉન્સીલ વેર મયા. પણ તે વખતે હોંદમાં નાણાંની ખતંગતાને લીધે અને તે વખતનાં હોંદ કલ્યાણ અરથે હોંદી સરકારે એવી કુનેદલર પોળના રમી કે જ્યોઇ. સં. ૧૯૪૫-૫૦માં નજવા ખરથે એ મોટી રેલ્વે આપ મેલે સરકારની મતા થાવ, પણ એટલાં પીસતાલીશ પચાસ વરસો પછી રીત સરના વારસીક બ્યાજ ઉપાંધ તે વખતે ડેરવેલી દેડ વર્ષી રકમ

મેલવે. છેલ્લાં એ ત્રણ વરસ થયાં દેશી મીઠો અને બણી મીઠાઓ એકજ વરસમાં સધળા દેશી આખા બાદ અસલ દાણામાં અડલ વધારે નવાસો ગુપ્તગુપ્ત ગરબ કરે છે, છતાં શેષાપાત્રી રેવેના અખત સાટ્યો “બુટ” ની વ્યાખ્યા (અચાનોની તાલીઓ મેલવવાના કઠાંચ વીચારથી) આપવામાં આવે છે ! (૪) દેશનો સરવે કારાચાર પોતાને હરતક તુરત તુરત લખ લેમની દોલકાલુ “દેશ-બકતો” ની ધરપચ અને નાશકારક કુતેહો ? શા માટે ? તે તો તેમનાં અંત કરણોજ જાયે. પણ તેના આખર પરીકામ તરીકે ખખચીતજ નારતીક બોલસૈવીકમ હીંદમાં વંદુ ફેલાય તે અપરત છે. કારણ કે તેમની નેમો સુથેહ પાંડરવા માટે જોઇતાં લશ્કર અને પોલીસને (ખરચમાં ઘટાડો કરવાને મરો) ફક્ત સરકારને નગલી કરવાની દીસે છે. પણ એ દોલકાલુ “દેશ બકતો” બુલ્લુ કહે છે કે દેશ શાંતી માટે તેમને લશ્કર યા પોલીસ જોઇતી નથી. રેવેના જોઇતી નથી. (બોલસૈવીક નાણું લાવવા માટે) થોડી બણી સ્તીમરો તુરતી થઇ. મીઠો તથા યાંત્રીક કારખાનાં જોઇતાં નથી. લગોટ પર અને ધાણું થાય તો ખડર બોલો ફરતું હવડું. મોટરકારો ફક્ત એ સુખીઓજ બેસડક વાપરી શકે. રાંધણીમાં બાવડીઓએ નાગાં થઇ રાંધવું. કારણ “કુદત શું” દેખાડે છે ? ધવેડાં, કુતરાં, ખીલાડાં, ભુડો વગેરે પણ ક્યાં કપડાં પેહેરે છે ? બુદ શેહેરો અને ગામડાંઓમાં જનવરો ક્યાં રેવે સ્તીમરો વગેરે વાપરે છે ? તેઓ કેવાં નગીત અને આનંદીમાં દીવસો ગુજરે છે ? આપણો માટે તેઓ પણ ભુકે છે. શું એ સ્વરાંજ સ્વર્ગ નહીં ગણાય ? લોક-સુખ સહામતી આપનારી બ્રીટીશ સરકાર સામે ધીકારવા જોગ વેર કેટલું એ દોલકાલુ “દેશ બકતો અને બકતોણીઓ” દેખાડે છે તે ખુરસા આકારમાં જણાઇ આવે છે. ફક્ત મુરખમાં મુરખ આદમીજ આ એકાત્રીમીસત નીહીલોરો અને દેશ ધાલુ કહેવાતા “મોડરેટરો”ની યુક્તિબાજ કુતેહો સમજી શકે નહીં. એ કહીશાન-તીલ્લીઆએ અધ્યાનીસ્તાનને ઉશકેરી લકાઇ ઘર કરાવી, તે દાખડા લશ્કરી કરોડો રૂપાનો બારી બોલે હીંદને માથે એ “બકતો”ની પેરવાથી થયો, તે ખરી ખીના જણાવવા એમના પક્ષકાર વતમાનપત્રો કેમ નથી જણાવતા ? તેમના એ કાચોથી આજતું હીંદ કેવી હાપઅહસોશ કરે છે ? કુતરું “લેકેશાયર અને મેનચેસ્ટરના ગોલીઓ” તો સરતું અને ધ્રુવખમ કાપડ હીંદમાં મોઢકીત હરીફાઇથી ગરીબ મધ્યમ વર્ગને સહત આપતા હતા અને ચોક્કસ આંકોશી હીંદી નાખે તો હજી પણ સારો કાપડની સોંધવારી કરે, પણ “દેશી બકતોના” વારસીક પચોતેરથી ત્રણસો ટકા નશમાં કાપડે તેવું કેમ ? એ મણતરીના માથેગુજરો તો આખરે દેશીઓજ છેની ? ત્રીજી ખત્રીક કરોડ ગરીબ દેશીઓને કાપડની સોંધવારી શાની જોઇએ, એમ એ “સ્વતંત્ર” ગણાવતાં દેશીઓ અને દેશી વર્તમાન પત્રો મેહાપથી મેલે છે અને છાપે છે, ને સુજ લાકાઇ છુપાવવા વેલતી મોરોએકડું નામ વચ્ચે લાવી ધીકાર ઉત્ખન કરારે છે. કેવી શેષાપાત્રી ? કેવી નીચ. હીંદમતો ? પેલાં “જના” વગેરે શડોના વીગતવાર હીંસાઓ ક્યાં છે ? જર જવાહર, જમીનો, મીઠકો વગેરે ખરીદી ખરીદી પાડવામાં તો નથી અચોપ થયાં ? થોડાં ધણાં નાણાં સરકારી નેવલ મોઢકોના ખપ્પામાં બરવામાં, લશ્કરને બેવશ કરવામાં, હડતાળોના બેઠાં હેડળ ફરકડો વગેરે કરાવવામાં ખરચાવવાં જણાય છે, પણ બાકીના ક્યાં એમ ?

“ વણકરોના હાથ પગ કાપ્યા ! ”—બીજા “ માહિતગાર ” મજબૂકલીએ સમ-
ર્જવવા “ સ્વરાજીએ ” એ એવો યુત્તો લગારી મજબૂત પેસ્વી કીધી કે ચરખા ને રેડી-
યાનો જમાનો મરણ પામ્યો, તે વેપાર અરથે આવેલી અસલની ‘ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની ’ એ
હીંદના દેશી વણકરોના જોર જીલમથી હાથ પગ કપાવી નાખ્યાથી થયા ! તેનક ટેકામાં
તે વખતનો એક ડીરેખે ટાંકે છે, જેમાં લખેલું કે, “ આપણે દેશી વણકરોના હાથ પગ
અત્યારથી કાપી નાખ્યા છે. ” એની જે ખરી મતજબ છે તે “ સત્યાગ્રહના એ સાધનો. ”
(!) દમિશની શુકિતઓ પ્રમાણે જણાવવા તદન ‘ મસેકા ટીન પાંક ’ કરી જાય છે,
અને પારસી બેહુલી ભકત સ્વરાજીઓ પોતાના ધર્મનો સાચ્યુ જોલવાનો ઉપદેશ
જીલી જઈ ખોટા અર્થે ઉઠાડી, જીદાઈને આગળ કરી, કમ ચકકલીએને ફગતાં ફરે છે. તવા-
ખનો ખરો અવ્યાસી જાણતો હોવાજ નોખએ કે ૪૦ સં ૧૮૫૭ માં બંગાળર છીંડીશ
ગણી માતા વીઠોરીયાએ હીંદુ રાજ પોતાકે સ્વાધીન ‘ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની ’ પાસેથી
લીધું, તેની આગમય એ કંપની ખીજી ચીએ ઉપરંત, વેલાતી તેમજ ધરાની, ચીનાઈ કાપ-
ડનો બોહોળો વેપાર હીંદુસ્થાનના જીદા જીદા ભાગો પર, (ઇક્ટરીઓ સ્થાપવા ઉપરંત,)
કરતી હતી. હાલની પેઠે મંચેરવર, લેખશાયર વગેરેના વેલાતી કારખાનાંમાંથી આઢેર પડતું
કાપડ તેનો કમાસ, પુરાકળ ધોવા છતાં ટકી રહેવાની શક્તિ, મજબુતાઈને ટેકા
આપવા માટે બાંગેલા ટાંટણુને ખરી રીતે ગાંઠ મારવાની ચંચળાઈ, અમેરીકન તથા છજી
પરચન લાંબો રેશમ જેવો મજબુત રૂનો તમાન ઉપયોગ, વણતી વખતે જે લીનાશ
જોઢ્યએ તે કુદરતે ત્યાં આપેલી હોવાથી અને વળી સુન્દરિલાં સાંચા કામોના ધનધોકાર ઉપ-
યોગ ક્યોથી નીકળતો મોટો નથ્યો, અને તે નથ્યને લીધે થતાં સસ્તાપણુને લીધે
જાળજી અગાન હીંદી વણકરોના માલને કુદરતી રીતે દાખી દઈ શક્યું; યાને તેમના (ધધાના)
હાથ પગ કપાઈ ગયા ! પણ ચાલસો જયારે જદંભારી બળં ચાય છે, ત્યારે સજોનો
અથેનિ કેવો ખેટો ઉપયોગ કરે છે, તેનો આ વધુ દાખલો છે. આગળ ધરલામી તેમજ હીંદુ
ઓના સજોમાં કાંઈ પાંક પડવે પાપડાઓના હાથ પગ ખરેખર કાપી નાખવા
હતા, અને હાલ પણ અધધાનંરતાન વગેરે દેશોમાં એ રેવાજ ચાલુ છે. ૪૦ સં ૧૮૨૩
માં માપલા “ સ્વરાજીએ ” શરૂઆતમાં તેમજ કીધું હતું. છેલ્લા માસેગામમાં સ્વરા-
જીએ ચેલા જળવા વખતે ઇસ્લામી વણકરોએ તો હીંદુઓની જીદ કતલગીરી
કીધી હતી. ધારો કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની પોતાની કાંઈ ઇક્ટરીના હાંચ આકે બદમાસોની
વણકર ટોલકીએ બંદોડ કરવા ચા દુશમન વેપારીઓના કહેવાથી ચા ધમકોઈ બાળી નાખવા
તામરો રચો હોય અને તે માલમ પડી આવ્યો હોય તો તે વખતના રેવાજ પ્રમાણે
હાથ પગ કપાવો નાખવામાં પણ વાજખી ગણાય ! પણ પેલા ડીરેખેમાં જે વાક્ય લખેલો
છે તે હરીફાઈને લીધે સાર, સુદર અને સરલું વેલાતી કાપડ હીંદના રેથત પોતાકા લાભ
અરથે લેતી હોવાથી મોંઝે ભાવનું સ્વદેશી અને ફાટી જાય તેવું દલક કાપડ લેનારાઓ
સુખીજ કરી, અત્યવ મલવે, વેલાવર ચા પરદેશી કીમ્મત પ્રમાણે સરલું કાપડ ધમધોકાર
લીધાથી કુદરતી રીતે અચારી અનગડ હીંદી વણકરોના દલાલ ગણાઈ ગયા; યાને આપણી
સંધારણુ બેલીમાં “ હાથ પગ કપાઈ ગયા ! ”

હીંદ હીંદને માટે!—હાલના કુટીનીએલા હીંદુ સ્વરાજીઓ કહે છે કે હીંદ અમારું
છે; ખીજા હાથ પર તેમના “ માપખ ” ધરલામીઓ રસ્તે રોડોએ જણાવ છે કે “ હીંદુસ્થાન

આપના હવે !” આ એક “ભાઈબંધ” કામોનો મણેજર રમણભાઈ. હાલુ” ઉપનામના વગર રહેતો નથી. પછી બંધે સ્વરાજીએ કહેવાતી “ભાઈબંધી” ને બંધે તે પર નફતાપ્રતી ઠાંકણ વાળે ! કેટલાક ધર્મગુની અને ધર્મચુસ્ત પોતાને મજાતા સ્વરાજીએ તો સમજાવરખન બોલસેવીરતો પાસેથી હડતાલોને મસે મળતા જમાકરા માટે નાણા સંગ્રહી બહોળ મેળવી જમાન લોકને ઠગ્યા અને તેમનું જ્ઞાન પોતા તરફ ખેંચવા ધર્મ પર આપણે આપવા ધન ના ઠગનાજના કામો કરવાથી, લોક આપવા પ્રમાણે થું નીરાણાં છે ? હાલ મા નહી, માટે કોઈકદેએ એવાંબાંધી ખુબ ચેટી ચાલવું, નહી તો નવેમ્બર ૧૯૨૧ના જ્યેષ્ઠે એ ચાર દિવસના પાકો નહી બાવી પડે ! ગાંધી, કબીરજી, તીલક કૃષ્ણ ઉપાંત રચને જરમન નાસ્તી બોલસેવીરતો તરફથી મળવું એક તદન અબાહેદુ” કંઈ પલુ કહેવામ છે, એ કે બધાંની નેમ અંદરખાનેથી એક મલતી છે. પણ હીંદ કોણુ ? નીચલી ખરેખરી હકીકતો વાંચી તેનો તોલ વાંચનારેજ કરવો.

અસહ આર્યો ઉત્તર કુત્ર તરફ હતા. પારસી ધર્મ પુસ્તકો “જોરહેદ અવસ્તા” માં બાબા સ્પેન્નોમદ (હા. ૫૦-૬. ૧૦) તથા મેહેર મસત પ્રમાણે ગુહોની તથા રુપીની દીક્ષાઓ તથા દીવસ-નાંતના ઉજવડાં તથા અંધકાર પ્રમાણે ત્યાં એક ખંડ હોવાથી યા તો કુરોપના ઉપર બાજો સાથે જોડાયલો હોવાથી, આર્યો-પારસીઓ ઉપાંત આગે પોતાને ને હીંદુઓ મણવે છે તેમના વડવાઓ, વજેરે-ત્યાં હતા. પણ દીવસે દીવસે ઉત્તર ભાગ તરફ મોટા ભારે બગ્ગેના તોફાનો વધ્યાથી ત્યાંની પારસી પારદશાહતોએ વખતો વખત દક્ષીણ તરફ કદમ ફેરવી વસવા માંડ્યું. રુપીએ અહીં પણ તેમનો પીછો છોડ્યો નહી, તેથી વધુ દક્ષીણ તરફ આવતાં ધરાવ વેળમાં તેઓએ પોતાનું મઠક ઠાંક્યું. એ વખત આગમ્ય તો ઉત્તર કુત્રનો ભાગ યા ખંડ ચાલુ મંજવર બરફના તોફાનો અને છેક છેલ્લાં ધરતીકંપોને કીધે ગરક થયો અને તેની પર પાણી ફરી વળ્યું. જેને આપણે જગરેશ કહીએ છીએ. વેદમાં પણ તેના પ્રચારા છે. ત્યારે સર્વ આર્યો ધરાવમાં ઠરો ઠામ થયા. પણ અહીં રુપીને બદલે નવું તોફાન શરૂ થયું. ધર્મ ઉપદેશોની ખીસાં તર કરવાની તરેહનાર યુક્તિઓને કીધે તેઓ લાકડાં પથ્થરો વજેરેના જાકુની વાળા આકારોને દેવ દેવીઓ ઠેરવી બકતી કથવવા લાગ્યા. પણ એજ અનદીઠ પુજાને માનનસી સુધારવાણો ટોચો તેમાંથી ઉગ્યો થયો; સ્પીનપાન જસુસ્ત પેમગર તેમને જોશ આપ્યું, અને છેલ્લાં પાદશાહોએ આ નવા ધર્મના ફરમાનેના ઉમદાપણને કીધે સ્વીકાર કીધાથી તે જરથોસ્તી યાને પારસી ટોલા દાખત મજાવા લાગ્યો. રાજ દરવારે પણ આ નેહી અને સ્વચ્છતાપ્રતી બરપુર જરથોસ્તી ધર્મ અખત્યાર કીધાથી અને આર્ચનો વધું અને વધુ તે દીનમાં જોડાયાથી, વેદોને કોળન આપનારા બ્રાહ્મણો અને તેમના વેદીક એલાઓએ દક્ષીણ બણી કદમ ફેર્યા, જેમ કરતાં તેઓ હીંદુધર્મમાં આંગવા; અસહ છુમી ધરાવમાં આ વેદીક આર્ચનોએ “સોમ” કાઢીને દાર પી બંકડા બનવાનું, લુટકાટ કરવાનું અને ધરાની-આર્યોનાં ઘર બારના આસાપીઓ પર આગળ ગુમરી તેમનાં ફળાપ ખેતરો પર દરોડા પાડવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. તેથી સુધરેલા આર્ચનોએ આ વેદીક-આર્ચનોને તેમની દેવ યાને સેના-ખત પરસ્તીને કીધે “દેવ” ઉપમા આપી. [વાંચો “અક્ષયકંદ અર્ધવાત” ની વાર્તા] અને વચ્ચે અવસ્તા વાળીમાં એ વેદીક-આર્ચનોને એ જાને-દેવ યા સંપાત-જીવિઅવેલા એવામાં આવે છે.

ખુદ સ્પીન્ટમાન ઝરયેસ્તના ગાથામાં પણ તેમની જ અદીઓ ધર ધીકાર હેખાડી એજ “ દેવ ” તરીકે જોળખાયા છે. એના વેર બાવમાં વેદીક-આર્યનોએ સુરરેલા તથા મેઢી-વાળા ધરાની આર્યેતિ ‘ અસુર ’ નામે જોળખ્યાં. આ પ્રમાણે અસહ્ય આર્યનોના જે તાયફાં એા થયા, અને ‘ સુર ’ તરીકે પોતાને પાછળથી ગણાવનારાઓ નાંહેલા વેદીક આર્યનો, કુનો તથા ચીનાઓ બેગા, આશરે અઘાવીસસો વરસ પર હીમાલય અને વીંધવા પરવતો વચ્ચે ત્યાંના અમલ વતનીઓને જર કરી વસ્વા, ત્યાર પછી મગધના રાજના એક સમાચંદ્રગુપ્તએ મેસોડોનિયાના રાજા સીકંદર પાદશાહને હીંદુસ્તાન પર ચઢાઈ લાવવા લશ્ચવ્યો. સીકંદર જીતીને જ્યારે પાછો મેસોડોનિયા ગયો કે આ ચંદ્રગુપ્તએ એવકા બની ગુપ્તયુગ એક લશ્ચકર ઉભું કરી નબરવસ સીકંદરી લશ્ચકરને ઢરાતી પતલીપુત્રા ચાને પતનામાં રાજ્યધાની સ્થાપી પોતે મહારાજ થઇ બેઠો. બીજી તરફ, પુર્વથી ચીના અને ઉત્તરથી અફઘાનિઃ વગેરેના ટાળાંઓ પણ તેમની સાથે બેગાતાં ચાલ્યાં. ધરાના છોડી આવેલાં વહેમી આર્યનો લડાઇ કરવાની શ્રેષ્ઠાધને લીધે હીંદના રાસજીકા, કાતકરી, થોડ. ૫૦ અવલ વતનીઓને જર મરીને હીંદમાં ફરી ઠામ થયા. જે અસહ્ય વતનીઓના વંશજોને આપણે ગસ્તોકા, કાતકરી, કાહુરી, બીલ, વગેરે કહીએ છીએ તેઓ હજી પણ અજ્ઞાન રહી જંગલોમાં રહી જાંઘડીના બાકીના દવાડા ગુળરે છે, અને મનુ, દશરથ, રામ વગેરેના વખતનો થોડો ધણો ખ્યાલ આપે છે. સ્વરાજ્યોના મુખીઓને એવો જમાનો મુખથી બહુ બાવે છે. કારણ કે જળરદસ્તી, ખુનો, ખાયડી છોકરાંઓ ઉપાડી જવાં વમરેનો નીરમયપણે, શીક્ષા વગર, ઉપયોગ કરી શકાય છે.

પણ પારસી-આર્યોને છોડીને વેદીક-આર્યો હીંદમાં આવ્યા, છતાં ચોક્કસ વખત જર સર્વોત્તમ પારસી પાદશાહોની સતા હેડળ તેઓ હોવા બેધએ. કારણ કે પારસી હખાખની વંશના હીસ્તાર્પી પાદશાહનો છાતરો પાદશાહ દારબુસ ચાને દરાયસ (દારા) ખીલા શેકી બાપામાં તખ્તે ફસ્તીમ તેજબ પસીપોલીસ ચાને તખ્તે જમશીદમાંના દરાયસના મેહેલના દરવાજા પરના લેખમાં બજાવે છે કે “ હું છું દરાયસ; મોરો પાદશાહ, પાદશાહે ને પાદશાહ; ધણી પ્રજાનો પાદશાહ, નીચલાં દેશો પર સતા ધરાતું છું ને ખંડણી લડું છું, જેવાં કે સુસીયાના, મીડીયા, બેખીસીન, અરબસ્તાન, એસીરીયા, મીસર (ચાને ઇજિપ્ત), આરમીન્યા, કાપેદોસ્ત, સ્પાર્ટા, આયોન્યા, સમારસ્ત્યા, પારસીયા, જંરુપા, એસીઆ, બાકત્રીયા, સોગડીયાના, ખોરાસાન્યા, સંયેગેદીયા, આરદેસ્ત્યા, હિંદ, ગંદ્રા, સસ્પા અને મીસોપોત ”

પહાડી મેહેલો પરના ઉપલા લેખો પરથી જ્યારે કે હીંદુસ્તાન પર એક વખત પારસી પાદશાહોની હકુમત હતીજ; ચાને હીંદુસ્તાન પારસીઓતું હતું. ત્યાર પછી જેમ આરબોએ હોંલા પછી પારસી પાદશાહ બજદેઝાદને લડાઇમાં ઢરાતી ધરાની રાજ લઇ ત્યાં ઇસ્લામી ધર્મ ફેડકાવી, તેમ ઉત્તર તરફથી મોઘલ પાદશાહ બાબરે આવી લડાઇએ કરી હીંદુસ્તાનમાના ધણીક બેગેમાં ઇસ્લામી હકુમત સ્થાપી. તેના વંશજેએ સલ્તનતમાં મોરો વધારો કાપો, તેમાં અઉરંગઝેમે તો તે ઉપાંત હળરો હીંદુ મદોરો અને મુતીઓનો નાશ કરાવ્યો; એપ્રીલ ૧૬૬૮માં દરેક પ્રાંતોના હાકેમો પર તેમ કરવા હુકમો મોકલ્યા હતા, તેમાં વળી આઠાણુની દરેક નીશાળ પણ નાશ કરવા લખી હતી. તેનોજ લાખ રૂપ્યાતું મથુરાતું શ્રેષ્ઠ કેલવરાય મંદીર જમીનદોસ્ત કરોવી તેમાંની હીંદુઓની અતી માનીતી મુરતીઓને જાનેચાસી ૧૬૭૦માં

આથી ખોતે લાવી જઈનારા મસજીદના દાદર નીચે દતાવી, કે જેની દરેક ઇસ્લામી નીમાજ તેમની અરેથી ચાલી જાય ! કાઠીયાવાદના સોમનાથના દેડેડાંનો પણ નામ કરાવી તે જગ્યા પર દાન દેવાની મર્જા કીધી ! ૪૦ સં ૧૬૭૫-૮૦ માં ફક્ત મેવારમાં જ ખસે! ચાલીશ મંદીરોનાં નાશ કરાવેા, જેમાં પ્રખ્યાત ત્રણ ઉદેપુરના અને એક સોમેસ્વરનું હતું. તા. ૨૭ એ નીચ ૧૬૭૯માં જેઓ ઇસ્લામી ધર્મ પાલના નહી હોય તેઓ પર જીજ્યા કર વેરા પાછો ચાલુ કરાવેા. કેટલાંક નીરવન લોકો જીજ્યા વેરા કાંધી નખાવવા માટે એ મેડેનશાદની સ્વારી અટકાવી આજીજ કરવા રસ્તામાં સુધ ગયાં તેા હાથીઓના પગેા તળે તેમને તરત કચડી નાખવા હુકમ કીધો ! રજપૂત સોયાય દરેક બીન ઇસ્લામીને હાથી, પાલખો તથા અરખી તથા ધરાની ઘોડાઓ પર બેસા કરવાની મનાં કીધી ! કલમના એકજ કટકએ જાહેર દફતરખાનામાંથી સર્વ હીંદુઓને નોકરો પરથી રખતદ આપી ! આ પ્રમાણે હીંદુમાં મોઘલ ફત્ત પેડેા, તે બેદલા દીલ્હીના નયળી સતાના મોઘલ શાહ વેર રહ્યો. ત્યાર પછી આગળ જેમ્ન ગયાં તેમ પેરવા અને બીજા હીંદુ ઇસ્લામી રાજાઓ અમલ કરવા લાગ્યા, ને અરહોતી લકામ પછી તેમને આંકા આવી બીટીશ અદલ રાજ ચાલુ થયું. ત્યારે હવે હીંદુ અરેખર કોણનું, અને કોણ માટે, તેના વાંચનારેજ ખપાલ કરવેા !

નેશનલ સ્કુલોઃ—સ્વરાજીઓની અસંખ્ય હેતરપીંદીની આ એક નવી યુક્તી છે. એમાંથી પેલા કુતી કાઢવા ઉપાંત બનીચની બોલાદને તદન ઉધે રસ્તે દોરવા કોમી વેર ઉત્પન્ન કરાવવાની દલકામાં દલકી તુલકારવા જેમ નેમ છે. એમાં તવારીખના તદન ખોાં શુલખાને સીખવવામાં આવે છે. માટે અબજા અને નીતીવાન રેયતે ખુબ સાવચેત રહેવું. મયમ, આવી જાડી શીખામણે સીખેલા છોકરો માં છોકરી કુદરતી રીતે મા બાપ યા વાલોની દરકાર કરે નહીં યા માન રાખે નહીં. બેદલાં ચોરી લુટકાટને ધધી તેા તેમને માટે છેજ ! આ નેશનલ, યા રાષ્ટીય શાળાઓના કેટલાક મુરખીઓ ‘મોટાં માણસો’ દખાશે, પણ દરેક કોએ એટલું યાદ રાખવું કે તેઓ એક યા બીજા સમખમર ખાનગી સ્વારથી બોલા, ખેતાઓના લાલ સરકાર પાસેથી નહીં મેળવી શક્યાથી વેરલાવમાં ફક્ત જોડાયલા છે. સકથી દરવા જેમ તેા એ છે કે બીટીશીનીજ સનદો ધરાવતા એવા ‘મદાન પુરષો’ એ હજી તુલક એ સનદો, ખેતાઓ, ૪૦ પાછા સપુન્દ કીધા નથી. કેવા લોકરહોઓ ! ધન્ય છે તેમની જાતીને કે જાહેરમાં હેતરપીંદીનું બગર તેજી રાખી શકે છે !

ચાર આને ફરો ધઉ ને બે રૂપે મણ સોજળું ધીઃ—કરોડ રૂપ્યાની યા જરમન રચન બેલસેરીસેતની જર જવાહેર યા સોનાની મદદોથી બીટીશીને હીંદુમાંથી હાંકી કાઢવાથી “અસલના વખત પ્રમાણે ચાર આને ફરો ચોખા અને બે રૂપે, મણ ધી મગરો” કરી સ્વરાજીઓએ મુખાંઓને પોતાની તરફેણમાં મેહોત કીધેલાં જણાય છે. “આપે કે કોણ, ને લે છે કોણ ?” તી કહેતી એક માણું બેલો, એની પણ તપાસ ચલાવીયું. શું તેમ ખન્યુ હોય ? ખચીતજ ! બીટીશીએ વહીવત પોતાનો હાથમાં લીધો તે આગમચ સરકારી જમીનખાડું યા ટેલો, ઉપજના સ્પેક્સ ટકા પ્રમાણે તે ચીખે લઈ, દેશી સરકારે તુલક કરવી ફરમી, અને કડાય તેની હીમત ઉપર લખ્યા મુજબ હોલામ રાખવા મહત્તી હોય ! કડાય દરોડ પર કોહ વરસ કો બીજા રાખેા પર દરેરો પાડવાનો સંજોગ નહીં મળતો હોય, તેા પછી એ વજારાને સાખન એવી હીમતે સરકાર લશકરીઓને, નોકરોને યા રેયનને વેચી પણ હોય ! આ પણ

ખનવા જોગ છે કે જે સ્વલોચ દરેરો પડવાની ખાતરી હોય તે સ્વલોચ ખેડુનો વગેરે એ બાવે પણ વેચી નાખી નાણું વસુલ કરવામાં સલામતી જોતાં હોય ! કડાચ દૂર ઉઠાવને મોકલવાના ખીન સાધનોને લીધે પણ કેટલાંકો વેચતાં હોય ! લગભગ સાત અમળ રૂપ્યાની લીંદી રહેલો અને સ્વીચરો જેવાં સસ્તાં સાધણો તે વેળા નહીં હતા. પણ અકસ્માતે સ્વરાજીઓના મુખીઓ તો કહે છે કે રેલવે વગેરે નહીં જોઈએ. કારણ કે ઝડપી મુસાફરી અને પોલીસ બંદોબસ્તને લીધે જરૂર બવાહેર વગેરે નીરાંતે છુટવાનું, ખામડીઓ છોકરાંઓ વગેરે પણ વાટેથી ઉપાડી જવાનું સાધન તો તેથી જનું રહ્યું. અસલ દેશી રાજ્યોનો અમલ કેવો હતો તે ધણાંકો વાંચી શકતાં નથી; છતાં, કોટ, કાલગાદેરી, માંટરોડ પરતી ખુદ લીંદુ અને ધરભાગી કંપનીઓના વખણાવણા નાટકો શું ખાસ કરાવે છે ? શું એ લીંદુ ધરભાગીઓએ તદન ખોટાં ખાદ્યો જોડી કાઢ્યાં ? જોને જોને ખુદી હોય તેણે એ ધડી તેના ઉપયોગ કરેલા જોઈએ. સ્વરાજીઓ ! તમારા પણ તરફજ પહેલેલાં નજર કરો. 'તવારીખો ખેડી'ના ખેડૂંદાં લખાનો છોડી દેવો. એજ તવારીખમાં તમારી 'સાકુકારો', 'હેતર પીંદી, છુટકાટ, ખુનરેજ, હડતાળોને મસે હુલ્લડો, વગેરે, અત્યારમાં લખાઈ ચુક્યાં છે. અગાંનોમાં ખોટીશો સામે તદન ખોટાં ગુલખાનો ઉરાડવા એ તો દરેક સહમજી જણે છેજ કે એક વધુ સેવાન્યત કામનો વધારો કરવામાં આવ્યો. સુખ નારાયણ, આદિતાળ બા ખોરશેદનું તેજ દીશુ જેમ છુપું રહી શક્યું નથી, તેમ સ્વરાજી ગુલાખાં પણ લાંબો વખત છુપાં રહી શકશેજ નહીં.

“સ્વદેશી હુન્નરો વધારો !” સ્વરાજીઓ આ વાક્યો અત્યાર નવાર બકે છે. પણ છેલ્લા ત્રણ વરસ દરમ્યાન વખત અને મેહેનતના પ્રમાણમાં થોડો હલકો મોઢો માત્ર ઉપજવનારા ચરખા અને રેડીયા શીવાય ખીન ક્યાં કુચરો હાખલ કર્યાં છે ? તેમના સ્વદેશી હુન્નરોમાં તો હડતાળો, હુલ્લડો, ખુનરેજ, છુટકાટ, સતાવાળાઓ સામે તરફ વાર ખોટાં ગુલખાનો અને હડ હડતી ખુદ અફવાઓ, દમ દાટી, પ્રમાણીક ધંધાદારીઓના કુટુંબની આવકમાં અતકાવો, વગેરે, મુખ્ય જગ્યા લે છે. ધીકતાં કારખાનાંઓના અગાન કામદારોને ઉશકેરો ધંધાને નુકસાન કરાવ્યા ઉપરાંત તે કામદારોના કુટુંબની પાંચમાલી જરમન રરમન બોલશીવીક રીતીઓ પ્રમાણે કરાવે છે. ત્રણ વરસોમાં તમે દેશીઓએ દેશી કંપનીઓ સ્થાપી, અને તેના સ્વદેશમજી શેર હોલકરોને કેવી બચકર ખોટના ખાડામાં ઉતાર્યાં, તેના કાંઈ તમેને ખ્યાલ છે ? વેલાની કારખાનાવાળાઓને મુક્તીથી થોડો થણો ગોડો લગાવ્યો, પણ પરમેશ્વરે તમારાજ સ્વદેશી બાઈગધોને હાથે તે કરતાં વધુ સખ્ત લગાવ્યો, અને તેજ વખતે વેલાટીઓના પૈસા પણ ખચાવ્યા. કર ને જો, અહીંનું અહીંજ ! સત્યનો જય સદા છે. કાપડ, વગેરેની મોગવારી મોટે ભાગે એ કરખીજુ સ્વરાજીઓને લીધે છે. તવંગર મીલ એજટો અને મીલ શેર હોલકરો ખાતેનમાં તેમને હાલ તરત ઉશકેરે છે. કારણ કે નીરંધનને જોગે તેઓ મોટા નવાલા. ચોતાના મજબામાં શેરની શકે છે. જેલની જગ્યાએ મચલાઓ તરફ દીલસોજ દેખાડનારાં પાત્રોનાં મુળ ચતલજ એજ છે. તારો અને ઠરાવો સરકાર પર મોકલવાની ધીકકાર પાપ કોશીશો આપ મવલથી છે.

જોએ પ્રેસીડેન્સી એશીશીએજન, દેશી વેપારી એમ્બર્સ, સ્વરાજ સભાઓ, દખખન સભા, વગેરેના કરતાં કારવડાઓ અંદરખાનેથી એકના એક છે. ફક્ત પૈસાનાં જોરે આજકાલ ફાવે છે, અને અગાંનોને દગી શકે છે.



વાછા અધર્સનું વૃતાંત.

કાંઈ અસંખ્ય તત્ત્વારીય વગેરેના હીસ્સાઓ મારી તરફથી બાહર પડતા હતા ત્યારે બધાઓ બધાવતાં હતાં કે “ તમારી પેટીનોજ હીસ્સો કેમ નહીં બાહર પડતા ? ” પણ તે વખતે આ લખનારને નયોજીનું લાગુ, એટલુંજ નહીં પણ મુજબના બે ત્રણ અટવાડીક પત્રોએ મોકો મોકો છપીઓ સાથે તવારીખ છાપવા માગી, પણ મેં ‘હું’ પાણી રેડ્યું ને વાત વીસ-રાધ બધ. હવે જ્યારે આ “ સાહસીક પેટી ” જમાનાને દોરે ખંધ પડી છે, અને કેટલાકે હજી તેની તવારીખ જાણવા માંગે છે તો આ ટાંકણે દુકામાં જણાવવામાં હવે હરકત નથી.

તમારા સેવકનું નામ માણિકજી. ૧૮૫૬માં નશરવાનજી! બાઈઓના નામે સોરાખજી તથા જેહંગીરજી. બાવાનું નામ જેહલજી ૧૨જેરજી માણિકજી હજીમાઈ બાટલીવાલા તથા વાછા. વંસાવલીનો જન્મને શાખજી હોય તો જીવે “ મુજબના બાહર ”ના બે વેલ્યુઓમાં બાટલીવાલા ખાનદાનની તવારીખ. જ્યારે બહાં અસીલ જન્મ આપનારનું નામ જાહજીખાઈ જીવાજી મા. વાછા હવું, જેવજી રોજ ૨૩ મો, માઈ ૧૨, જહેનજાહી સને ૧૨૭૭ (ઇ. સ. ૧૮૦૮) જેહેસ્તનશીન થયાં હતાં.

આ લખનારનો જન્મ તા. ૧૪મી જુલાઈ ૧૮૬૪ ને દીને હતો. માતાજી તરફથી વાંચજીનો જણે હકીમો આવ્યો હતો. તેવજી તથા તેવજીના અસીલ માતાજી મુનાખાઈને જીવરાતી વાંચનના કેટલો શોખ હશે તે એટલાંથીજ જણાશે કે દરરોજ વર્તમાન પત્રોમાં “ જમે જમશેદ ”, “ અખબારે સોદાગર ”, “ મુજબનાખાચર ”, “ શીપન રીપોર્ટર ” વગેરે ખરીદવામાં આવ્યા ઉપરાંત “ સત્ય મીય ”, “ પારસી પત્ર ”, “ વજ્ઞાં પરસ્ત ”, “ રાસ્ત મેફતાર ”, “ દાતરું ” વગેરે સાથે મુજબમાં નીકળતાં દરેક માસીક ચોપાખાઓ પણ ખરીદી લેતાં, અને આ લખનાર પણ આ બાઈતાં જ્ઞાન પર તરાપ મારતો. નાનપણમાં અમે બાઈઓએ ખેતવાડી કાપસદારની નાની દુકાન જેવી જગ્યામાં કેળવણી લાઈ, ત્યાર પછી થોડે દુર આવેલી શેક હજીમાઈ દાદાબાઈની રકુલથી ૬૫, કોર્ટમાં ફોર્ટ બેચ રકુલ, સર જમશેદજી ઇન્સ્ટીટ્યુટ, જેલરીનરટ હાઈ સ્કૂલ થઈ, જેલ્લાં “ રોટલો પેશ કરવા ” તારદેવની સમી વજુદ મી. નવરોજજી નશરવાનજી વાહડયા સી. બાઈ. ઇ. ની મેનેજમેન્ટ હેલ્સની માણિકજી પીટીટ મીલના જખરાં મોટાં એનજીન સાથના વજીપખાં સેવક તથા સોરાખજી સીખાઉ દાખલ આકરી રહ્યા. જેહેસ્તનશીન મી. નવરોજજી કેવા બાહોશ એનજીનર હતા તે તેમના એ એનજીન પરથી જઈ જણાઈ આવે છે. છીની હયોડીથી જમે કામ શરૂ કરી છેલ્લે વજીશોખના દરેક તરેહવાર ચત્રો પર જતે કામ કરી, ખુદ એનજીન રમમાં કામ કરવા શરૂ કરી, તેટલાં બાયખાલાની વીકટોચાં જીબીલી ટેકનીકલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઉપડી ત્યાં ઉપલા બાહોશ મરદુમની ઇઆથો વધુ શીખવા ત્યાં ગયા. મારા બાઈ સોરાખજીએ એનજીની ચરીખ ધંધાની ત્યાં જ્યારે આ લખનારે રૂપારખવાથી કાપડ વણવા તુલીકની સંપૂર્ણ કેળવણી લીધી. એ ઉપરાંત પ્રયોગો સાથે ઇલેક્ટ્રીક, કેમીસ્ટ્રી, દરોઇંગ વગેરે ત્યાં શીખ્યા તે જુદાં. ટેકનીકલ કોલેજના એ સપર પહેલ્લા બેચમાં, અમે હતા, અને તે મસ્તી તોફાનમાં એક પુરો મણીતો! જેહોન્સટન હાઈ સ્કૂલમાં તરેહવાર મસ્તી તોફાનનો બારસો મેળવેલો, તે હયાં વધુ દૂરસદ હોવાથી પુર બાહરમાં ખીલી નીકળેલો, તેમાં નેક પ્રીન્સપાલ શીયાંમન તથા કોલન માર્સલર મી. જી. મોની પાપરા ઇંગ્લેન્ડથી આવેલા: એટલે કેટલીક વેળા ઢીંગા મસ્તીની હદ કુદાવી જતા!

કારણ કે એ અસરકારી ગુજરાતી વા ઉરડુ ભાષાથી બીન માહિતગાર હતા, જે કે પોતાના હુમરી જ્ઞાનમાં કુશલ હતા. બસા મરહુમ ડૉક્ટર તવરીઆ તથા પ્રેમિસર વેલીન્કર (હાલ બેરીસ્ટર-એટ-લૉ) અમે પારસીઓની પારકાંઓને જુઓ પડાવવાની રીતોથી તદ્દન માહિતગાર હતા, છતાં હું 'ધાર્' છું કે તેઓ ખાતેખાતે મત મેલવતા હતા. એ દીંઆ મસ્તીમાં મારા બેહસ્તનશીન દોસ્ત બાઇ અમનજી પ્રમજી દાવર પહેલે નંબર આવતા તો તેમ કહેવામાં ખોટું, ગણ્યકશ નહીં. એ બાઇ ચોપન વરસની વયે તા. ૧૧મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૨૨માં હાઈ ફેમરથી બેહસ્તનશીન થયા હતા, પણ પોતા પાછળ મેસરસ બી. એન્ડ કંપની નામે મીલોને તરફવાર સામાન પુરો પાડવાની પેઢી મુકી ગયા. તેકનીકલ કોલેજમાં લીબેલી કેળવણીને પ્રતાપે કેટલાક સરસ સામાન પોતાના કારખાનામાં પોતેજ બનાવતા હતા; તેવજ એ પાછલ સદા ખતીલા રહેતા. એવજ સાચની અમે બાઇઓની દોસ્તી છે. ફાઈનિય રકુલના વખતથી તે મરવાની ઘડી પુબીક હતી. હું કહેતાં ત્રિસરી મથો કે બેતવાડીમાં નાનપણથી અમે બાઇઓ કક્કરતશાળામાં જોડાયા હતા અને ત્યાં સ્વમીંગ બાડમાં તરતાં પણ સોખ્યા હતા. એફીન્ટન હાઇ સ્કૂલની વેળા અમારી પોતીકી નાની એક કીકેટ રમત હતી; કમણા બચાં કામા જોસ્વીતલ છે ત્યાં અમે એ ઉમદા રમત ખેલતા હતા. આ સ્કૂલની વખતેજ આ લખનારને ન્યુઝપેપરો તથા માસીક ચોપાનામાં લખાણો કરવાનો શોખ લાગ્યો હતો. તેમાં એ સ્કૂલના બાહોશ શીક્ષક બસા મી. પેરવનજી સંબંધના હસ્તકની લાઇબ્રેરીની ચોપડીઓથી અને પુસ્તકો મદદ થઈ હતી. સરસ લખાણોનો ત્યાં સંમદ હતો.

ટેકનીકલ કોલેજમાં ત્રણ વરસનો કોર્સ પુરો કરી ઇ. સ. ૧૮૪૨ માં ગુજરાતના જુદાં જુદાં કારખાનાઓ જેવા તથા તેમાં કાંઈ નવાં મશીનોં વા કાંઈ નવી રીતો હોય તે જાણવા વધુ અનુભવ મેલવવા અમે સ્કૂલના પારસી દોસ્તોની નાની ટોલકી નીકળી હતી. ખરેખર દેરનેના એજન્ટની મેહરબાનીથી અમેને કીરામતે મુસાફરી કરવા સાથે ધણી સવજતા મળી હતી. અભખતો ! એ સર્વ માટે અમે સુખ્ય કરી બેહસ્તનશીન મી. નવરાજ નશરવાનજી વાહાડવાને અમારી હતા, એવજ પહેલાં સર દીનશાહજી પીટીટ તથા સોર્ડ રેની પેઠે એ કોલેજના જીવ હતા એમ કહીએ તો ખોટું નથી.

ગુજરાતની મુસાફરી તો દરો આવ્યા અને વર્તમાન પત્રોમાં હેવાલો પણ છપાયા, પણ નોકરી મેળવવાના વાંધા પડ્યા ! મીલોનાં જુદાં જુદાં ખાતાંના ઉપરીઓ તેમના પેટ પર લાત પડશે ધારી તથા સેંકડો વા હમશે રૂપ્યા શીખાઉંઓ પાસેથી મેલવતા હતા તે લગભગ ખંધ થયાથી અદેખાઇના માર્યા પોતાના હાથ હેઠળ વટીક રાખતા તદ્દન નારાજ બન્યાયા. છેલ્લાં બન્યું એમ કે એ પહેલ્લાં એચતાંના લગભગ એસી ટકા તદ્દનજ જુદા જુદાં ધંધામાં પડ્યા. મહેનત બરબાદ ! ટેકનીકલ કેળવણીને સ્વદેશીઓજ કેમ ઉતેજણ આપે છે તે શરૂઆતમાંજ જણાઈ ગયું ! એ વીચ ટકોનો મોટો ભાગ જે મીલો વા કારખાનાઓમાં અપરે ચાકરી રહેતા નમીબંદત બન્યો, તે રૂપણની સુખ્ય મદદથી હતું.

ચોક્ક મહીના કરમાં ખીચડો ખાધા પછી આ લખનાર અને નાના બાઇ સોરાજીએ તે વખતના લોક પ્રીય થવાની અણી પર આવેલા નવા શરૂઆતના સાહકલના ધંધામાં જીવવાવા નકકી કીધું. અમેને એ કાષમાં અમારા સગા બેહસ્તનશીન સેફ પેતરનજી સોરાજી અરેકાટે ધણી હિંમત, ઉતેજણ અને મદદ કીધી. એવજ પોતાના વખતમાં કેટલા

ખા રવત્ર, લોક ગ્રીષ્મ અને એકા દીસાથી હતા, તે તો સુખાદની તવારીખ જાણનારને માલમ હોવાનું જોઈએ. ઘણાજ સુખવચ્ચ બધા અને દગાખાણથી બરપુર દીસાઓનાં ચોપડાં આ તપાસી તેના રીપોર્ટો કરવાનું મુશ્કેલ કામ મુઠ દાહ કોર્ટ તરફથી એવજીને સોંપવામાં આવતું હતું. દોષાણ કાષ્ઠનાર કેશવજી નાયકનો દાખલો પુરતો થઇ પડ્યો. લોક રક્ષી મીઠા નવરોજી ફરફતણની એપોલો રતીટમાં આવેલો આશીશમાં મીઠા ખરેખારની એક હતી અને બીજા વચ્ચે ધામી દોરતી હતી.

એવા એ પરગણુ મદરથના હિતજીથી અમારા સામકલના ધંધાની શરૂઆત હાલની પ્રાકટર સીટમાં આવેલો છોટાણી બીલ્ડીંગના આગલા વરંડા પર છં સં ૧૮૮૨માં ઠાપી, કે બધાં અમે રહેતા હતા. સાતસો રૂપા પહેલ્લા ઉછીના મરફુમ રોડ પેરતનજી પાસેજ લાઇ અમે બીજાએ શરૂઆત ઠાપી. “ જામે જમશેદ ” માં ટુંકી જાહેર ખબરો અવાર નવાર આપ્યા કોધાથી રોજગાર ટુંક ટુંક ચલાવવા લાગ્યો. અમે એજુ કે એ જગ્યામાં સુખાદના તે વખતનાં આંખથી પર ગણાય તેટલા “ બેનરોર ” તથા ઉચી “ આરડીનરી ” સામકલો પર ફરનારા જવલેજ આવનાનું પક્ષ કરતાં. તેઓ પોતેજ વેલાતથી સામકલો મંગાવી વાપરતાં: આથી થોડી ઘણી હીમ્મત પકડી ખીરગામ પોરચુગીઝ ચર્ચની સામે એક નાની દુકાન તે વખતના નજીવે દામે બાડે લીધી. સમાર કામ કરવા માટે અને ધરાકોને કીધાયને કામ કરી આપરા માટે પગથી ચલાવવાનો લેધ, દરેલીખ મશીન વગેરે નાના બોખરો પચુ આબો, અને તેની સાથે ફેલું વધું. પચુ જોવજીતું નામ મી. ખરેખાર! અમે બીજાઓની ઉતકંઠા અને હીમ્મત જોઈ પોતે વધુ રકમ ધીરી, અને ઘોટમાંથી ખચાવવા ઇંગ્લંડથી વેચાઈ જાય તેવા થોડા સામાન પચુ મંગાવવા લલાહ આપી, અને શરૂઆત દાખલ મેસજીલાયન એન્ડ કંપની પર પોતે કાગળ લખી અમે જે મંગાવ્યે તે મોકલવા લખ્યું. આથી અમેને વધુ હીમ્મત આવી. રતીલ બોલક, રપોલક, ફાનસો વગેરે પરચુટજી સામાન ઇંગ્લંડથી આવ્યો, અને જીજ નફે તે સપાટમાં વેચી પચુ કાપ્યો. આથી રફતે રફતે વધુ આરડીના ગયા અને છેલ્લાં વધુ કરજ કરી હીમ્મતવાન બની ઇંગ્લંડમાં તે વખતે “ રોટ્ટી બાઇસીકલ ” (હાલ જે ફર છે તે કંપની) નામની નીચી સોલીડ ટાયરની ત્રણ બાઇસીકલો મંગાવી, અને જાહેર ખબરની ખર-કતથી ઝટ તે થોડે નફે વેચી પચુ નાખી. હાલની એ સેફ્ટી બાઇસીકલ સુખાદમાં પેહેલ વેહેલા દાખલ કરી જાહેર વેચનાર દાખલ અમે વાનજા બધર્સન હતા. તમાર પછી કુશન ટાયર્સવાલી બોહેર પડી કે તે પચુ પેહેલ વેહેલાં અમેજ મંગાવી વેચી અને છેલ્લાં દમલ ન્યુમેટીક ટાયર (હાલ છે તે) વાલી અને સફથી છેલ્લામાં છેલ્લા સુધારાવાલી બાઇસીકલો દાખલ કરવાનું માનપચુ વાછા બધર્સનજી મદધું. વાંચનારને અહીં જણાવવું જોઈએ કે ઇંગ્લંડમાં સામકલ ધંધાને લગતાં “ ધ સાઇકલીસ્ટ, ” “ આઇરીશ સાઇકલોસ્ટ, ” “ બાઇસીકલ ન્યુઝ ” વગેરે પેહેલે નંબર ગણાતાં વર્તમાન ખત્રા અમે ખરીદતા હોવાથી તે વાંચી છેલ્લામાં છેલ્લી સુધારાવાલી સામકલો અને સામાન મંગાવવાનું તદન સવલ થઇ પડ્યું હતું. માંજીથી “ ધ સાઇકલીસ્ટ ” પેપર સાથે વધુ ધાંડા સંબંધમાં આજ્ઞાથી સુખાદના અખરખની દાખલ પચુ આ લખનારે લખાણો કર્યાં હતાં. અલખતાં તેનું સારું દાખ દર ત્રણ મહીને એ શ્રાવણીકો મોકલતા હતા, એટલુંજ નહીં પચુ આ લખનારના પુણ્યાથી વારંવાર સરસ માલ માટે ખબરો આવતા હતા. એ વખલાયમાં અંદાડીક વર્તમાન ખત્રી આશીશમાં મી. લીચમેન કરી ગણી.

ખાહોજ એન્જલ્સની સામક્ષીસ્ત હતો, તેની સાથે અમે જોઈએ છીએ, જેની રૂબે રૂબે સ્થિતિમાં આવતી અમારી દરેક સામક્ષી તે તપાસી પાસ કરે નહીં ત્યાં સુધી રવાના કરવી નહીં, કરી વખણાવવા બનાવનારાઓ છતાં તેમની સાથે જોઈએ છીએ કીધી હતી. આ વધુ અનુભવ મેલતાં દેખેને લાગે કેવી બાઈસીકલો બોલે અને તેની બારીક બારીક વીગતો મી. લીચમેન પર રવાના કરતાં ગયા હતા, અને જણાવવાને બધો પુષ્ટી છું કે તદ્દન પ્રમાણિકપણથી આ ઇંગ્લેન્ડ અગ્રિય કામ કરી બધી વખત અમેને ઉત્તરપીંદીથી અગ્રિય હતા. સરસ સાથે સરતી બાઈસીકલો વેચવાનું માન જે વાંછા પ્રવચન પોતાના ધીક્તા વખતમાં ધરાવતા હતા, તે એવી રીતે જોઈએને લીધે હતું. અલખતાં! દરેક સામક્ષી દીક મી. લીચમેનને ઠેરવેલું દામ મધ્યું જતું હતું.

કાંઈ નહીં તો સામક્ષીમાં દર વરસે કાંઈને કાંઈ સુધારો થયા કરતો. તેને લીધે સામાનમાં પણ તેમજ શત્રુ: એટલે જન્યુ એમ કે મોટા જગ્યામાં અમે હવે દર મેલ સ્ટીમરમાં ઉત્તરમાં ઉત્તરી દપતી અને ખાસ બનાવેલી સામક્ષી તથા સામાન મંગાવતા હોવાથી અગ્રિય દપતના સામાનનો વધારો થતો આવ્યો, યાને હુંકમાં કદીએ તો તે બધો રહી લાયકાત મોટા ખાઈ વેચવો પડે! આ પાછલો માર્ગ વધુ સારો હતો, એમ અનુભવથી પાછલથી જણાયો. અમારો વેપાર હવે બહુ ખીલતો આવ્યો. અમારે ખરચે જાહેર ખખરો પછવાડે ખરચ પણ વધતો આવ્યો હતો. અવાર નવાર વેલાતના સામક્ષી કારખાનાંમાં તરફથી મળતાં જખરાં મોટાં વોલપેપરો સુંખ, પુના, વગેરે ડેકાણેની દીવાલો પર ચીટકેલાં નજરે પડતાં હતાં. વળી અમેએ “ઇન્ડીઅન સામક્ષીસ્ટ” નામનું ઇંગ્લેન્ડ વર્તમાનપત્ર પણ મી. એલીસની કસાવલી કલમ હેઠળ કેટલોક વખત પ્રસીદ્ધ છીયું. એ ઉપરાંત ધંધાના વધારા અરથે “સામક્ષીસ્ટસ હેન્ડ બુક્સ” તથા “પોકેટ ઇમર બુક્સ” પણ પ્રસીદ્ધ કરતા ગયા હતા. ઇંગ્લેન્ડ તેમજ બુલ્ગારીયુદ્ધ જીદાં પેપરો આખાં હીંદુસ્થાનમાં અમરો જાહેર ખખરો ફેલાવતાં હતાં, તેમાં “પાયોન્યર” પત્ર જાહેર ખખરોની બાબમાં “સીવીલ એન્ડ મીલીટરી ગેઝેટ” પેઠે સરસ માલમ પડ્યું હતું. હવે “કોન-મેરીંગ્સ” ને જદલે “જોહ-મેરીંગ્સ,” જકપી ચાલ માટે, શીધી કાઢવામાં આવી કે તરતજ વાંછા પ્રવચનની સામક્ષી પહેલે વહેલી તે ચુકતી સાથે ફરતી લાઇ. સુંખમાં પ્લેગના પેહેલા કાતીલ હલ્લા વેળા વેચાણની ખાબમાં અમેને બહુ જોર મધ્યું. તેનો સખખ હતો. સામક્ષી મજાલુત અને ઝડપી ચાલની આવવા લાગી, અને લોક દુર પરંચો તથા બીજે ડેકાણે નાંદસ્તા ફરી વરવા લાગ્યું; એટલે જલદીથી જાણે ખરચે લાઇ જવાનું સાધન કુદસ્તી રીતે સામક્ષી હતી. અમે બાઈસીકલો પણ તે વખતે દર સાંજે એક રપેરલ જાન જતી તેમાં બેસી ખંડાલે જતા, અને જરૂર જણાય તો બીજે દીને સહવારની જાનમાં ઉપડી પાછા સુંખ આવતા. આ વખતે મેસર્સ એસ. આર. નોરમન કંપની (યુક સેલફીને) સુંખમાં વેચાણ કરવાનું કામ સોંપ્યું હતું, જેના બધી મી. લીચ પણ દરેકજ અમારીજ પેઠે ભેનોલા જતા અને બીજી સહવાર સુંખ આવવા ઉપડતા. બંધો અને પ્રમાણિક અકસ્થ આ મી. લીચ હતો. ખંડાલે બેઠા બેઠા અમે જાહેર મામના જીરડરો બખ લાવતા હતા, અને નાણા સંબંધી વહીવતનો મોટો ખામ ત્યાંજ થતો. પણ એ બધુંકર રોમની કારી મોલમ વખતે પણ અમે એટલા તો વખતસર ઇંગ્લેન્ડ તેમજ અમેરીકામાં જાણું રવાના કરતા કે તે વખતથી ત્યાંના કારખાનાવાલાઓને અમે પર વીરંધાસ સંપૂર્ણ બેસી

ગયો, તે એટલા સુધી કે અમેરિકાની સોક્રો ખાતેની મેક્સી ગૌરમકો એન્ડ નેફરી કંપની તો અમે મેક્સી તેટલી પ્રખ્યાત “રેમ્બલર” તથા “આઇડીયલ” બાઇસીકલો, છ. એન્ડ ને. યાયસે, તથા ખીજે પરચુટયુ સામાન મેક્સીક મેક્સી આપતા ગયા અને અમે વેચાણનાં જવાં નાણાં આવે કે તેમના માંગ્યા વગર મેક્સી આપતા ગયા. ત્યાર પછી એ પ્રખ્યાત ખાતેની પેટેડી જાહેર લીમીટેડમાં ફેરવાઇ ગઇ, અને આ નવી કંપનીએ મુંબઇના અમારી હરીફ પેટેને પશુ પોતાની સાધારણ બનાવેલી સસ્તી બાઇસીકલો પુરી પાડ્યાથી અમેને બારે ખ્રીડ જવાથી અમારા વચ્ચેના સંબંધ અમે તદન તોડી નાખ્યા. એ કે ત્યાર પછી સોરાબજી અમારે યુરોપ, જાપાન તથા અમેરિકાની સુસાફરીએ ગયા ત્યારે મી. નેફરીએ પોતાને ત્યાં જોડેલાં હસી જઇ જઇ ઉતારો આપ્યો હતો, એટલુંજ નહીં પશુ જતે જુદા જુદા કારખાનામાં લઇ જઇ સર્વ દેખાડવા તથા જોલખાણ કરાવતા, તેમ પ્રખ્યાત શોષક મી. એડીસન સાથે પશુ કરાવ્યાથી તે પ્રખ્યાત શોષક જતે મારા એ બાઇને પોતાનું ગંજવર કારખાનું દેખાડ્યું હતું. કેવા અમીરી ખવાસનાઓ! સોક્રોના સાઇકલોસ્ટોમાં અતી પ્રખ્યાત લવલાં અહાલીક મોટાં ન્યુઝ-પેપર “રેફરી” એ તો “રેમ્બલર” બાઇસીકલોના હોંદુરયાનનાં એજન્ટો લખાઇ સેજ લીવેશયુ સાથે અમે બંને બાઇઓની છપી પશુ છપી હતી.

એક વખત એવો આવ્યો કે જુની પેતરનની સેકંડ હેન્ડ સાઇકલો સસ્તે બાવે અમેને પાછી આપી, વધારાના રૂપા આપી, તેના બદલામાં નવી કંપની સાઇકલો લેવા વરાફે આવુર બન્યાં. હવે તે વેળા અમે પાસે જ્યાં પશુ લવેલાં થયેલાં ને નાણાંની સરગત મારે તેમ ક્યાં વગર છુટક રહેવો નહીં. હરીફાઇ પશુ વધતી ચાલી. એક વખત એવો હતો કે હોંદના જુદાં જુદાં અદાર શહેરોમાં અમારી એજન્ટોએ યા એજેન્સી હતી. એમની ત્રણ શીવાય સર્વ આફત કારક નીવડી. જ્યાં સુધી જતી દેખરેખ નહીં હોય ત્યાં સુધી એજીસ્ટ યા એજન્ટોએ રાખવી એ જેવકુદક બધું હ સમજું છું. આપ સુખા વગર સ્વર્ગે નહીં જવાય, તે હમેશાં નવા ધંધાદારીએ ખુબ ધ્યાનમાં રાખવું. જે ચીજો ઝડે વેચાઇ જતી હોય તેવીજ, પશુ ઉમદામાં ઉમદા કીમતની અને એક નફે વેચવાનો નીયમ. ધ્યાનમાં રાખી, મેંગાવવી. હવે ઉપરાંત મોટા જગ્યામાં, સસ્તી પડશે યા આસ્તે આસ્તે વેચાશે, એ નીયમ પર કદી અમલ કરવો નહીં. નહીંતર જીલ્લાં બારે બારે ખેડનાં વખતમાં અમારી પેટે આવી પડવાનો સંભવ રહેશે. રીતસરની ટુંકી જાહેર અમરો બજાતા દીવસો પર વતમાન પત્રોમાં આવ્યા કીધાથી આખરે કાપડો થયા વગર રહેતો નથીજ. ઉધાર આપવામાં અપાડા કરવા. એવા ઉધાર ધંધાથી લાખ ઉપર રૂપા, સુખ્ય કરી તવંગર, દેશોએ ખાઇ થયા. સાવસો રૂપા યુરોપીયનોએ ખાવા. હું ઉપર લખી ગયો તેમ સેકન્ડહેન્ડ સાઇકલોના “ટોપલો” વધતાં ચાલ્યાં, પશુ તેજ વખતે બાડે લેનારાંઓનો વર્ગ પશુ નીકળે: કારખાનું હવે વધી ગયું હતું અને તે કવીન્સ રોડથી ગીરમાય મેક્સી કમ્યુનિટીની પેટેડી પાસેના એ મજલાંવાલાં પર તથા તેની પાછળના મોટાં કારખાનામાં આવેલું હતું, તેથી હરકત જેવું જણાયું નહીં. ચાલીશથી પચાશ સાઇકલો દરરોજ બાડે જાય. વળી પાસે જામખાનામાં અમે બંને બાઇઓ લાઇફ મેમ્બરો: એટલે કેટલાક મેમ્બરોના આગ્રહથી “સાઇકલ હોમી” ની રમત શરૂ કરવામાં આવી. આ સાઇકલોના મોટા ભાગ અલખવાં રમતને કિતેજી આપવાના ઇતિહાસી નજીવાં દામે બાડે હતો, એટલે જમર દરવ ભાગ ટુટો થતી તે અમે ખ્રીડે સંભળી લેતા. ફાઇન યા કારખાનાની અમારી ટુંકે ગેરહાજરી

દરમ્યાન બાઈ બેઠાગીરજી તથા મેનેજર સંભાળી લેતા હતા. અમારા આ મરહુમ સાહેબે પંચ વર્તમાન પત્રોમાં ચર્ચા પત્રો લખવાનો બારે શોખ હતો. હું લખતાં વીસરી ગયો કે સાંકલ તથા મોટરકારોના કારખાનાનો વધુ અનુભવ મેળવવા બાઈ સોરામજી વાછા ઇંગ્લેંડ ગયા ત્યારે ત્યાંની તે વખતની પ્રખ્યાત સાંકલ એનજીનીયરીંગ એશોશીએશને એશોસીએટેડ મેન્જર દાખલ તેવજીને ચુંટી કાઢી મોટું માન આપ્યું હતું, કે જે માન પાર-સીઓમાં મેળવનાર તેવજી પહેલાં હતા. ત્યાર પછી મેટ્રોપોલિટન એશોશીએશન એટોમોબાઇલના નામે ફરવાલથી છે. યુરોપ અમેરીકા તથા બ્રાજીલના એ પ્રસાર દરમ્યાનના અનુભવથી મેસથી ધનેશ્વીર્ય કરવાનું, નીકલ પ્રેરિંગ કરવાનું, તથા બાઇસીકલો બનાવવાનું કામ પહેલે વહેલું, કંઈ નહીં તેા મુંબઇ ઇલાકામાં, ખાનગી પેટેડી દાખલ વાછા બ્રધર્સન શરૂ કરીયું. અલબત્તાં, ટાયરો, સાંકળો અને સરસ સ્ટીલ તુખીંગના કટકાઓ ઇંગ્લેંડ તથા અમેરીકાથી આવતા. ઝડપી ચાલની અને છેલ્લી ટપની “ રાયલ ઇન્ડિયન ” બાઇસીકલો ટકાકાર બની ખરી, પણ ઇંગ્લેંડ તથા અમેરીકાના ભાવો સાથે મુદ્દલ પોલાઈ નહીં. વેલાતના બનાવના-રાઓ પણ ઉપલા ત્રણ ભાગો આપ્તા લખનેજ બનાવે છે. એ ઉપરાંત નવાં નીકેલસાં ફાનસો માટે “ કાલસ્થમ કારખાઇડ ” તથા મુંબઇમાં પહેલ વહેલ્લી પેટરોલથી ચાલતી ગાડી દાખલ કરનાર પણ વાછા બ્રધર્સન હતા. એની ત્રણ વરસ અગાડી મેસંથ મેફર નેવ્યુ એન્ડ કંપનીએ વીજળીથી ચાલતી ત્રણ કારો મુંબઇમાં ફેરવી હતી. અમે નવી નીકે-જેલી પેત્રલથી ચાલતી ચાર પછડાની ગાડી મુંબઇના રસ્તાઓમાં ફેરવી તેા ખરી, પણ એના પેત્રલ બળતણના તેલ માટે મહા મુશીબત અમેને નહીં હતી. તે વખતના કાયદાને લીધે પેત્રલના દુખ્યા ઇંગ્લેંડથી એન્ટવર્પ મોકલવામાં આવ્યા, અને ત્યાંથી મુંબઇના બાગમાં આવ્યા તેા સફર દરમ્યાન અરધાથી વધુ જથ્થો ગળતર થયો યા ઉડી ગયો હતા. વળી કસ્તમની પોથીમાં “ પેત્રલ ” શબ્દ લખાયો નહીં, એટલે નામવર સરકારને અરજ કરી “ હાઇલી ઇન્ફેમેપ્સ સ્પીરીટ ”ના મહાલાં હેઠળ બાંખી મુદતે પાસ કરાવી શક્યા તે વખતે બાર રૂપે ગ્યાસન વેચતા પણ અમેને ખેડના ખાડમાં ઉતરવું પડ્યું સરકારે ત્યાર પછી કાય-દામાં સુધારો કરી આવત કરવામાં સવલતા કરી હતી. શનીવાર તા. ૮ મી ડીસેમ્બર ૧૯૦૦ ના “ અખબારે સોદાગર ”માં છપાયલું કે “ બાઇસીકલના વેપારમાં બજીતી થયલા મેશર્સ વાછા બ્રધર્સનના ગીરગામમાં આવેલાં દુકાનમાં હાલ ઇંગ્લેંડ બનાવટની એક નવી ટપની મોટર ગાડી રસ્તે ચાલનારાઓનું મોટું ધ્યાન ખેંચે છે. ” જાહે જમરીદ એજ તારીખના અંકમાં પ્રમે છે કે “ બાઇસીકલના અંગ્રેના સકથી ચલતા દુકાનદારો મેશર્સ વાછા બ્રધર્સને થી છેલ્લી ટપની ‘મોટર ગાડી’ આવી છે... આવતાં અઢવાડીયામાં ફરની ચતારી વકી રખાય છે.”

એ ઉપરાંત જહેદમાં અમે સાંકલ-સરતો ઉભી કરાવતા. વળી બે પછડાં વાળી, પણ અંકે પાછળ પાંચ જણાં બેની ચલાવે તેવી, લાંબી “ જેમ્સ કવીટ ” નામની બાઇ-સીકલ પણ મુંબઇના રસ્તાઓમાં ફેરવતા, જે પણ ઘણું ધ્યાન ખેંચતી હતી. ત્યાર પછી આ ધસાવનારાઓએ “ રેન્ગલર ક્લબ ” ઉભી કાઢી, જેની મુખ્ય નેમ યની, સ્ટી, તથા પીમ તહેવારો પર સાંકલો પર બહુ પાંખી મુંબઇ બાહેર “સિલેલ” કરવાની હતી.

પણ હવે બહેર ઉધાર નાલ આપ્યાથી, નવી ચાલુ શોધોને લીધે આમશે મોટા જથ્થામાં આવેલાં સામાનનો (રહી) જથ્થો વધવાથી, બાજુની કાટાઈ, નાદરેત તખ્તના, તથા કામદારોની પેરવીઓ, વગેરે લીધે એક વખતની આ ધીકતી પેઠી બંધ થઇ. હું

લખતાં વીસરી ગયો કે અમારા બાપ જેહાંગીરજીના મુજબાં બાદ તા. ૧૮ મી. આગસ્ટ ૧૯૧૬ માં બાપ સાક્ષાત્કૃત પશુ બેહેસ્તનદીન થયા. ત્યાર પછી દોઢેક વરસ દાલની "સીનેઆ મેન્સ્ટ્રીક" વાલી પ્રોખાલ જગ્યા પર પેઢી પાછી સારા-રાહ પર આવતી ગઈ, તેટલાં એ બાહેની બાલકતના વેચાણને લીધે, અને રેન્ડ એકટની ગેરહાજરીને લીધે, થોડે દુર માથવા-ડીમાં કારખાનાને લઈ જવું પડ્યું. અહીં બેવડા કામદારોથી કાપર થઈ નાદરેત તપ્પતને લીધે તે ચલાવવા બીજાને ખસીક દરે બાહે આપ્યું, પણ તે કંપનીએ છોડી દીધાથી વધુ નાદરેત તપ્પતને લીધે આખરે કાઠી નાખવું પડ્યું. અમારા ધીક્તા વખતમાં સાક્ષાત્કૃત ચલાવનારા સરકારી યુરોપિયન તેમજ દેશી એથિકારોમાંના ધણા ખરા, તેમજ બાથખાના કલ્પ અને ચાત કલ્પના મેન્સરો, તેમજ જાણીતાં ચદરચો અને બાનુઓ અમારાંજ ધરાકો હતો એમ કહેવું ખોટું નહી ગણાયે. સાધકસો બાહે દેરવવામાં જ મેટી ખોટ આવી, તે પાછલથી જગ્યામાં આવેલી દગાબરી લુચ્ચાઇને લીધે હતું. તે એ કે દરરોજનો રૂખો યા દોઢ રૂખો આપી કેટલાક લીડુઓ તથા મુસલમાનો લઈ ગય. કારખાનામાં લીડુ મુરલીમ કામદારો તેમજ એલખે; પછી ઘરે લઈ જઈ મા હરીફ ધંધાદારીને ત્યાં લઈ જઈ અંદરની બાર પંદર રૂખાવાલી નવી ટ્યુઓ રાદી લઈ અંદર જુની મુદી સાક્ષાત્કૃત પાછી સાંચે યા સહવારે પાછી આપી જાય, તે લુચ્ચા કામદારો પાછી નવી ટ્યુઓ મુદી બાગીદારીના ધંધો ચલાવે. બાહે બાહે દેરવનારાઓએ એ બીમા પશુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. આ હેવાલમાંથી પુરતો ખેરાક ધંધામાં છપલાવનારા નવાએને મળશે, એવી આશાથી ખાસ લખ્યો છે.

સખુનેની સીક્ત.

અંદરીમાન નામનો એક તવગર શખ્સ પાદશાહ કએ કાલિસના અગલ દરમીઆન માળનંદરાન તરફ રહેતો હતો. રાત્રીએ કેટલાક શખ્સોના પગલાં સાંભળી તે તેમના આવ્યાની મતલબ સહમજ ગયો, અને પોતાની ઉંધરેતી બાપડીને જગાડી તેણીના કાનમાં કહ્યું: "હું જાણું બર ઉંધમાં પડ્યો હોવું. તેમ ડોંગ કરીશ, અને તું જાણે ઉંધમાંથી ઉઠાડતી. હોય તેમ સીક્ત લગાડે. અને એવા મહોટે સાદે મારી સાથે વાત કરજે કે ચોરો તે બાગર સાંભળે! મેં દોલત કેમ જમા કરી તો તું જાણુરા માંગજે, અને હું નાનો જવાબો વાણું. તે છતાં તું તે જાણવાની હક રેજે!"

ધણીઆણીએ તેમ કીધું, પણ અંદરીમાને જવાબ આપ્યો: "મેં તુને કેટલી વખત ના કહ્યું કે એ સવાલ કેમ દી તારે પુછતો નહીં? મુંમો મુંમી બાપડી મળાહ કર! જો તુને ખરો જવાબ પશુ આપ્યું. છતાં કાં નહીં કેમ સાંભળે? દીવાસને પશુ કાલ હોય છે તે કહેવત શું તું વીસરી ગઈ? એથી આપણા બાપમાં કેવું માડું પરીણામ નીપજે તેનો તો તું જરા વીચાર કર!"

આથી ધણીઆણીની જામલડી કાતરની ખાશક ચરચર ચાલી. આખરે તેણીથી કંતસાઈ ગયે હોય તેમ અંદરીમાન બોલ્યો: "તમે બધરાંસાંથી તો હાથ જોડ્યા! બાપડી, હાથ જોડ્યા! પણ હાથા માણસોની શીખામણનો તો મુંમો જરા વીચાર કર! કેમ દી આપણો જામ જોડવાને રહેતો નહીં કરી તેઓ શું નથી જાણુસી ગયા?"

“તું અને પોતાની બાપડી ગમે છે કે કોઈ બીજી?”

“પ્યારી મારી! ખોદા ખાતર ધીરી પડ! તું મારી કેવી લોકચાલ છે તે તે તું પૂરે માલમ છે! હું તુંને કહેવા કાંઈના પાડતો નથી, પણ કોઈએ કોઈ ખીંચે મહમંજે તેનો અને વાંધો છે! સ્ત્રીની જાત! હુશીઆરી દેખાડવા વળી કોઈ આગળ તુંજે ખોલે!”

“પ્યારા! હું કમુલાત આપું છું કે આ જીમ પરથી એ બાપડનો એક સુખન વડી બાહેર નીકળશે નહીં.”

“આપરે આપરે! આ પીઠા કયાંથી પમે વલગી, જે તુંને જાણવાનો શોખ છે તો સાંભળ! આ મારી સધળી દોલત રકત લુટતું પરોણામ છે! એક ચોક્કસ કીમીદ” મારી પાસે છે: તેની મદદથી અંદરણી રાત્રીએ બપોરે માડતામ પુરે રાશનીથી રાશન બને છે ત્યારે શુપચુપ હું તવંગર શપ્થોના ધર બાહેર ઉભો રહું છું અને “સીઆમક! સીયામક! સીયામક” શપ્થો સાત વખત માડતામ તરફ મૂકી ફેરી અને તે તરફ દાઢ લંગાવી, બોલી, ઝરખા બણી નગર ડરતી રાખી, પાછો સાત વખત “સીઆમક! સીયામક! સીયામક!” બોલતો ફરકે મારું છું કે આપાદ તે ધરમાં પેસી જાતું છે, અને ત્યાર પછી ત્યાં પછુ સાત વખત એ દીમીબામરી શપ્થો ઉચ્ચારું છું કે અમલાવાની સર્વ છુપાવેલી દોલત મારી ચશમ સનમુખ ખુલ્લી થાય છે! એમાંથી મન પસંદ ઉપાડી લઈ બારી વાટેથી “સીયામક! સીયામક!” શપ્થો બોલતો ઉપાડેલી લુટ સાથે બુરકો મારું છું અને સલામત અહીં લાવું છું. એ શપ્થોની કરામતથી કોઈ અને વળી દેખી પણ શકતું નથી અને મારી પર કોઈ શક પણ લાવતું નથી! આ પ્રમાણે આપણી દોલત વધતી જાય છે. પણ પ્યારી! કોઈ આગલ એ બરખ ખુલ્લો ડરતી ના, નહીંતર આપણી પોતા પર આક્રમ વરસશે!” દાનાવો કહી મથા છે કે જનુની બદમાસો, લુગારીઓ, વગેરે, ધણાં ખરાં વેદેમી હોય છે અને બાજે વખત અસંભવીત વાતો પર ઇતિબાર રાખે છે! તેજ સુજળ છુપાયલા ચોરોના બાબમાં પછુ બન્યું. વખર મેહેનતે અને પકડાવવાની કરી ધારતી વગર આપણું કમાવવાનો આવો કારમત ઇલાજ સાંભળી ધણાં ખુશી થયા. ધરમાંના સર્વેને બાબમાં ગીજ્ઞતાર થવાની વાર જોતા તેઓ સંતાઈ બેઠા. આપરે બપોરે હાલ ચાલ અને વાતચીતનો મુદલ નિનસારો જગાયો નહીં કે ચોરોના સરદારે (સ્વરાજ બદલ) “સીઆમક! સીયામક! સીયામક!” બોલતો ઉપાડી બારીમાંથી મકાનમાં બુરકો ખાંચી કે તે બાજુ મેટી દાગ સાથે બરાબ બેઠેલા અંદરીમને ચોરના સરદારના બખાં પર ફરકો લગાવી કહ્યું: “આતલાં વરત સુધી શું તમે કરામખોરો માટે મેહેનત કરી મેં મીલકત જમા કીધી કે? એક શપ્થો પણ જે બોલ્યાય તો તરત તારો જીવ લાલચ!” એટલું બોલી તેના દાઢ પથ લુગડાથી બાંધ્યા આ પ્રમાણે કોરડાની અંદરનો માનલો હપી ત્યારે સરદારની વાર જોઈ આંખોએ પણ પેલા શપ્થો બોલેલા કોરડામાં જીવલાલચ, કે તરતજ દીએલું અને ધર ધણીઆણોને હાથે બંધીવાન! આ પ્રમાણે પાંચે જણા અંદર સપડાઈ મથા. આપરે શક જવાથી બાકીનાઓ ત્યાંયા નાહા

સહવાર પોહોર શટતાંજ દુર આવેલી પોલીસ ચેકી પર ઘોડેસવાર થઈ અંદરીમાનની પરજોટર નીકળી પડી અને રેમતના રક્ષકોની મદદ લાવી પેલા પાંચે જણાએના રાજને સ્વાધીન દીધા. વધુ તેહેષીક કરતાં તો રાજ સભે અજાન રેમતને ઉઠકેરી મેલનારા બમતો નીકળ્યા, કે જેમને શુદ્ધી કાઢવા પોલીસ કેટલોક થયું મડેલોજ હતી.



અરબ આદમ.

અર્મસીર ભારીસ્તાનની દક્ષિણે આવેલા ઇરાની અખાત ચાને ઇરીશીયમની વાળુએ અર્મસતાનના કીનારા આગળ એક દીને એક માછી બાળ નાખી માછલાં મારતો હતો. ત્યારે તેણે પોતાની બાળ અતીશય બારે દેખાવાથી ખુશી થયો કે જખરસ્ત માછલી સપાટામાં આવ્યાથી તે દીવસે તેનું નશીમ ફરી ગયું હતું. સધળું જોર એકદું કરી ઉમંગથી તેણે કીનારા પર તે ખેંચી. પણ જખર સ્ત માછલી યા સપાટામાં માછલાંઓને ખદસે માછી-સાઇ અકારતુ એક જાનવર જેવું તેના અમરાટનો પાર રહેતો નહી. માછીસાઇ આકારના આ જાનવરના દરેક ભાગ પર ખીચોળીય બાલ હતા. તથુમયથી તેણે તે જાનમાંથી છેલ્લું. પણ તે નીરદોષ જાણવાથી પાંજેલાં જાનવરની પેઠે ધરે લઈ જઈ ઉધારું. “ હાડલ ! હાડલ ! ” શીવાય તે કશા શબ્દ બોલતું નહી હતું, તો પણ તે અતીશય નરમાય વાળું અને મળતાવડા સ્વભાવનું જણાયું. આ માછી પાસે સારી જેવી પુલ હોવાથી પોતાનાં પાંજેલાં જાનવરો અને પક્ષીઓની સંભાળ લેવાનું કામ તેને સોંપ્યું.

ખનુ એમ કે એક દીને તદન હથીયાર બંધ થઈ આશરે સા ઇરાનીઓની એક ટુકડી ત્યાં જઈ લાગી, અને બહાર મેંદાના ટોળાને હંકારો લઈ જવા લાગો. પાસગાન દાખલ થયો કરતા હાડલ પાસે ફક્ત એક દીગોલું હતું, છતાં તેણે પેલી ટુકડીને ઇશારત કરી બારેલાં કામથી હાથ ઉઠાવવા કહ્યું; પણ તેના અકુદરતી દેખાવ જોઈ તે ટુકડીના માછીસો હાલવા અને મલકેરી કરવા લાગ્યા. બે જણા તેની નજીક ગયા તો દીગોલોનો સ્વાદ ચાખી જરજુતોલ બેભે પડ્યા. હવે ટુકડીની શુદ્ધ ઉધડી. તેઓ તેની પર ઘસારા લઈ ગયા; પણ આ પાસગાનની અપગતા અને અંચળાઈથી તેમનાંમાંના કેટલાક આજેજ થઈ મરણુ તોલ બેભે પડ્યા, જ્યારે લગભગ અરધો સંખ્યા જરજુ પાળી ત્યારેજ તેઓ દેહરથ ખાઈ નાહા.

હથારબંધ ટુકડીની નાશભગથો ખાઈ અને તેના પાટોશીઓનું ધ્વન ખેંચાયું અને તેઓ ચારા વાળી જગ્યા આગળ જઈ જોય છે તો નજીક પચાસ હથાર બંધ માછીસો જરજુ પામેલાં ! તેમના સર્વે જીવતા ઘેડા તથા શરીર પરની અસકેઆગતો વધુ હાડલ થયેલાં દીકો. દેશના સ્વર્ગમાં પ્રમાણે જીવનાર કપાલ એ સર્વ અસચખનો ખાલેર તે થયો હતો. તેની સાથે કોઈથી બેદાય તેમ નહી હતું. આથી પેમાના લાલચુ એક અરધે પોતાની એક ખુમસુરત બેટીને તેની સાથે નેકાદ કરાવવા વીચાર કર્યો. હાડલની મરદાનગીની વાત દુકે વખતમાં આખા કોરતાના ગામેમાં પ્રસરી રહી અને આરનીનના શબ્દો સોવય ખીજું કાંઈ સંભલાતું દંકી. તેથી ગામડાના પેલા અરખની બેટીને આ બેદાલ સામે વાંધો નહી હતો. ધૂધી ધામધુમ સાથે તેમના નેકાદ થયા કે જેની હામધુમ જો ચામડાંએ કરચીતજ જોઈ ઢરી. નેકાદ વખતે પોતાના હમજખરક ઇરાનીઓ સહથી કીમ્મતી ચોલાક તેણે પહેડીઓ, અને પકડેલા ઘેડાઓમાંથી સર્વથી સવશ ઘેડા પર તે સ્વાર થયે તે હવે ધણે સોખાપજાન દીસ્યો. અને ગમલી ચાલાથી જે નવજવાન આમકખનો તેની ધૂધીઆંખીની દયા ખાતાં હતાં તેઓ હવે અદેખાઈ કરવા લાગી. આ નેકાદથી જોશવર આંધાના ચાર બેટાઓ જનન્યા જેમ પી જોસારતી અને કરતાથી સહીએ સુધી તે કીનારા આગળ તરેહખર દંતકચાઓ ઉભી થઈ, અને મહીઓ તથા વહાણવતીઓ ખનુતાં સુધી તેમનાથી દુરના દુર રહેલા હવા સાર—કરતાઓ પણ આ જગતમાં નામના બોલાય છે. પણ તે ધક્કરને પાત્ર અણુપ ! દાખલા તરીકે જખરેક પદશાહના વખતનો એકાક, ઇસ્લીનો ત્રીસ, ખેરજુશનો પેટી, કીનો દોડ પત ચાને નાનાં સહેજ !

માણેકલ એલલ વાણનાં પુસ્તકો માટે વર્તમાનપત્રો

હીલી પંચ લખે છે: મી વાણા બે કે એક એવી નથી, તેમજ હીર પારખવાની સારી કુનેઢ તેઓ ધરાવતા હોય છે, તેથી વાર્તાના સાદીભાષી આજ્ઞાંથી માણેકો ખોદી કઢાડી તેમને પંચ પ્રભુ દેશુર ધરવાને ઉમંગ તેઓએ આપુ રાખ્યો છે. રાજા મોકલતાર લખે છે:—વાર્તાઓને રસીલી બનાવવાને કર્તાઓએ કશી રાખી નથી.

કચસરે હીલ લખે છે:—મી. વાણા પશુ ખાંડયા નહી જાય તો ? વરસે લખ્યાં જુને લખે કલમ આવી રહી છે, અને વાંચનારનું દીલ ખેંચી રાખવાની તેમાં શક્તી છે.

ગુજરાતી લખે છે:—રસીક વાર્તા સંચક માને જુદાજ પ્રકારની વાર્તાના બંદોળ આ પુસ્તક દરતીમાં આપ્યું છે.

જામે જમશેદ લખે છે:—ગુજરાતી વાર્તા-લખાણનો લાભો મહાવરો હોવાથી આ પુસ્તક રસીલી રીતે લખાયેલું નજરે પડે છે. લખાણની ભાષા તથા ઇતિહાસ સાદી અને મન પસંદ છે.

સુબાઈ સમાચાર લખે છે:—પુસ્તક એક વાર લાંચમાં ધર્મ પછી કંટાળો આવતો નથી, પણ ઉલટું તે પુરું કરવાની ઈચ્છા થાય છે.

અખબારે ઇસ્લામ લખે છે:—એક એક વાર્તા એક બીજાને જુલાવે એવી રસકથા બરપુર છે.

અખબારે સોતાગર લખે છે:—નીરદોષ અને દીલપુષ્ટ વાંચજુથી બરપુર પુસ્તક, દરેક ધરમાં પ્રસરતા વખતે મગજને રમુજ આપવા માટે રાખવા જોય છે.

મંગાવીને વાંચી જુલો, નવી નવલકથા

“ સંજ તેવો રંગ. ”

મિ. હીતશાહજી ન. પાવરી બી. એ. ના કલમથી લખાણેલી આ રસિક, મનોહર બોધદાયક વાર્તા સર્વે કોમના વાંચકોને આકર્ષે એવી છે. એક વેળા વાંચતા માટે લાંચમાં લીધા પછી તે છોડવા અમશે નહીં. આજ મંગાવી લેજો.

પ્રખ્યાત ચાલિક—“ સાહિત્ય ” અને સુબંધનાં ગાણીતાં પત્રો—જામે જમશેદ, પ્રભામિત્ર અને પારસી, સંજ વર્તમાન અને કચસરે-હિલ ” વિગેરે-આ અતુલ્ય નવલકથાની પ્રશંસા કરે છે.

કિંમત:—રૂ. ૧-૧૨-૦, ટપાલ ખર્ચ જુદું: બી. પી. સાથે રૂ. ૨-૦-૦

પુસ્તક ઇજવાનાં મેણાં:—

મિ. કેમરૂ પાલીશવાલા, પ્રસિદ્ધ કવિ “ શાન્તવર્ધક ” ભોરીસ, કાન્તા ત્રિવિદ્ય, શાલગાદેવી, સુબંધ.

સા. જા. મોહનલાલ મ. શાહ, ગુમેદર, સુરસગર તથાન સામે, વડોદરા.

વિષ વિષયોથી પ્રગટ થતુ, હિંદમાં બહોળું ફેલાયલું
જાણીતું ૫૦ વર્ષનું જીવન માસિક.

જ્ઞાનવર્ધક અને માસિક મિત્ર.

વર્ષ માત્ર રૂ. ૪ {
પોસ્ટેજ સાથે {

{ ગ્રોસરીસ: કાન્તા બીકીંગ,
કાલ્યાણદેવી, મુમ્બઈ.

આ માસિકમાં પ્રગટ કરેલ વર્ષને રૂએ તેવું સાદિત્ય અને યાત્ર સાથે ગમત તથા
મનમગ્ન મોજ મળે એવા વિષયો લખવામાં આવે છે. આ સંદર્ભમાં અમને મદદ કરવા પાસતી,
હિંદુ, મુસલમાન બન્ને કસાયલા શ્રેણીની એક બહુ સારી સમજા અમારી સાથે છે જેમની
મદદથી અમે દિવા, પરાવિદ્યા, તત્ત્વારીખ, વૈદ, કેશવશી, રમણમત, કુતર ઉદ્યામ, રમુજ,
કુહી તેમજ ચાલુ વાર્તાઓ, રકચો, કવિતા, મુસાફરીના અહેવાલો, ધાર્મિક બાબતો, વાણી
ગાણ, વેપારી વિષયો, સાયન્સ, કાળો, તત્ત્વારીખ, કંતકથ, તુલસીદાસ, બન્નમયરિવ, શીતલ
બગેરે બગેરે જાણીતા તેમજ અદ્યતન વિદ્યાર્થીઓને ત્રાંચરા લાભક બરચક બાબતો આવે છે.
દર માસે નિયમિત પ્રગટ કરી દેવાય.

આ એક જ માસિક છે કે તેમાં એકપુએટા ને કસાયલા લેખકો છે. સને કામમાં આ
માસિક જાણીતું થઈ પડ્યું છે, કાંઈ સર્વેમાં સરતું ને વરસે સેકડો સંદર્ભો આપતું આ
એકજુલ માસિક છે. નમુનો માત્ર છ આના.

Editorial columns.

આસ કોલમો—જાણીતાઓના જાણ—(સીઆને ઉપયોગી જાણ), અરજાનો
ખુરદો—(રમુજ જાણ) શાહુનામાંના કાસ્તાનો—(પારસી તત્ત્વારીખની જાણ) અને બીજી
મધ્યક માણુ જાણકો અતરનવાર પ્રગટ થતી રહે છે.

નવા ધરાકો થવા માટે રૂપા કરી એક કાંઈ લખશે તો વી. પી. ની રહીયા
મેકથી આવશ્ય. આગલા જાકો હમો પાસે કરો તો મોઢલીયું.

તમારે માટે, તમારા કુટુંબ માટે, ને લાભદેરી માટે એક જનુપમ પુસ્તક.

“ ઈરાનીયન નાઈટસ ”

લખનાર:—માજુકાલ એડલજ વાણ.

મરદ મા જોરત, જવાન, મા ખુસ માટે જહુજ સારી રર વાર્તાઓ, રૂપી ર પેણ
રૂપી સકાતુ—સારી જાણમળીતું—એક કાળો—પ્રકારું પુરું—આ બધું જ મોઢવારીનાં.

માત્ર રૂ. ૧૧. પોસ્ટેજ મફત.

મળીશિરદયી રૂ. ૧૧, કાન્તા બીકીંગ, કાલ્યાણદેવી, મુમ્બઈ (“જાણવર્ધક”ની ગ્રોસરીસમાં)
મેકલખાવી રવાના કરીશું. માવ પોલીક નકલો હવે જાણી છે, મંમારી જેને, મુખ્યત્વે કરે
જાણીતા પુસ્તકરોને ત્યાંથી પણ મળશે. જુઓ પુસ્તક રોડનું ઘર.

